

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М.П. ДРАГОМАНОВА**

КОЗИР В'ячеслав В'ячеславович

На правах рукопису

УДК 94:061.2 (477) "1923/1936"

**СТВОРЕННЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ ВСЕУКРАЇНСЬКОГО
ТОВАРИСТВА «ГЕТЬ НЕПИСЬМЕННІСТЬ»
(1923-1936 РР.)**

Спеціальність

07.00.01 – історія України

Дисертація на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Науковий керівник:

Журба Михайло Анатолійович,
доктор історичних наук, професор

Київ – 2015

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ.....	3
ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ	
1.1.Історіографія проблеми.....	14
1.2.Характеристика джерел.....	34
РОЗДІЛ 2. ПРИЧИНИ, ІСТОРИЧНІ ОБСТАВИНИ, ЕТАПИ СТВОРЕННЯ ТА ЕВОЛЮЦІЯ ОРГАНІЗАЦІЙНОЇ СТРУКТУРИ ТОВАРИСТВА «ГЕТЬ НЕПИСЬМЕННІСТЬ»	
2.1.Історичні передумови створення товариства «Геть неписьменність».....	42
2.2. Організаційна структура та етапи діяльності товариства «Геть неписьменність».....	59
РОЗДІЛ 3. ДІЯЛЬНІСТЬ ТОВАРИСТВА «ГЕТЬ НЕПИСЬМЕННІСТЬ» З ЛІКВІДАЦІЇ НЕПИСЬМЕННОСТІ ТА МАЛОПИСЬМЕННОСТІ	
3.1.Боротьба з неписьменністю та малописьменністю.....	84
3.2. Фінансова діяльність товариства «Геть неписьменність».....	119
РОЗДІЛ 4. ТОВАРИСТВО «ГЕТЬ НЕПИСЬМЕННІСТЬ» В ПОЛІТИЦІ БІЛЬШОВИЦЬКИХ СУСПІЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ	
4.1. Участь товариства «Геть неписьменність» у соціально-економічних перетвореннях УСРР	141
4.2.Міжреспубліканські зв'язки товариства «Геть неписьменність та співпраця з громадськими організаціями УСРР.....	159
ВИСНОВКИ.....	174
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ.....	181

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

- АМСРР – Автономна Молдавська Соціалістична Радянська Республіка
- ВКП(б) – Всесоюзна комуністична партія (більшовиків)
- ВУНКЛН – Всеукраїнська надзвичайна комісія з ліквідації неписьменності
- ВУРПС – Всеукраїнська рада професійних спілок.
- ВУЦВК – Всеукраїнський центральний виконавчий комітет
- ВУРПС – Всеукраїнська рада професійних спілок
- ВЦКНС – Всеукраїнський Центральний Комітет незаможних селян.
- Головполітосвіта (Політосвіта, ГПО) – Головне управління політичної освіти
- Головсоцвих – Головне управління соціального виховання НКО УСРР
- КНС – Комітети незаможних селян
- МОДР – Міжнародна організація допомоги революціонерам
- НКВС – Народний комісаріат внутрішніх справ
- Наркомос, НКО – Народний комісаріат освіти УСРР
- РКП(б) – Російська комуністична партія більшовиків
- РНК – Рада народних комісарів
- РСФРР – Російська Соціалістична Федеративна Радянська Республіка
- СВБ – Спілка войовничих безвірників.
- ТГН – товариство «Геть неписьменність»
- ТДЛН – товариство допомоги ліквідації неписьменності
- УСРР – Українська Соціалістична Радянська Республіка

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Складний та довготривалий процес становлення громадянського суспільства в Україні потребує осмислення історичного досвіду функціонування громадських організацій, їх взаємодії з державними структурами. Прагнення сучасних громадських інституцій залучити до суспільних ініціатив у політичному, економічному та культурному житті українське населення актуалізують доцільність вивчення історії діяльності громадських організацій.

Окремо стоїть питання вивчення культурно-освітнього життя, що є важливою складовою в структурі суспільної самоорганізації. Після довгих років нищення історичної свідомості та вибіркового вивчення української культури під впливом тоталітарного компартійного режиму, з'явилась тенденція до дослідження цих явищ. Тому серед широкого загалу громадських організацій, 20-х – 30-х років ХХ ст., важливим є вивчення досвіду діяльності культурно-освітніх товариств, на які покладалась місія формування нових світоглядних засад радянського суспільства. Для впровадження масштабних суспільних перетворень більшовицька влада намагалась максимально залучити радянське суспільство, що призвело до бурхливого розвитку громадської ініціативи населення. На початковому етапі ці процеси в УСРР активізували діяльність уже існуючих громадських організацій та призвели до створення низки нових об'єднань різноманітного профілю. Але вже під час створення вони потрапляють під тотальний контроль держави. Громадська ініціатива суспільства в цих умовах виявилась спотвореною, наслідки чого відчуються і до цього час.

В зв'язку з цим є цікавим досвід товариства «Геть неписьменність». В 20-х – 30-х роках ХХ ст. питання ліквідації неписьменності та малописьменності як загрозового явища в усіх сферах життя, вимагало від більшовицької влади негайного вирішення. Зважаючи на низку проблем (матеріальних, фінансових, організаційних, соціальних, тощо) які постали

перед керівництвом держави, було вирішено розв'язати значну частину цих труднощів силами громадськості. Таким чином за ініціативи держави, було засновано товариство «Геть неписьменність». Участь держави у створенні товариства, що позиціонувалось, як добровільне, наклало свій відбиток на його діяльність з самого початку. «Геть неписьменність» займаючись освітою всіх вікових і соціальних груп населення формувало у громадян «правильні» знання та світоглядні погляди. Попри те, що ТГН, як і решта громадських організації функціонувало в умовах жорстокого пресингу з боку влади, його діяльність мала і яскраві приклади розвитку креативного потенціалу суспільства та залучення його до вирішення нагальних культурно-освітніх та соціальних проблем.

Товариством, що переймалось проблемами неписьменності населення, за підтримки держави у 20-30-х рр. ХХ ст. була створена і діяла густа мережа культурно-освітніх установ, тому з'ясування історичного досвіду їхньої діяльності має не лише наукове, а також і прикладне значення для вирішення сучасних питань.

Водночас доводиться констатувати, що попри актуальність означеної проблеми та наявність розлогої джерельної бази і великої кількості літератури присвяченої окремим її аспектам, досі відсутні узагальнюючі дослідження присвячені діяльності товариства «Геть неписьменність». Деякі аспекти культурно-освітньої діяльності ТГН були досліджені радянськими істориками, але в наш час з'явилась потреба у сучасному погляді на цю проблему з огляду на нові історичні дослідження періоду 20-30-х рр. ХХ ст. Тому історія функціонування і діяльності ТГН в системі громадських організацій УСРР потребує певного переосмислення.

Детальний аналіз проблемних питань пов'язаних з діяльністю громадських організацій культурно-освітнього спрямування в УСРР 20-х – 30-х роках ХХ ст. дозволить краще дослідити процеси становлення тоталітарного компартійного режиму і його вплив на культурний розвиток суспільства. Зважаючи на появу в останні десятиліття великої кількості

різноманітних громадських організацій культурно-освітнього спрямування, які переслідують певні політичні та маргінальні цілі, вивчення процесів культурно-освітніх перетворень у 20-х – 30-х роках ХХ ст. з їхніми недоліками та спотворенням громадських ініціатив допоможе українському суспільству вчасно зреагувати на сучасні загрози та не повторити помилок минулого.

Таким чином, актуальність теми дослідження обумовлена потребою переосмислення процесів, які відбувалися в культурно-освітній галузі, а також необхідністю наукового аналізу діяльності громадських організацій нашої держави. Вивчення діяльності прокомуністичних громадських об'єднань дозволяє зрозуміти та подолати ті стереотипи радянського минулого, які й зараз є доволі відчутними, зумовлюючи пасивність громадян, їх відчуття безсилості перед державною машиною, зневіру у власні сили.

Актуальність дослідження. Складний та довготривалий процес становлення громадянського суспільства в Україні потребує осмислення історичного досвіду функціонування громадських організацій, їх взаємодії з державними структурами. Прагнення сучасних громадських інституцій залучити до суспільних ініціатив у політичному, економічному та культурному житті українське населення актуалізують доцільність вивчення історії діяльності громадських організацій.

Особливого значення набуває проблема вивчення культурно-освітнього життя, що є важливою складовою в структурі суспільної самоорганізації. Після довгих років нищення історичної свідомості та вибіркового вивчення української культури під тиском тоталітарного режиму з'явилась тенденція до вивчення цих явищ. Серед широкого загалу громадських організацій 20-х – 30-х років ХХ ст. важливим є дослідження історії діяльності культурницьких товариств, на які покладалась місія формування нових світоглядних засад радянського суспільства. У процесі здійснення соціалістичного експерименту більшовицька влада намагалась максимально залучити до участі розлогий суспільний загал.

У зв'язку з цим є показовим досвід товариства «Геть неписьменність». У 20-х – 30-х роках ХХ ст. проблема ліквідації неписьменності та малописьменності вимагала від більшовицької влади негайного вирішення. Зважаючи на низку проблем (матеріальних, фінансових, організаційних, соціальних тощо), які постали перед керівництвом держави, було вирішено покласти основний тягар їх розв'язання на громадські об'єднання. Попри те, що товариство «Геть неписьменність», як і решта громадських організацій, функціонувало в умовах жорстокого пресингу з боку влади, його діяльність мала приклади розвитку креативного потенціалу суспільства та залучення його до вирішення нагальних культурно-освітніх та соціальних проблем. Наукова актуальність теми пов'язана також із тим, що, за свідченням новітніх профільних історіографічних досліджень, на сьогодні відсутні дисертаційні та монографічні праці із зазначеної теми.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами та темами. Дисертація є реалізацією наукового проекту «Дослідження проблем гуманітарних наук», що проводиться професорсько-викладацьким складом кафедр Інституту історичної освіти НПУ імені М. П. Драгоманова. Тему дисертації затверджено Вченою радою НПУ імені М. П. Драгоманова 1 лютого 2007 року, протокол № 6.

Мета дисертаційного дослідження полягає в об'єктивному з'ясуванні взаємодії більшовицької влади та громадськості в боротьбі з подоланням неписьменності та малописьменності населення у підрадянській Україні, науково-історичній реконструкції особливостей становлення структури та виконання освітніх функцій товариством «Геть неписьменність», узагальненні історичного досвіду боротьби з асоціальними явищами суспільного розвитку.

З огляду на мету, дисертантом визначено наступні завдання:

– з'ясувати стан наукової розробки теми дослідження; розглянути та систематизувати джерельну базу роботи, показати її репрезентативність;

- визначити рівень масової неписьменності міської та сільської людності України і соціально-економічні передумови утворення товариства «Геть неписьменність»;

- показати основні етапи формування товариства «Геть неписьменність»;

- простежити еволюцію структури та завдань товариства «Геть неписьменність»;

- окреслити основні напрямки діяльності товариства «Геть неписьменність» щодо ліквідації неписьменності та малописьменності в Україні;

- проаналізувати взаємини влади та товариства «Геть неписьменність» у здійсненні культурно-просвітницьких перетворень більшовицької влади;

- дослідити співпрацю товариства «Геть неписьменність» з іншими громадськими організаціями у сфері ліквідації неписьменності.

Об'єктом наукового дослідження є масова неписьменність та малописьменність суспільства, її рівень та форми поширення, участь громадськості та державних органів влади в її подоланні.

Предметом дослідження є вивчення організаційної структури та функцій Всеукраїнського товариства «Геть неписьменність», його взаємодії з державними установами та іншими громадськими організаціями, координації діяльності державних та громадських інститутів, спрямованих на подолання масової неписьменності та малописьменності суспільства.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період із 1923 р. по 1936 р. Нижня хронологічна межа стосується виникнення та організаційного оформлення осередків «Геть неписьменність» у грудні 1923 р. Верхня межа пов'язана з його ліквідацією в лютому 1936 р.

Територіально-географічні межі дослідження охоплюють територію Української СРР періоду 1923 – 1936 рр. у відповідності до тодішнього адміністративно-територіального поділу. Використання в роботі назви

"Україна" стосується лише території УСРР у складі СРСР (окрім Молдавської АСРР).

Методологічні засади. Теоретико-методологічну основу дисертації становлять принципи історизму (урахування конкретних історичних обставин у процесі визначення передумов створення товариства «Геть неписьменність»); об'єктивності (перегляд історіографічних стереотипів стосовно реалізації культурницьких програм на теренах підрадянської України); науковості (проаналізовано наявну джерельну базу та погляди радянських, сучасних вітчизняних та зарубіжних істориків); системності (дозволило розкрити структуру, головні принципи побудови, базові принципи функціонування та еволюції товариства «Геть неписьменність» за допомогою створення підряду історично-соціальних моделей); проблемно-хронологічний (опрацювання паралельних процесів здійснення політики радянської влади щодо соціалістичних перетворень в УСРР).

При написанні дисертації використовувалися загальнонаукові методи дослідження: аналіз, синтез, узагальнення та конкретно-пошуковий. Завдяки застосуванню цих методів вдалося критично опрацювати фактичний матеріал, що дозволило здійснити реконструкцію культурно-освітніх трансформацій в Україні у 20-х –30 х рр. ХХ ст. та визначити місце в них профільних громадських об'єднань. Автор також послуговувався спеціально-історичними методами: порівняльно-історичний метод використовувався при визначенні чисельності неписьменного населення України та перебігу динаміки товариства «Геть неписьменність»; завдяки проблемно-хронологічному методу було встановлено закономірності організаційного формування та становлення товариства; застосування системно-структурного методу дозволило розглянути товариство «Геть неписьменність» в контексті взаємозв'язків та зовнішніх впливів з боку державних органів.

Праця має комплексний міждисциплінарний характер. Її концептуальні підвалини ґрунтуються на основі таких наук, як: історія України, політологія, правознавство, культурологія та соціологія.

Сучасні методологічні підходи (цивілізаційного та глобалізаційного аналізу, повсякденності тощо) мають опосередковане відношення до вивчення історії громадського чинника в соціокультурних процесах підрадянської України та були враховані в процесі реалізації дисертаційного проекту.

Наукова новизна дисертаційної роботи. На основі сучасних методологічних засад інтерпретації фактологічних даних висунуто та обґрунтовано авторську концепцію створення та діяльності в 1923 – 1936 рр. добровільного товариства «Геть неписьменність»

Уперше в українській історіографії:

- проведено цілісний аналіз історіографії стану та особливостей функціонування товариства «Геть неписьменність» в умовах соціокультурних перетворень суспільства у 20-х – 30-х рр. ХХ ст., введено в науковий обіг нові пласти архівних джерел і документальних видань;

- досліджено історичні передумови виникнення та етапи становлення товариства «Геть неписьменність»;

- показано організаційну структуру товариства «Геть неписьменність» та її зміни відповідно до рішень органів влади;

- розглянуто основні напрямки діяльності товариства «Геть неписьменність» у справі ліквідації неписьменності та малописьменності, серед яких: агітація суспільства до участі в справі лікнепу, утримання шкіл лікнепу, пошук фінансів для боротьби з неписьменністю, ліквідація неписьменності серед окремих категорій населення;

- вивчено реальний стан справ товариства «Геть неписьменність» щодо його кількісних показників фізичного та юридичного членства та ефективності діяльності осередків товариства;

- досліджено порушення принципу добровільності серед членів товариства «Геть неписьменність», що призводило до таких проблем, як: рецидив неписьменності, формального ставлення до роботи, неефективної

взаємодії з органами влади, організаціями та установами, слабого фінансового становища.

Подальшого розвитку в дисертації набули:

– вивчення процесу запровадження більшовицької ідеології серед широких мас населення за допомогою товариства «Геть неписьменність» під час ліквідації неписьменності та його участі в антирелігійній кампанії, колективізації, розкуркулєнні, виявленні «класово-ворожого» елементу;

– характеристика участі товариства «Геть неписьменність» у справі ліквідації неписьменності серед усього комплексу заходів влади під час подолання неписьменності.

Уточнено:

– сформульовану вченими концепцію створення в УСРР товариства «Геть неписьменність».

Практичне значення дисертаційного дослідження полягає в тому, що його систематизований та критично проаналізований конкретно-історичний матеріал може стати в нагоді вітчизняним і зарубіжним дослідникам під час написання підручників, монографій, статей, пов'язаних із соціальною історією України 20-30-х рр. ХХ ст., розробці нормативних та спеціальних курсів з історії України. Положення та висновки проведеної наукової роботи можуть бути використані в діяльності викладачів вищих навчальних закладів, краєзнавчій роботі.

Апробація результатів дисертації. Результати дисертаційного дослідження було оприлюднено на 16 міжнародних та всеукраїнських конференціях: Межвузовская научно-теоретическая конференция «Социально-политические и культурные проблемы современности» (Симферополь, 2008); Всеукраїнська конференція (Сімферополь, 2008); Всекримская научная конференция «Молодая наука Крыма - 2008» (Симферополь, 2008); Міжвузівська науково-практична конференція «Українознавство в системі освітніх закладів гуманітарного спрямування» (Київ, 2008); Межвузовская научно-практическая конференция «Крымские

диалоги: культура, искусство, образование» (Симферополь, 2008); Научно-практическая конференция «Январские педагогические чтения: педагогические наука и образование, проблема и перспективы» (Симферополь, 2009); Міжнародна науково-практична конференція «Формування міжетнічної та міжконфесійної толерантності майбутніх учителів засобами громадянської освіти» (Київ, 2009); Межвузовская научно-теоретическая конференция «Социально-политические и культурные проблемы современности» (Симферополь, 2009); Всеукраїнська науково-практична конференція «Актуальні проблеми аграрної історії України: минуле і сучасність» (Київ, 2010); V Международная научно-практическая конференция «Актуальные проблемы этнополитической и социально-экономической истории и культуры Крыма», посвященная 160-летию со дня рождения И.Гаспринского (Симферополь, 2011); III Международная научно-практическая конференция «Историко-культурное наследие Причерноморья: изучение и использование в образовании и туризме» (Ялта, 2011); Міжнародна науково-практична конференція «Сучасні держава і право: теорія та практика» (Ірпінь, 2012); X Міжнародна науково-практична конференція «Державна етно-національна політика: правові та культурологічні аспекти в умовах Півдня України» (Запоріжжя, 2013); III Міжнародна науково-практична конференція «Антикризовий розвиток соціальних та економічних процесів в умовах глобалізації» (Буча-Київ, 2013); Міжнародна науково-практична конференція «Українознавство в розбудові незалежної України та розвитку українства в сучасному світі: досвід та проблеми» (Київ, 2013); IV Міжнародна наукова конференція «Антикризовий розвиток соціальних та економічних процесів в умовах глобалізації» (Буча-Київ, 2014).

Публікації. Основні положення дисертації викладено в 6 наукових статтях, із яких 5 – у фахових виданнях України та одна – у зарубіжному науковому виданні.

Структура дисертації обумовлена проблематикою, метою і завданнями дослідження. Робота складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків і списку використаних джерел та літератури. Загальний обсяг дисертації – 224 сторінки, із них 180 сторінок – основного тексту. Бібліографія містить 475 позицій і подається на 44 сторінках.

РОЗДІЛ 1

ІСТОРІОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Історіографія проблеми

Проголошення незалежності України, відродження національної культури та освіти сприяло дослідженню історії культурницьких процесів в Україні. Сприятливі умови розвитку сучасної української історичної науки породили низку робіт на тему культурно-освітнього та громадського життя в Україні у міжвоєнний період. Дослідження історіографії засвідчило відсутність у сучасній українській історичній науці комплексних спеціальних робіт присвячених Всеукраїнському товариству «Геть неписьменність». Водночас, окремі аспекти роботи товариства знайшли своє відображення в низці наукових праць.

До 1990-х років процес формування історичних знань про діяльність добровільних більшовицьких громадських організацій, що діяли в Україні, був суперечливим і заідеологізованим. Радянські історики, що у силу політичних та ідеологічних чинників були поставлені у своїх дослідженнях у певні «рамки» вивчали громадські організації лише у контексті політики радянської влади.

Враховуючи ці обставини у вивченні історії громадських організацій, історіографію культурно-освітньої діяльності товариства «Геть неписьменність» варто досліджувати за такою схемою: 1) радянська історіографія; 2) дослідження сучасних українських істориків; 3) наукові роботи представників діаспори та закордонних авторів. В наукових працях, що представлені у першому та другому пунктах можна виділити чотири етапи досліджуваної нами теми. Хронологічні рамки першого етапу охоплюють 1920-і – середина 1930-х років, другий період знаходяться в межах середини 1930-х – першої половини 1950-х років, наступний етап розпочався з середини 1950-х і тривав до кінця 1980-х років. Четвертий етап розпочався на початку 1990-х років. Названа періодизація історіографічного

процесу враховує етапи суспільно-політичного розвитку України, залежність історичної науки від політики влади та вплив конкретної політичної ситуації на процес формування історичних знань у період перебування України у складі Радянського Союзу, особливості методології дослідження, можливості використання джерельної бази, встановлення рівня її історико-теоретичної розробки.

Враховуючи культурно-освітню направленість діяльності товариства «Геть неписьменність» його історія знайшла відображення у наукових працях що були присвячені різним історичним проблемам. Оскільки ТГН було створено як організація, що мала на меті надання допомоги державним органам і структурам в боротьбі з неписьменністю в УСРР, то великий інтерес представляє література по ліквідації неписьменності. Тому аналізуючи історіографію ТГН нами була опрацьована література з питань ліквідації неписьменності і становлення загальної освіти, розвитку культури та праці в яких досліджувались різні аспекти діяльності і функціонування громадських організацій.

Зважаючи на централізований характер прийняття рішень і постанов в СРСР і відповідну залежність Товариства у своїй діяльності вказівок з Москви та тісний зв'язок у роботі по ліквідації не писемності з російським товариством «Долой неграмотность» (ОДН), у дослідженні не можна було обмежитись лише роботами українських політичних діячів та науковців.

Перші праці присвячені ліквідації неписьменності були написані радянськими діячами та керівниками партії і уряду. В них були розроблені основні положення державної політики в справі народної освіти взагалі і ліквідації неписьменності та малописьменності зокрема. Сформульовані в цих роботах положення у зв'язку з зрозумілими обставинами з часом перетворилися на керівні вказівки, які мали згодом стати беззаперечними для виконання всіма органами освіти та організаціями залученими до процесу ліквідації масової неписьменності. Насамперед, до числа таких творів належать роботи В.І. Леніна «До питання про політику міністерства народної

освіти», «Що можна зробити для народної освіти», «Промова на I Всеросійському з'їзді вчителів-інтернаціоналістів 5 червня 1918 р», «Промова на I Всеросійському з'їзді по освіті 28 серпня 1918 р.», «Інструкція про укладання книги для читання робітників та селян», «В народний комісаріат освіти», «План директив ЦК комуністам – працівникам Нарокомосвіти» [376, с. 125-135; 376, с. 348-350; 2, с. 420-421; 377, с. 74-78; 3, с. 402; 378, с. 474-477; 380, с. 415-416;]. В них В.І. Ленін наголошував на «закономірності культурної революції для всіх країн, що будують соціалізм», заклав концепцію культурної революції Радянського союзу і наголосив на особливому у ній місці боротьбі з неписьменністю, описав взаємозв'язок факторів писемності, освіти і економічного становища держави. Після приходу більшовиків до влади, В.І.Ленін не однократно звертався до проблеми неписьменності, вказуючи, що побудова нової держави неможлива з неграмотним населенням. Особливе місце займає його Доповідь на VIII з'їзді РКП (б), в якій були закладені основи державної політики у сфері народної освіти та ліквідації неписьменності зокрема [379, с. 174-184.]. Саме в цій доповіді боротьба з неписьменністю була проголошена В.І. Леніним як обов'язкова умова будівництва соціалізму в РРФСР, а згодом ця теза була перенесена партійним керівництвом на всі республіки Радянського союзу. Таким чином, питання подолання ліквідації неписьменності стало невід'ємною частиною культурницьких перетворень більшовицького режиму. Одночасно це ж спричинило поступово зростаючу ідеологізацію процесу ліквідації не писемності.

Ленінські погляди і вказівки щодо ліквідації не писемності знайшли подальший розвиток в творах інших партійних і державних діячів: Н.К. Крупської, А.В. Луначарського, Н.І. Калініна, Г.І. Петровського та інших.

Особливу увагу треба звернути на діяльність Н.К. Крупської яка очолювала Головополітосвіту СРСР. В її роботах і виступах приділялась увага питанням ліквідації неписьменності і малописьменності серед дорослих та підлітків, введення «всеобучу» в Радянському Союзі, бібліотечне

будівництво, проблеми самоосвіти, питання історії лікнепівського руху. Н.К. Крупська була одним з ініціаторів проведення культпоходу. Її статті «Карфаген має бути знищений», «Лікбезівська естафета», «Сенс і значення культпоходу» та інші слугували методологічним матеріалом в проведенні культурно-освітніх перетворень в СРСР. Також, Н.К. Крупська обґрунтувала посилення боротьби з неписьменністю в СРСР заради виконання планів перших п'ятирічок, тим самим вказавши на економічну необхідність ліквідації неписьменності в СРСР як одну з головних умов індустріалізації країни. Частина статей Н.К. Крупської увійшла в склад тематичних збірників, що побачили світ у 30-х роках ХХ ст. [362, 363]. Наприкінці 1950-х років відновилась публікація праць Н.К. Крупської і було видано 11 томний збірник педагогічних творів, в яких 9 том присвячений проблемам ліквідації неписьменності та малописьменності, діяльності шкіл для дорослих і питанням самоосвіти [365].

У цій же площині необхідно розглядати і твори А.В. Луначарського, що очолював Наркомосвіти РРФСР в період з 1917 по 1929 р. В працях А.В. Луначарського відображені особливості культурно-просвітницької роботи на селі, аналіз стану грамотності в країні, визначені конкретні напрямки в боротьбі з неписьменністю, вироблена стратегія і тактика поєднання ініціативи громадськості з державною політикою в цій роботі, проблеми введення «всеобучу», зв'язок навчання з задачами соціалістичного будівництва. В цих працях найбільш чітко відбився перехід державної політики від боротьби за ліквідацію неписьменності як такої в боротьбу з неписьменністю як складову частину культурної революції. [381, 382, 383]

Значну роль у становленні більшовицької політики у сфері ліквідації неписьменності зіграли статті і виступи М.І. Калініна, що одночасно очолював ВЦВК СРСР та Центральну раду російського товариства «Долой неграмотность» протягом всього часу його існування. В них розроблялись теоретичні проблеми культурної революції, питання ліквідації неписьменності і зокрема участь громадськості в роботі по ліквідації неписьменності.

Зважаючи на це, вивчення його робіт допомагає розкрити погляди компартійного керівництва СРСР на роль товариства «Геть неписьменність» у соціокультурних перетвореннях суспільства [349]. Окремі публікації пов'язані з безпосередньою діяльністю М.І. Калініна в ТГН [350, 351, 352].

Такого ж характеру були публікації і голови ВУЦВК та почесного голови товариства «Геть неписьменність» Г.І. Петровського, що в питаннях лікнепу орієнтувався на постанови з Москви [410, 411].

Щодо наукових робіт з проблем ліквідації неписьменності і малописьменності та культурно-освітньої діяльності в Україні, то вони почали з'являтися з середини 20-х років. Дослідники були безпосередніми учасниками процесу ліквідації неписьменності і тому роботи містили певний фактографічний матеріал. Для самих же робіт цього періоду є характерним агітаційно-пропагандистський стиль подачі матеріалу, що було обумовлено завданнями лікнепівського процесу.

Так, культурницькі перетворення в УСРР у 1920-ті рр. досліджували такі автори, як Ф. Голуб, Ю. Озерський, А. Полторацький, [324, 404, 414]

В перших працях по ліквідації неписьменності [312, 346, 384] автори намагались підбити підсумки перших років лікнепівської роботи та описати і систематизувати її напрямки. Незважаючи на те, що ці дослідники були безпосередніми свідками та учасниками лікнеп роботи, вони не мали достатньої джерельної бази, тому деякі статистичні данні і висновки містять неточності.

Одним з перших ґрунтовних історичних досліджень по ліквідації неписьменності в УСРР, була робота А.І. Воронця «Неписьменність на Україні і боротьба з нею» [320]. Автор, дослідивши переписи населення 1897 та 1920 рр. показав загальний стан письменності в Україні по губерніях, вказавши при цьому її ступінь серед різних верств населення, вікових груп, чоловіків і жінок, а також окремих національностей. Також А. І. Воронець описав основні заходи влади по ліквідації неписьменності, дослідив стан мережі

шкіл лікнепу у 1924 році, вказав на причини невдач та підбито підсумки перших років у справі подолання не писемності в Україні.

В роботі вперше згадується товариство «Геть неписьменність» та описується його утворення. Першопричину створення Товариства автор вбачає у тому, що «питання про ліквідації неписьменності було висунуто на широких безпартійних селянських конференціях, на заводських та фабричних зібраннях...і воно зворушило всю робітничо-селянську масу. Ця могутня хвиля суспільності вилилась у конкретну форму – утворення Товариства допомоги ліквідації неписьменність» [320, с.15]. Дослідження процесу утворення ТГН спростовує цю тезу автора, про самоорганізацію громадськості з метою ліквідації неписьменності. Також у праці є завищеними масштаби діяльності ТГН у перший рік існування, його «широке» поширення по всій країні та вплив Товариства на «осередок селянського й робітничого населення».

Також, А. І.Воронець вказує на важливу роль у лікнепівській роботі громадськості, хоча і не наводить конкретних прикладів роботи громадських організацій і зокрема ТГН. В праці відсутній фактичний матеріал по роботі з ліквідації неписьменності на місцях, тому ми можемо зрозуміти лише загальну картину.

В іншій праці А.І. Воронця «Етапи ліквідації неписьменності серед дорослого населення України» [321] автор виділив етапи боротьби з неписьменністю та вказав на роль ТГН у процесі ліквідації неписьменності, але не надавши конкретних прикладів його діяльності. [321, с. 50].

В дискусійній статті члена ЦП ТГН М. Епштейна «До майбутнього з'їзду т-ва ліквідації неписьменності» [334] підіймалось багато гострих питань, що постали перед ТГН. Але головним із них було «перетворення його (Товариства) на дійсно масову народну організацію». Разом з тим автор визнавав, що за 3 роки роботи «успіхи Товариства на селі тим часом мізерні» [334, с. 52].

До Х річниці Жовтневої революції вийшла низка праць узагальнюючого характеру присвячених культурно-освітнім перетворенням в Україні. Г. Піддубний у праці «Десять років ліквідації неписьменності в УСРР» [406] на підставі даних 1922-1927 років підбив перші підсумки боротьби з неписьменністю. Також автор дослідив державні документи та постанови, що стосувались ліквідації неписьменності, проаналізував стан мережі лікпунктів та структуру їх фінансування, забезпечення шкіл підручниками та іншою літературою. Виходячи з ювілейного характеру праці, Г. Піддубний доволі детально описав успіхи лікнеп роботи в УСРР, в той же час замовчуючи хиби та помилки процесу боротьби з неписьменністю, через які був зірваний план завершення ліквідації неписьменності до Х роковин Жовтня [244, с. 3]. Досліджуючи проблему фінансування автор наводить конкретні приклади видобутку коштів на справу лікнепу товариством «Геть неписьменність». Так, станом на 1 січня 1927 р. 1021 школи малописьменних (та 105 залізничних) 90% фінансувалось місцевим бюджетом, а решта ТГН [406, с. 118]. Разом з тим, автор пише, що «товариство «Геть неписьменність» ще слабо працює, але все ж таки чимало проробило на цім фронті» [406, с. 119]. Також Г. Піддубний вказав на проблему ліквідації неписьменності серед нацменшин, зазначаючи, що найгірша ситуація з навчанням рідною мовою є серед греків. [406, с. 115].

Дослідженню історії становленню народної освіти та боротьбі з неписьменністю в період з 1917 - 1927 років присвячена і робота Я. П. Ряппо [422].

В роботі М.О. Авдієнка «Письменність людності України» [301], подано багато фактичного матеріалу по боротьбі з неписьменністю у другій половині 1920-х років. На підставі статистичних даних, автор дослідив розвиток мережі лікпунктів і дав ґрунтовну оцінку їх роботі. Також, М.О. Авдієнко дослідив особливості процесу ліквідації неписьменності в різних регіонах УСРР. Автор подав аналіз ліквідації неписьменності серед вікових,

гендерних та національних груп, а також порівняв темпи боротьби з неписьменністю в УСРР та інших республіках СРСР.

Публікація І. Месеняшина «Історичні етапи розвитку самоосвіти і заочного навчання в світлі постанов партії про самоосвіту і заочне навчання» [391] дає уявлення про процес створення шкіл ліквідації неписьменності різного типу.

В цілому аналіз літератури 1920-х початку 1930-х років засвідчив появу робіт окремих науковців та дослідників з питань ліквідації не писемності та малописьменності. Але більшість вказаних робіт мали певні недоліки: низький теоретичний рівень, слабку джерельна база та відсутність фактографічного матеріалу. Діяльність товариства «Геть неписьменність» так і не була описана у повній мірі, а наводились лише загальні данні, що не дають змогу оцінити роботу Товариства. В працях цього періоду лише вказувалось на важливе місце і роль громадськості у боротьбі з подоланням неписьменності. В працях цього часу основна увага приділялась значенню ліквідації неписьменності на розвиток держави та побудову нового суспільства, досліджувались накази та постанови уряду по боротьбі з неписьменністю. Лишилися недослідженими питання ліквідації неписьменності на місцях, проблема фінансування та матеріального забезпечення, не вказано на причини невиконання плану по ліквідації не писемності та недоліки у роботі.

В період з другої половини 1930-х до початку 1950-х років наукові дослідження по боротьбі з ліквідацією не писемності в УСРР і в цілому в СРСР були фактично відсутні. Це пояснюється, як політичними реаліями того часу, зміною пріоритетів у житті країни, та вагомим впливом догматичного відношення до культурної революції, як до невеликого періоду діяльності Радянської держави. В цей період з'являється невелика кількість наукових праць по культурній революції, а боротьбі з неписьменністю та участі громадських організацій в цьому процесі приділяється мало уваги.

Незначна кількість публікацій була присвячена культурно-освітнім перетворенням, народній освіті, здобуткам культурної революції та висвітлювала роль більшовицької влади в цій сфері [339, 435, 431]. В роботах тих років в кращому випадку вказується на факт створення ТГН, а більш детальних даних про нього не наводиться [302]. Частково культурно-освітні перетворення було висвітлено у колективних працях з історії КПРС та радянської держави [403, 415].

Деякі аспекти роботи культурно-освітніх організацій були досліджені в працях ідеологічного характеру таких авторів, як С. Генін, І. Золотоверхий, І. Смірнов, [323, 343, 423].

Першою вагомою роботою цього періоду, присвяченій боротьбі з неписьменністю стала монографія О.М. Іванової «Що зробила радянська влада по ліквідації неписьменності серед дорослих» [347]. В праці проаналізовані важливі документи партії і уряду по ліквідації неписьменності і малописьменності, наводяться статистичні данні про хід лікнепівської роботи, виокремлюються найбільш важливі етапи цієї роботи. Про діяльність товариства «Геть неписьменність» у дослідження наводяться лише загальні дані у зв'язку з аналізом партійних чи державних постанов.

Грунтовна праця Є.М.Мединського «Народна освіта в СРСР», теж не висвітлювала діяльність ТГН та системи лікпунктів, незважаючи на їх масовість у 1920-х – першій половині 1930-х років [390].

З середини 1950-х років починається новий етап вивчення питання ліквідації неписьменності. В ці роки починає з'являтися багато робіт присвячених проблемам культурних перетворень у Радянському союзі. Варто виділити роботи Д.Ю.Елькіної, А.В.Кольцова та праця М.Н. Зіновєва і О.В. Плешакової [442, 361, 341].

Ці роботи відрізняються більш високим дослідницьким рівнем, хронологічно доповнюють одна одну, містять багато фактичного матеріалу про діяльність культурно-освітніх організацій. У праці Д.Ю. Елькіної [442] досліджена методика навчання в системі лікнепу, вказано на випадки

рецидиву неписьменності та їх пряму залежність від якості навчання. Також, відображені міжреспубліканські зв'язки в галузі ліквідації неписьменності, а також виокремлений фактологічний матеріал про зв'язки УСРР та РРФСР в галузі лікнепу. Однак про ТГН наводяться лише окремі відомості і діяльність Товариства зводиться лише до допомоги державним організаціям в боротьбі з неписьменністю і участі ТДН в спільних заходах.

Натомість в дослідженні А.В. Кольцова діяльність товариства представлена більш детально [361]. Автор описує роботу ТГН по ліквідації не писемності, про розгортання соцзмагання між осередками, наводить документи рішень Товариства. В той же час у монографії інформація про відносини ТГН з іншими громадським організаціями. До того ж, дослідження А.В.Кольцова охоплює лише період першої п'ятирічки.

Певні аспекти боротьби з неписьменністю були досліджені в працях С.К.Гутянського, І.Д. Золотоверхого, О.О.Михайлова, І.М.Михайловського, О.Б.Слуцького, Г.М.Шевчука Р.Д.Чайчука та ін. [326, 344, 394, 393, 395, 424, 439]. В цілому ці праці давали картину загального плану з історії культурних перетворень в УСРР, і не містили глибокого аналізу проблеми ліквідації неписьменності та малописьменності. Лише у дослідженні Г.М. Шевчука «Культурне будівництво в Україні у 1921- 1925 роках» є значний матеріал про лікнеп роботу та ТГН.

Г.М. Шевчук на основі фактичного матеріалу дослідив процес становлення і розвитку народної освіти, науки та видавничої справи в Україні 1921-1925 рр. Діяльності ТГН, питанням ліквідації неписьменності та культурного шефства міста над селом присвячено окремий розділ у монографії. У ньому автор описує створення Товариства стверджуючи, що воно виникло «за прикладом РРФСР» та описує основні види діяльності ТГН.

Також, в цей період вийшло декілька колективних робіт, де епізодично були дослідження культурні перетворення та розвиток народної освіти, [304, 353, 354, 357, 356, 325, 448, 421, 314]. В цих роботах, які мали сильне ідеологічне забарвлення, прославлялась роль партії і більшовицької влади у

культурних перетвореннях, та звучала теза, що лише завдяки їхній діяльності вдалося досягти успіхів у цій справі. Також, загальним недоліком цих робіт є слабка документальна база. Майже всім роботам цього періоду притаманна ідеологічна складова та поділ у дослідження культурно-освітніх організацій на «свої» та «чужі», що робить частину висновків і тверджень необ'єктивними та заангажованими.

До цієї ж групи праць можна віднести публікації, що були присвячені політико-просвітній роботі, де головна увага авторів приділялась ролі партії і уряду в розвитку культурно-освітньої роботи, а питання лікнеп роботи висвітлювались епізодично. [307, 436].

В цей же час з'являються наукові розвідки М. Г. Кулініченка, на тему історії культурних перетворень в УСРР [366] та з'являються праці, що конкретно досліджують питання ліквідації неписьменності в Україні. Л.П. Вовк дослідила діяльність жінок у справі боротьби з неписьменністю [317], О.Д. Зубалій висвітлив роль парторганізацій у лікнеп роботі [345], В. Я. Білоцерківський дав загальну картину ліквідації неписьменності у 1926-1932 рр. [310]. А.В. Мороз вказав на зв'язок лікнепу з розгортанням загальної освіти, дав загальну картину досягнень лікнеп роботи у першій половині 1920-х років та участь у ній ТГН [397], І.Є. Петрунін дослідила роль і становище вчителів у лікнепівській роботі, вказавши на складні умови праці, описала діяльність вчительства у товаристві «Геть неписьменність», їх участь у організації на базі шкіл пунктів лікнепу [412], Д. С. Спірідонова висвітлила боротьбу з неписьменністю, як перший крок культурних перетворень в УСРР, вказала на проблему фінансування лікнеп кампанії. Праця містить данні про діяльність ТГН у 1924 – 1926 роках, соцзмагання з товариством «Долой неграмотность», про припинення існування ТГН і перехід лікнепівської справи до «рук держави». Д.С. Спірідонова на підставі перепису населення 1939 року спростувала тезу, що неписьменність, як масове явище, на території України була подолана у середині 1930-х років.

[82]. Вперше у історичній науці з'являються публікації присвячені ліквідації неписьменності в окремих районах країни [355, 396, 405].

Грунтовними дослідженнями цього періоду по історії ліквідації не писемності і малописьменності в СРСР серед решти історичних досліджень є праці В.О.Куманева [371, 370] в яких на базі широкого кола джерел розглядається проблема ліквідації не писемності в усьому різноманітті сторін і явищ.

В роботі «Соціалізм и всенародна грамотність: ліквідація масової неписьменності в СРСР» [371] В.О. Куманев вперше серед науковців зробив комплексний аналіз компанії по ліквідації не писемності у Радянському Союзі. Для того, щоб наглядно оцінити діяльність держави по ліквідації масової не писемності і малописьменності, автор звертається до минулого, аналізуючи стан писемності у Російській імперії, дає короткий огляд дорадянської історіографії з питань народної освіти, наводить відгуки засобів масової інформації закордонних держав на хід ліквідації не писемності в СРСР, досліджує особливості процесу боротьби з неписьменністю і малописьменністю у різних республіках СРСР і УСРР зокрема. В.О. Куманев у своїй праці надав провідну роль діяльності товариств з ліквідації не писемності говорячи, що «найбільшою подією в історії боротьби за подолання не писемності в СРСР було створення масового добровільного товариства «Долой неграмотность» [371, с. 131] Та в цілому більш детально автор проаналізував роботу з ліквідації неписьменності в РРФСР, а лікнепівській процес в УСРР досліджено дещо поверхово, не заглиблюючись в особливості і специфіку лікнеп роботи в Україні. Діяльність ТГН автор дослідив з 1923 р. по 1933 р. Про більш пізній період роботи Товариства матеріалів в працях міститься мало.

В цілому, більшість дослідників зосереджувались на успіхах лікнеп роботи, не приділяючи достатньої уваги розвитку і формуванню системи лікнепу, методичній складовій, видавничій діяльності, тощо. Конкретно ж, діяльність Товариства отримала в ній далеко не повне висвітлення. Якщо

роль ТГН у ліквідації не писемності і мало писемності в історичній літературі в певній мірі була описана, то культурно-просвітницька діяльність та участь у соціалістичних перетвореннях в СРСР залишились невивченими. В дослідженнях цього періоду зберігається погляд на товариство «Геть неписьменність» як на організацію, що займається лише діяльністю по ліквідації не писемності та мало писемності.

В цей же час серед радянських науковців з'являється інтерес до громадських організацій та їх ролі і місцю в історії СРСР. З'явилися роботи присвячені правовим положенням добровільних товариств. Серед них слід виокремити статтю А.І.Щигліка «Добровільні товариства в перехідний період від капіталізму до соціалізму» [440]. Ця праця являє собою комплексне дослідження правового положення добровільних товариств у СРСР. Особливий інтерес до цього дослідження пов'язаний з тим, що тут розглядаються загальні організаційні форми існування добровільних товариств: порядок їх утворення, статuti, громадянський та правовий статус.

Більш глибоко історію громадських організацій досліджено у працях Ц.А. Ямпольскої. [445, 446]. У них, поряд з іншими громадськими організаціями, розглядалися громадські організації, що брали участь у ліквідації неписьменності і зокрема ТГН. У своїх висновках автор вказала на вагому роль громадських організацій в ліквідації неписьменності. Це твердження було засноване на значній архівному матеріалі, більша частина якого була вперше введена нею в науковий обіг.

Дослідження становлення народної освіти, поширення більшовицької ідеології та формуванню «радянської людини» присвячені праці М. С. Андрєєвої, В. В. Афанасьєва, В. О. Вєтрова, С. А. Канавенка, А. В. Чунакова, Н. Р. Кичіріна, С. А. Піналова, Т. І. Чернявського, [303, 307, 437, 409, 358].

Варта уваги робота М. Д. Березовчука «Перші соціалістичні перетворення на селі», що проаналізував діяльність комітетів бідноти в Україні. В праці є дослідження культурно-освітньої діяльності комбідів, їх вклад у створення сільбудів, хат-читалень, школи для дорослих, тощо [308].

М.А. Мельниченко у своїй монографії дослідив роль партійного керівництва у справі ліквідації неписьменності на початковому періоді у 1918-1920рр. [466]. Окрім державних органів, автор розглянув діяльність профспілок, організацій і громадськості у лікнеп роботі та методи залучення населення до цього процесу. В.М. Чумак у своїй дисертації [474] дослідив діяльність комнезамів у лікнепівській та культурно-просвітницькій роботі на селі.

У праці Плахотніка С.С. [468] були проаналізовані форми і види робіт по боротьбі з неписьменністю серед селян, участь громадських організацій у лікнепі на селі. Окремо автор дослідив динаміку зменшення неписьменного населення серед селянства наприкінці 1920-х – першій половині 1930-х років. В.І. Маключенко у своїй дисертації [103] проаналізував основні форми і методи політико-просвітницької діяльності у культурно-освітніх установах. Автор дослідив питання фінансового забезпечення лікнепу.

Питанням ліквідації неписьменності та участі товариства «Геть неписьменність» було присвячено низку праць історика В. М. Даниленка. В роботі «Здійснення ленінського декрету про ліквідацію неписьменності на Україні в 1920 році» [327] досліджено перші кроки у боротьбі з ліквідацією неписьменності в УСРР за допомогою низки документів: рішення з'їздів і конференцій, тощо. В іншій праці «Співпраця УСРР та РСФСР у галузі освіти і науки в період побудови соціалізму» [330] В. М. Даниленко дослідив головні напрями і форми зв'язків УРСР та РРФСР в ліквідації неписьменності і малописьменності, описав головні аспекти взаємодії ТГН та ОДН. До 60-річчя заснування товариства «Геть неписьменність» В.М. Даниленко у співавторстві з О.І.Лукаш опублікували статтю «Рух ентузіастів народної освіти» [329]. В ній показана історія становлення і розвитку руху ліквідації неписьменності та роль і місце ТГН у цьому процесі. Наведено показники діяльності ТГН у різні періоди його існування, висвітлено питання фінансування, видавничу діяльність Товариства.

В окремій праці В.М. Даниленко, присвяченій робітничому класу у здійсненні культурної революції в УСРР, [328] автор детально дослідив роль робітників у культурно-освітніх перетвореннях 1920-х – 1930-х років. В роботі окремим розділом висвітлено внесок робітників у справу ліквідації неписьменності, де описується форми і види діяльності ТГН. В. М. Даниленко на основі архівних документів дослідив відсоток неписьменних серед робітників різних професій, участь більшовицьких організацій у справі лікнепу, ріст кількості відділень та членів ТГН в період з 1928 по 1932 роки, діяльність низових осередків Товариства на підприємствах. Особливу увагу автор приділив участі профспілок у справі ліквідації неписьменності. Автор зазначав, що не зважаючи на всі зусилля держави протягом всього періоду лікнепу залишалась гостра нестача навчальної літератури та підручників [328, с. 33]. Також на основі архівних матеріалів В.М. Даниленко В.М. стверджує, що Товариство перетворилось на одну з найбільш масових громадських організацій, нараховуючи у своєму складі в 1932 році 1 млн. членів, а кількість осередків становила 11,5 тис. [328, с. 39].

Вперше в СРСР спеціальне дослідження діяльності товариства «Геть неписьменність» на території РРФСР було зроблене Т. І. Бакуліною [108]

На матеріалі указів і директив вищих органів влади, значної кількості періодики, та регіональних архівів автор детально дослідила питання створення товариства, вказуючи на те, що «вперше товариство «Геть неписьменність» виникло в Тулі і на Україні» [453, с. 39]. Т. І. Бакуліна приділила увагу організаційній структурі Товариства та змінам у ній протягом 1923 – 1936 років; статуту та його юридичним особливостям; соціальному складу товариства, ролі профспілок у ліквідації неписьменності. Також, у праці показано місце і роль товариства у ліквідації неписьменності і малописьменності серед інших урядових і громадських організацій, досліджено його діяльність серед національних меншин. Багато уваги автором приділено участі товариства у культпоході, зазначаючи, що у період 1928 – 1930 роки культпоход являвся основною формою роботи Товариства.

Т.І. Бакуліна дослідила видавничу діяльність товариства, окремо розглядаючи значення для товариства підручників і методичних матеріалів та газет і журналів. Автор дослідила соціалістичне змагання між ОДН РРФСР та ТГН УСРР, окрема увага у праці була приділена шефській роботі товариства.

З кінця 1980-х років в СРСР була проголошена політика перебудови та почались суспільно-політичні перетворення, що відбилось і на розвитку історичної науки та. В працях цього періоду зменшується вплив ідеології та класового підходу до дослідження культурно-освітніх перетворень в СРСР [322]. Б.Г. Головко в дисертації «Рабочие сахарной промышленности УССР» /1921-1932 гг./ дослідив становлення навчального процесу серед робітників цукрової промисловості, та вказав на провідну роль громадських організацій і особливо товариства «Геть неписьменність» [457]. Епізодично проблема ліквідації неписьменності була висвітлена у роботі А.М.Тростогон [470], що висвітлив лікнепівську допомогу робітників селянам у 20-х роках ХХ ст. В цей час відбувся остаточний перехід від радянської історичної парадигми до сучасних поглядів на проблеми культурницьких змін в Україні в період становлення більшовицької влади. Починаються дослідження розвитку і становленню української культури та освіти. В праці М. В. Демченка [332] поданий значний за обсягом матеріал з питань культурно-освітньої діяльності громадських організацій і установ.

В. К. Кізюн [461] дослідив видавничу справу культурно-освітніх установ, С. І. Кутній простежив висвітлення проблем народної освіти в українській та радянській пресі [464]. В роботі Л. П. Вовк [455] висвітлено створення та становлення шкіл грамоти нового типу, таких як, хати-читальні, різноманітні гуртки, курси грамоти, тощо. Ф. І. Кокошко у своїй праці дослідив етапи розвитку культурно-освітнього руху південного регіону України як частину загальноукраїнського процесу культурних перетворень (1920-ті рр.). [360]. Вивчаючи досягнення українських націонал-демократичних урядів у галузі освіти 1920-х рр., науковець Ю. І. Чирва розглядає роботу початкових, середніх загальноосвітніх шкіл, а також різних

типів вищих навчальних закладів, при цьому зовсім не аналізуючи діяльність культурних товариств та інших освітніх громадських установ [473]. Н. М. Бакланова [452] дослідила ідеологічний вплив комуністичної партії на культурне життя, а також боротьбу влади з самостійністю та незалежністю національної української культурної. Т. Ю. Горбань проаналізував культурно-освітні організації в контексті національно-культурного відродження в Україні 1918 – 1928 рр. [459].

Найбільшої уваги в цей період заслуговує дисертаційне дослідження В. М. Гололобова «Ліквідація неписьменності серед дорослого населення України у 20-х роках» [458]. В ній автор на основі багатого фактичного матеріалу, та спогадах свідків детально проаналізував лікнепівську роботу в Україні у 20-і роки ХХ ст. В. М. Гололобов проаналізував типи лікнепів і форми навчання неписьменних, підготовку вчителів-ліквідаторів неписьменності та підвищення їх професійного рівня, показав розвиток процесу ліквідації неписьменності виокремивши етапи становлення. В роботі автор частково розглядав і діяльність товариства «Геть неписьменність», зосередившись на питаннях фінансування лікнепівської мережі та видавничій справі товариства.

В цілому ж, в історичних працях 1990-х років тема культурно-освітніх організацій у 1920-і роки, коли вони набули найбільшого розквіту і активної діяльності, майже відсутня. Історики вивчали питання культурних змін в країні в цілому, та стали більш детально досліджувати національно-культурні процеси в роки боротьби за незалежність України [400, 416, 374, 433, 401].

Більш глибокий аналіз діяльності добровільних товариств та громадських організацій культурно-освітнього спрямування розпочався у 2000-роки. В цей з'являється багато історичних праць, що вивчали не лише культурницьку діяльність, а й інші важливі аспекти їхньої роботи, що мали вплив на суспільство.

М. А. Журба [336] у своїй роботі дає аналіз доктринних засад використання громадських об'єднань більшовиками у процесі поширення

пролетарського інтернаціоналізму в селянське середовище. У праці автор дослідив, що найоптимальнішою формою специфічної інтернаціоналізації селян була ліквідація неписьменності, коли в літературі, яка постачалася через структури Наркомосу УСРР, проводилась лінія на максимальне відображення в навчальному матеріалі актуальних гасел радянської влади, що здійснювалось і за допомогою товариства «Геть неписьменність». Через діяльність пунктів лікнепу здійснювався тиск на селянську свідомість через обробку селянської маси засобами офіційної пропаганди й агітації, пропущеними через свідомість тих представників робітничого класу, які засвоїли доктринальні постулати більшовицького інтернаціоналізму. Також, М. А. Журба висвітлив такий аспект діяльності ТГН, як ліквідація неписьменності серед національних меншин України.

В.К. Молоткіна [467] у дисертаційному дослідженні на основі широкого кола джерел та літератури дослідила культурно-освітню діяльність громадських організацій України в умовах НЕПу: профспілок, комсомолу, організацій національного спрямування, цілого ряду добровільних товариств та ТГН зокрема. Так, автор пише, що заради успішного проведення ліквідації неписьменності товариством «Геть неписьменність» використовувалися як засоби заохочування, так і примусу. В. К. Молоткіна зазначає, що хоча намічені більшовиками плани повністю і не здійснилися, але все ж таки більшість населення навчилася читати і писати. В праці також визначено типи, структуру та ідейні засади громадських організацій, що займались культурно-освітньою діяльністю; досліджено основні напрямки їх культурно-освітньої діяльності.

М. Ю. Виговський дослідив становлення та функціонування номенклатури радянської системи освіти в Україні у 20 – 30-і роки ХХ ст. [128]. Автор вказав на посилення політико-ідеологічного впливу в освітніх процесах, та описав реформи в галузі освіти, що мали вплив і на справу лікнепу. Дотично проблеми трансформацій системи початкової освіти в

умовах більшовицького режиму з аналізом традиції просвітницької діяльності української православної церкви досліджено О. М. Галамай [456]

С. М. Свистович [469] у своїй праці вивчив доктринальні засади функціонування системи громадських об'єднань радянської України у 20-30-х рр. ХХ ст., дослідив їх місце у політичній системі радянської держави, та проаналізував різні аспекти їх діяльності. Автор дослідив діяльність товариства «Геть неписьменність» по вишукуванню коштів на справу лікнепу, показав механізм залучення селянських громадських організацій до реалізації рішень компартійного режиму.

За останні роки було опубліковано ряд публікацій по історії України у 1920 – 1930-і рр., в яких було приділено увагу і товариству «Геть неписьменність». Т.Демченко, Н.Климович в спільній публікації [418] досліджуючи процес «СВУ» зазначали, що «якраз неписьменність, причому не політична, а сама банальна, в обіймах якої борсалоя тогочасне суспільство, і не дала змоги на повну потужність використати пропагандистські можливості судового процесу у Харкові» [418, с. 332]. Історики в світлі цієї справи висвітлили діяльність ТГН на Чернігівщині у 1930 році, та показали складне як матеріальне так і соціальне становище вчителів, що були залучені до ліквідації неписьменності.

В.В. Васильєв у своїй праці [315] проаналізував резолюцію Оргбюро ЦК партії більшовиків від 16 лютого 1925 року яка рекомендувала "особливо обережно слід підходити до розгортання організаційної роботи на селі, здійснюючи там сприяння тільки створенню таких товариств, що були б близькими до інтересів села й зрозумілими селянинові". Автор вказує на те, що у 1925 році під такі підпадали тільки оборонні товариства та товариство «Геть неписьменність» [315, с. 20]. На думку автора це сприяло занепаду місцевих, альтернативних більшовицьким, громадських об'єднань. Я. Мандрик [388] надав загальну характеристику діяльності ТГН у другій половині 20-х років. Ряд публікацій висвітлювали особливості функціонування ТГН в різних регіонах України [429, 306, 342, 430, 333],

серед різних груп населення [373, 419, 432, 335], та окремі аспекти діяльності ТГН [337, 398, 399].

Свій внесок в дослідження культурно-освітніх перетворень в УСРР зробили такі вчені української діаспори. І. П. Мазепа [385] дослідив загальні тенденції боротьби більшовицької влади з українською національною культурою. А. Білінський [309] вказав на роль громадських організацій у структурі СРСР, зазначивши, що «держава стоїть понад тими організаціями», та втрату повної автономії цих організацій з 1932 р.

Окремий сегмент історіографії становлять праці закордонних вчених. Західнонімецький історик В. Коларз [450] у своїй праці дослідив діяльність культурно-освітніх громадських об'єднань у поширенні вчень більшовицької ідеології серед радянського суспільства. Канадський дослідник українського походження І. В. Коляска [449] розкрив проблеми політики русифікації у культурно-освітніх установах УСРР. Інший канадський історик Б. Кравченко [451] дослідив вплив більшовицьких соціалістичних перетворень на національну свідомість українців, трансформацію. Вчений М. Маля [386] провів ґрунтовний аналіз еволюції радянського суспільства протягом всього періоду існування СРСР. Автор звернув особливу увагу на культурні процеси в радянській державі, суспільно-політичні аспекти діяльності громадських об'єднань. Заслуга згаданих істориків полягає в тому, що вони переосмислили погляди радянських істориків на культурно-освітнє життя в Україні.

Таким чином, досліджуючи питання історії культурно-освітніх перетворень та діяльності у цій сфері громадських об'єднань і товариства «Геть неписьменність» зокрема, радянські історики були поставлені у вузькі рамки радянської ідеології, що не дозволяло критично описати реальний стан речей. Серйозна наукова розробка цієї проблематики розпочалась після отримання Україною незалежності. В той же час, питання створення та діяльності товариства «Геть неписьменність» ще не дістало належного висвітлення в сучасній історичній науці.

1.2. Характеристика джерел

Джерельну базу дослідження складають різноманітні за змістом і характером опубліковані та неопубліковані документи та матеріали. Разом вони формують кілька груп джерел, до яких належать такі: архівні матеріали, опубліковані збірки матеріалів та документів, матеріали радянської статистики, періодичні видання.

Основою джерельної бази стали архівні документи. Опрацьовано архівні матеріали у фондах 6 центральних і регіональних архівосховищ України та Російської Федерації.

Опрацьовані архівні фонди Центрального державного архіву органів влади та громадських організацій досліджуваного періоду, які мають безпосереднє відношення до науково-історичного об'єкту дослідження – створення та діяльність товариства «Геть неписьменність» у справі ліквідації неписьменності та малописьменності в Україні у 20-х – 30-х рр. ХХ ст. Значний масив документів зосереджено у матеріалах фонду Центрального комітету Всеукраїнського ленінського товариства «Геть неписьменність» (ф. 387). Архівні справи дають змогу дослідити головні напрямки діяльності Товариства та виявити реальний стан речей у справі ліквідації неписьменності та малописьменності в УРСР у період з 1924 по 1932 рр. Фонд містить директиви керівництва Товариства, його статuti у різних редакціях, положення про роботу осередків ТГН, матеріали Всеукраїнських з'їздів товариства «Геть неписьменність», постанови ВУЦВКу щодо ліквідації неписьменності. В архівних справах фонду є низка методичних матеріалів щодо роботи з ліквідації неписьменності та малописьменності. Значний науковий інтерес представляють звіти обстежень діяльності осередків ТГН по всій Україні, які містять інформацію про їх чисельний склад, зріз за національним, гендерним та віковим критерієм. Окремий масив документів фонду стосується фінансових справ товариства, що дають змогу дослідити ініціативи Товариства у справі вишукування коштів на справі

ліквідації неписьменності. Вагому цінність для дослідження мала переписка керівництва товариства «Геть неписьменність» з органами влади, що допомогло простежити їх взаємодію та еволюцію стосунків у культурно-освітній сфері. Значно ускладнила роботу над дисертаційним дослідженням відсутність у даному фонді документів, починаючи з кінця 1932 року, тобто фактично за 4 роки існування товариства «Геть неписьменність».

Документи й матеріали Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету Рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів, м. Харків (ф.1) допомогли дослідити причини та передумови виникнення Товариства, роль Всеукраїнської надзвичайної комісії по ліквідації неписьменності у заснуванні ТГН та взаємодію державних установ і громадських об'єднань, які переймалися проблемами неписьменності та малописьменності.

Матеріали про конкретну діяльність лікпунктів та інших освітніх установ, задіяних у ліквідації неписьменності та малописьменності, залучено з архівного фонду Народного комісаріату освіти УРСР (ф. 166).

Додаткова інформація стосовно умов затвердження статуту Всеукраїнського товариства «Геть неписьменність», а також ревізійний звіт про обстеження його діяльності в 1932 р. та про стан неписьменності та малописьменності зберігається у фонді Народного Комісаріату Робітничо-селянської інспекції УРСР (ф. 539).

Документи центральних партійних органів, представлені матеріалами ЦК КП(б)У, що знаходяться у Центральному державному архіві громадських об'єднань України (Центральний Комітет Комуністичної партії України, ф. 1) дають змогу з'ясувати політику партії відносно культурно-освітніх перетворень в УСРР. Такі види документів ЦК КП(б)У, як постанови директиви, звіти місцевих партійних органів про стан та роботу з ліквідації неписьменності та діяльність товариства «Геть неписьменність», дозволяють простежити більшовицьку політику у культурно-освітній сфері в 1920-1930-і

рр. Варто зазначити, що на змісті цих матеріалів значно позначилась ідеологізація суспільного життя в умовах компартійної системи.

Фонди обласних архівів, завдяки значному масиву документів місцевого значення, фактологічно доповнюють інформацію центральних архівосховищ, та дають змогу дослідити діяльність товариства «Геть неписьменність» на периферії. Різноманітні дані, про стан ліквідації неписьменності на Волині, розвиток мережі осередків ТГН, знайшли своє відображення у фондах Державного архіву Житомирської області (Волинська окружна інспектура народної освіти виконавчого комітету ради робітників, селянських і червоноармійських депутатів м. Житомир, ф. Р-266; Волинське окружне товариство допомоги ліквідації неписьменності і малописьменності ім. В.І.Леніна. м. Житомир, ф. Р-330). В матеріалах Державного архіву Київської області найбільш повно представлена діяльність осередків та лікпунктів товариства «Геть неписьменність» на підприємствах та організаціях (Відділ народної освіти Київського обласного виконавчого комітету Ради робітничих, селянських та червоноармійських депутатів, ф. Р-144; Київське губернське товариство сільськогосподарського кредиту (Сільбанк) ф. Р-590; Київський Губосвіти ф. Р-708; Київський обласний комітет товариства «Геть неписьменність», ф. Р-2967). Документи, що зберігаються у Державному архіві Чернігівської області дали змогу дослідити діяльність Товариства на завершальну етапі (Чернігівський обласний організаційний комітет товариства допомоги ліквідації неписьменності та малописьменності «Геть неписьменність», ф. Р-655). Варто зазначити, що матеріали Київського та Чернігівського обласних державних архівів дали змогу закрити прогалину в роботі товариства «Геть неписьменність» у період із 1933 по 1936 роки.

У Державному архіві Російської Федерації знаходяться низка матеріалів, що дають можливість простежити міжреспубліканські зв'язки УСРР та РСФРР у галузі ліквідації неписьменності та співпрацю українського і російського товариств «Геть неписьменність». Також ці

архівні документи розкривають адміністративно-централізований характер рішень з ліквідації неписьменності в СРСР (Народний комісаріат робітничо-селянської інспекції РСФРР ф. А406; Наркомосвіти РСФРР, ф. А2306; Головний політико-освітній комітет при Наркоматі освіти, ф. А2313; Всеросійської надзвичайної комісії з ліквідації неписьменності та малописьменності, ф. А2314).

Важливою складовою джерельної бази дисертації стали опубліковані документи більшовицької партії, товариства «Геть неписьменність» та інших громадських організацій, що були надруковані у різноманітних збірках документів. У зв'язку з більшовицькою монополією на всю політичну владу у державі, доцільним є вивчення документів ВКП(б) та КПБ(у), й інших органів комуністичної партії, що на всіх рівнях здійснювали керівництво і контроль у справі ліквідації неписьменності та визначали першочергові цілі і завдання перед товариством «Геть неписьменність» [141, 144, 143, 137].

У окрему групу джерел варто виділити збірки документів у яких наведено дані про культурно-освітні трансформації та хід ліквідації неписьменності в СРСР та УСРР [136, 145, 149, 155, 156, 153, 151, 162, 163]. Ці збірки містять офіційно-нормативні документи, декрети, постанови, розпорядження, законодавчі та відомчі акти народних комісаріатів, щодо ліквідації неписьменності та малописьменності та участі громадських об'єднань у цьому процесі.

Серед них найбільш насиченими інформацією про діяльність товариства «Геть неписьменність» є збірки документів «Культурне будівництво в Українській РСР 1917-1927» та «Культурне будівництво в Українській РСР 1928- червень 1941» повнотою цікавий за матеріалів державних органів та громадських об'єднань [159, 160].

Іншим важливим блоком джерел, що становить особливу цінність для вивчення проблеми, є документи опубліковані товариством «Геть неписьменність». Вони містять методичні рекомендації та вказівки для ліквідаторів неписьменності, роз'яснення по проведенню лікнеп роботи,

рішення та постанови з'їздів Товариства, його резолюції, промови керівників ТГН [169, 177].

Цікавий фактологічний матеріал містять праці А. Вожгальського і П. Шалашова [33, 34], у яких описані різні форми діяльності культурно-освітніх установ та громадських організацій, подані методичні рекомендації та поради. ТГН видавались брошури такого ж характеру [166]

Для того, щоб систематизувати перші наробітки у подоланні неписьменності і допомогти лікнеп робітникам та членам ТГН на місцях в організації роботи серед населення в 20-х роках друкувалось багато збірників статей і матеріалів, довідників, підручників, хрестоматій, тощо [133, 179, 183]. Серед цієї методичної літератури заслуговують уваги поради по проведенню агітсудів над неписьменними, методи роботи в яких було розроблено окремо як для міста, так і для села [135, 134].

Наступною важливою групою джерел для дослідження історії товариства «Геть неписьменність» є матеріали періодичної преси. У роботі широко представлена періодика 20 – 30-х рр. ХХ ст., що вміщує багатий і різнобічний фактологічний матеріал і допомагає доповнити архівні матеріали стосовно діяльності ТГН, простежити діяльність Товариства у регіонах. На сторінках перелічених часописів, крім авторських публікацій, друкувалися матеріали інформативно-довідкового спрямування, хроніка подій, листи місцевих осередків, нормативні акти. Інформація про створення та діяльність осередків товариства «Геть неписьменність», що надходила з округів. Також матеріали періодичної преси дали змогу дослідити впровадження більшовицької ідеології серед широких мас населення під виглядом боротьби з неписьменністю. Зокрема це газети та журнали: «Вісті ВУЦВК», «Комуніст», «Геть неписьменність», «Радянська освіта», «Советское строительство», «З грамоту», «За коммунистическое воспитание» та інші. Аналіз періодики, що видавалась Товариством і згідно планів мала використовуватись учнями лікнепівських закладів, як додатковий навчальний матеріал, дає змогу прослідити політизацію освіти, та використання процесу

боротьби з неписьменністю у впровадженні більшовицької ідеології серед широких мас населення.

Також нами була залучена група загальних матеріалів по народній освіті, культурно-просвітницької роботи і ліквідації неписьменності в УСРР, що міститься у звітах Наркомосвіти УСРР і матеріали з'їздів і нарад по ліквідації не писемності, в яких з найбільшою повнотою дається опис стану ліквідації не писемності у 1920-1930-і роки.

До числа джерел, які дозволяють вивчити хід ліквідації не писемності і мало писемності, досягнень в області культури в динаміці, дати їх порівняльну характеристику, відносяться статистичні збірники 1920-х – 1930-х років [139]. У виданнях більш пізніх років питанням культурно-просвітницьких заходів в ці роки, ліквідації на писемності приділяється набагато менше уваги, в них наводяться в основному лише підсумкові цифри за період 20-х – 30-х років ХХ ст. [165].

Варто зазначити, що конкретних даних по товариству «Геть неписьменність» в цих довідниках немає, але вони дозволяють виокремити внесок ТГН у процес ліквідації не писемності і малописьменності [171, 161]

Таким чином, джерельна база, що збереглась до наших днів, дозволяє дослідити історію товариства «Геть неписьменність», дати узагальнюючу характеристику його діяльності протягом всього періоду існування Товариства.

Детальний та всебічний виклад фактографічного матеріалу, що стосується історії товариства «Геть неписьменність», вдалося здійснити завдяки використанню документів як вищих так і центральних органів влади, що зберігаються в центральних та регіональних архівах України та Російської федерації. Збірки опублікованих документів допомогли доповнити архівні матеріали. Матеріали, що були залучені з публікацій періодичної преси 1920-1930-х рр. заповнили прогалину у архівних джерелах, та доповнили сухі статистичні дані реальними прикладами діяльності товариства «Геть неписьменність». В цілому весь комплекс залучених

джерел, дозволяє з належною глибиною й повнотою розкрити тему дослідження, показати історію становлення Товариства, висвітлити реальний стан справ у діяльності ТГН та особливості його функціонування у процесі подолання масової неписьменності та малописьменності в Україні у 20-30-і рр. ХХ ст.

* * *

Узагальнюючи огляд історіографії та джерельної бази, можна зробити певні висновки.

По-перше, проблема діяльності товариства «Геть неписьменність» знайшла висвітлення у науковій літературі. Історіографію з обраної теми можна поділити на радянську, зарубіжну та сучасну вітчизняну. Радянські автори досліджували роль партійного керівництва у здійсненні культурно-освітніх перетворень. У наукових роботах цього періоду питання діяльності товариства «Геть неписьменність» розглядалися упереджено. Попри ідеологічну та класову заангажованість досліджень радянської доби, вони містять значний фактичний матеріал, що робить ці видання цінними і сьогодні.

Позитивні зрушення в історичній науці відбулися з набуттям Україною незалежності, коли монопольна компартійна точка зору в ідеологічній сфері життя країни відійшла в минуле, а з нею і обмеження в дослідницьких підходах та висновках, а також доступі до джерел. Це дозволило переосмислити методологічні основи дослідження діяльності культурних громадських організацій в Україні.

Зарубіжні дослідники та представники діаспори також намагались проаналізувати роль та місце громадських організацій у соціокультурних перетвореннях у СРСР. Обмеженість у джерельній базі та певне незнання суспільно-політичних реалій, не дозволили їм з усією повнотою розкрити

дану проблематику. Також, певний відбиток на ці роботи наклало ідеологічне протистояння між СРСР та Заходом.

Дослідження історіографії дозволяє зробити висновок, що більшість науковців у своїх працях якщо й торкаються діяльності товариства «Геть неписьменність», лише фрагментарно і лише в період функціонування Товариства у період його становлення та першої п'ятирічки. Діяльність Товариства у його завершальний період лишилась майже не висвітлена.

Доволі різноманітна джерельна база дозволила уникнути однобічної оцінки діяльності. Неопубліковані архівні матеріали, опубліковані документи 20-х – 30-х рр. ХХ ст., які не були раніше залучені науковцями, інформація, що була вміщена у періодичні видання, дозволили всебічно дослідити взаємодію більшовицької влади товариством «Геть неписьменність», вивчити деякі аспекти його діяльності, проаналізувати структуру.

Аналіз історіографії засвідчив відсутність спеціальних досліджень, присвячених історії створення та діяльності товариства «Геть неписьменність». Праці радянського періоду містять незначну фактологічну базу і позначаються обмеженістю методологічних підходів та ідеологічною заангажованістю, які стали наслідком залежності тогочасної історичної науки від курсу правлячої партії. Сучасні дослідження проблеми відзначаються новим концептуальним осмисленням історичного місця громадських організацій України. Водночас, значна низка аспектів, пов'язаних з діяльністю товариства «Геть неписьменність», особливо в період 1933 – 1936 рр., усе ще залишається невисвітленими, а відтак актуальним є різнобічне дослідження та критичне переосмислення цієї проблеми. Така можливість існує з огляду на достатню джерельну базу, репрезентовану фондами українських архівосховищ досліджуваного періоду.

РОЗДІЛ 2

ПРИЧИНИ, ІСТОРИЧНІ ОБСТАВИНИ, ЕТАПИ СТВОРЕННЯ ТА ЕВОЛЮЦІЯ ОРГАНІЗАЦІЙНОЇ СТРУКТУРИ ТОВАРИСТВА «ГЕТЬ НЕПИСЬМЕННІСТЬ»

2.1. Історичні передумови створення товариства «Геть неписьменність»

Підходячи до питання створення товариства «Геть неписьменність» варто дослідити стан неписьменності населення України, перші кроки радянської влади щодо ліквідації неписьменності та причини і передумови виникнення Товариства.

З приходом більшовиків до влади перед ними постала задача організувати і провести у життя суспільні зміни згідно комуністичних вчень. Для того, щоб втілити у життя нову ідеологію її потрібно було поширити серед населення. На заваді цього завдання стояла масова неписьменність населення.

Ця проблема дісталась більшовикам у спадок від Російської імперії. Так, згідно перепису населення 1897 р. в Російській імперії майже три чверті дорослого населення не знало елементарної грамоти. Якщо ж говорити про територію України, то неписьменним було 76% населення [161, с. 4; 198, с. 2]. За два з лишком десятиліття ситуація дещо покращилась, але все рівно залишалась критичною. Згідно перепису 1920 р. із тисячі чоловік населення тільки 317 були писемними [301, с. 81]. Станом на 1923р. в Україні було 12 млн. неписьменних віком від 8 до 50 років, а працездатного населення у віці 18-35 років – 4,1 млн., що становило 64% усього працездатного населення України [179, с. 7-9]. Взагалі у документах першої половини 20-х років фігурують різні дані про кількість неписьменного населення у зв'язку з підходом до підрахунку цієї групи населення: різними віковими рамками, територіальними змінами, виокремленням різних соціальних груп. В переписі 1926 р. всього неписьменного населення в УСРР налічувалось 15

млн. 995,042 тис. осіб [301, с. 90]. Незважаючи на точні цифри, науковці зазначали, що порівнювати показники неписьменності 1897, 1920 і 1926 року не зовсім коректно, бо розуміння неписьменності було не різним в цей період, що «призводить до непорівняльності матеріалів» [301, с. 8]. Тому перш за все треба звернути увагу, на те, яка група населення вважалась грамотною.

Готуючи методологічну базу для перепису 1926 року Авдієнко зазначав, що поставити так просто питання «чи ти письменний, чи ти неписьменний і вимагати відповіді було б помилкою» [301, с. 8]. На таке питання можна було б отримати найрізноманітніші відповіді. Під час перепису 1926 року було дуже докладно з'ясовано кого вважати письменним – всі, хто вмів читати й писати або тільки читати, хоча вони й не вміють писати [301, с. 8]. Таким чином, у досліджуваній нами період як в Україні, так і в цілому по СРСР, людина яка вміла читати, вважалась досить освіченою, що на фоні загальної неписьменності дійсно було так. До того ж, потреба до читання у той час була значно вищою ніж до письма. Отже, основним критерієм грамотності в Україні на початку ліквідації неписьменності було вміння читати. Про це свідчать як документальні джерела, так і живі свідки [458, с. 39].

Радянським же керівництвом писемність населення розглядалась перш за все, як спосіб створення опори більшовицького режиму на місцях. За гаслами про «залучення якомога ширшої громадської маси до політичного життя та управління державою» [141, с. 193] насправді було приховано головну ціль більшовицького режиму – зміна свідомості народу згідно комуністичної ідеології. Так В.І.Ленін на з'їзді робітників народної освіти говорив «Ми по всій лінії просвітницької роботи не можемо стояти на старій точці аполітичності освіти, не можемо ставити освітню роботу поза зв'язку з політикою» [380, с. 399]. Тобто, ліквідація неписьменності та малописьменності розглядалась владою як один з перших етапів політичного перевиховання громадськості.

Інша теза В. І. Леніна, яку більшовицька влада беззаперечно прийняли до виконання, полягала у тому, що «неписьменна людина стоїть поза політикою...без цього ми не можемо робити політику» [121, арк. 55], відкривала для влади можливість масового втягнення громадян в орбіту політики тоталітарними методами, які активно використовувались державою.

Тобто завдання полягало не стільки в тому, щоб навчити неписьменних читати і писати, скільки в тому, щоб навчити їх через грамотність правильно думати. «Грамота - шлях до комунізму! Руки, які звикли добре тримати книгу, зможуть краще тримати і гвинтівку на захист революції», - говорилося в одній з агіток Головополітосвіти [121, арк. 126].

Тому не зважаючи на важкий час як для країни так і для більшовиків питанню ліквідації неписьменності увага приділялась з перших же днів після жовтневого перевороту.

Першим документом більшовицької влади з питань народної освіти стало «Звернення» народного комісара по освіті А.В. Луначарського від 29 жовтня (11 листопада) 1917 року, в якому говорилося, що партія і радянська влада вважають своєю першою задачею добитись в найкоротші терміни загальної грамотності шляхом організації шкіл, що будуть відповідати «вимогам сучасної педагогіки і введення загального безкоштовного навчання». Також підкреслювалась можливість навчання дорослих. «Школа для дорослих, - зазначалось у «Зверненні», - повинна зайняти широке місце в загальному плані народного навчання». [121, арк. 116]

В грудні 1918 року, за підписом В.І. Леніна вийшов декрет «Про мобілізацію писемних», який ставив задачу провести облік всього писемного населення, передбачав організацію читань для неписьменного населення головних документів партії і уряду, ведення просвітницької роботи. [121, арк. 144.] Для залучення на колективні читання писемного населення декретом передбачалась так звана читацька повинність.

Найбільш значним у питанні боротьби з масовою неграмотністю населення став декрет від 26 грудня 1919 р. «Про ліквідацію неписьменності

серед населення РСФРР». У ньому говорилося «В цілях забезпечення всьому населенню республіки можливості свідомої участі у політичному житті країни, РНК постановив: «Все населення республіки у віці від 8 до 50 років, що не вміє читати чи писати, зобов'язане навчитись грамоті на рідній чи російській мові по бажанню». [172, с. 377]. В цьому документі більшовицька влада почала широко застосовувати інструмент примусу у роботі по ліквідації неписьменності. Так, в документі було прописано, що громадяни які будуть ухилятися від встановлених декретом повинностей мають притягуватись до кримінальної відповідальності. Також, для ліквідації неписьменності органами Наркомату освіти надавалось право використовувати народні будинки, церкви, клуби, приватні будинки, відповідні приміщення на фабриках, заводах і в радянських установах [172, с. 377; 230, с. 3].

Тобто, навчання грамоті ставало зобов'язанням, яке мав громадянин перед державою. Відмова від нього проголошувалась злочином. «З нашою ... безграмотністю, будь вона проклята, з безграмотністю нашого пануючого класу ми будемо боротись безпощадно» [121, арк. 56], - казав Л. Троцький, вносячи у цю компанію, по мірі своєї участі, якомога більше примусовості і військової дисципліни.

Цим декретом керувались не тільки органи народної освіти РСФРР, а й у інших радянських республіках, у тому числі в Україні. Так, на II Всеукраїнській нараді з народної освіти зазначалось, що в різних регіонах України позашкільні відділення «приступили до ліквідації неписьменності згідно з планами і методами вказаними в декреті Раднаркому РСФРР від 26 грудня 1919 р.» [366, с. 110].

В цілому декрет «Про ліквідацію неписьменності...» поклав початок у масовій боротьбі з неписьменністю на теренах радянських держав. Роботою з ліквідації неписьменності спочатку займався Відділ позашкільної освіти Наркомосвіти, а літом 1920 р. було створено спеціальний орган по боротьбі з неписьменністю – Всеросійську надзвичайну комісія з ліквідації

неписьменності (ВЧК л/н). Аналогічною була система в УСРР. Здійснення ліквідації неписьменності в Україні доручалося Головополітосвіті (Головному політико-освітньому комітету республіки при Народному комісаріаті освіти). За російським зразком постановою РНК УСРР 21 травня 1921 р. при цій установі було створено Всеукраїнську надзвичайна комісія по ліквідації неписьменності (ВУНКЛН або як її ще називали «Всеукрграмчека»). Очолити ВУНКЛН попросили голову ВУЦВК – Г.І. Петровського «в цілях підняття авторитета комісії» [1, арк.. 51]. При ВУНКЛН було створено постійну нараду з представників ЦК КП(б)У, жіночого відділу ЦК комсомолу та Пд. бюро Всесоюзної центральної ради профспілок.

В країні почалась розгортатись робота по ліквідації неписьменності. В пресі з'явилась сторінка «Наш третій фронт». Фотокомітет створив спеціальний фільм про ліквідацію неписьменності. [347, с. 37]

На місцях організовувались пересувні агітпоїзди та вагони-виставки з ліквідації неписьменності, які розвозили навчальну і методичну літературу, організовували курси для ліквідаторів неписьменності, тощо. Так, у 1920 р. такий поїзд привіз на Донбас 50 тис. букварів та різне шкільне приладдя [347, с.54]. Для неписьменних показували спеціальні вистави.

Робота по ліквідації неписьменності і малописьменності в Україні створювалась на відповідних декретах РНК УСРР, що дублювались з Москви. Так, перші дії щодо подолання неписьменності розпочалися після опублікування 21 травня 1921 року декрету РНК УСРР — «Про боротьбу з неписьменністю» —, який майже повністю повторював аналогічний декрет РНК РСФРР від 26 грудня 1919 року [159, с. 188-189]. Взагалі, варто сказати, що згідно архівним даним члени Наркомосвіти УСРР зазвичай погоджували свої дії з колегами у РСФРР у справі освіти та ліквідації неписьменності. Ще у липні 1919 році було підписано угоду «про встановлення зв'язків між братськими республіками з метою вироблення спільних принципів культурного будівництва». Цю угоду уклали з метою «створення єдиної радянської культурно-просвітницької роботи і взаємного використання

досвіду в справі народної освіти» [159, с. 80]. Згідно угоди НКО РСФРР та УСРР обмінювались указами, декретами, постановами, доповідями та виданнями. Вже через рік у вересні 1920 р. Наркомосвіти УСРР Г. Ф. Гринько на засіданні колегії Наркомосвіти РСФРР виступив з пропозицією про необхідності вироблення єдиної політики. В ній зокрема зазначалось, що «деякі люди говорять, що Наркомосвіти УСРР не бажає вести з Наркомосвіти РРФСР спільної роботи. Я заявив, що це неправда; Наркомосвіти України ні в якій мірі не збирався і не збирається сепарувати, він знає, що цим обом Наркоматам треба вести роботу в єдиному напрямку. Жодного кроку в роботі просвіти без досвіду роботи Наркомосвіти РРФСР, але і [ні] одного рабського копіювання» [159, с. 100]. А вже, у грудні 1922 р. ця пропозиція була оформлена у «положення про взаємовідносини між Наркомосвіти УСРР та РСФРР. Тож з цього часу співпраця і координація народних комісаріатів освіти УСРР та РСФРР у справі лікнепу стала ще більш тісною. Так, наприклад делегація Наркомосвіти УСРР 20 – 24 травня 1923 р. брала участь у II Всеросійському з'їзді по ліквідації неписьменності у Москві, де розроблявся п'ятирічний план ліквідації неписьменності та малописьменності [371, с. 125]. Також, делегати були присутні на спеціальній нараді ВЧК л/н на якому обговорювались форми спільної роботи. З утворенням СРСР з Москви почало надходити фінансування на вирішення питань ліквідації неписьменності [330, с. 27]. Цей тісний зв'язок у майбутньому встановився і між товариствами «Геть неписьменність» УСРР і РСФРР.

Згідно закону «Про ліквідацію неписьменності» все неписьменне населення УСРР у віці від 8 до 50 років мало пройти обов'язкове навчання грамоті українською, російською, або іншою мовою, по бажанню. Всі обов'язки по впровадженню і виконанню закону у життя покладались на органи Наркомосвіти на місцях. Вони мали право залучати до навчання неписьменних все грамотне населення УСРР, яке не підпадало під призив до Червоної Армії, з оплатою праці за нормами працівників освіти. Також цим

законом більшовицька влада залучила до справи ліквідації неписьменності низку громадських організацій, до яких входили компартійні структури, профспілкові об'єднання, кооперацію, комнезами, жінвідділи. Для навчання неписьменного населення, закон дозволяв використовувати приміщення народних будинків, клубів, шкіл, приміщення державних установ та організацій, церкви.

В той же час, Головополітосвіта окремо створювала в системі Народної освіти окрему мережу спеціальних навчальних закладів – лікнепів. Це була доволі складна структура, що взаємодіяла не лише з органами освіти та державними структурами, а й з різними галузями господарства. Система лікнепу була сформована відповідно до адміністративно-територіального поділу республіки у строго централізованому порядку. Для цього окрім ВУНКЛН, було створено низку надзвичайних комісій - губернські - «Губграмнк», повітові - «Повграмнк», волосні - «Волграмнк», з 1923 р. при окружних та районних радах - «Окрграмнк» та «Райграмнк», а на селі ліквідацією неписьменності займався «Сільграмнк» [458, с. 41]. Ці надзвичайні комісії мали забезпечувати роботу всієї системи лікнепу і вирішувати адміністративні, організаційні, фінансові, навчальні, методичні та інші завдання. Незважаючи на ці організаційні заходи, зусиль держави все одно не вистачало для повного керівництва і забезпечення у справі ліквідації неписьменності. До системи лікнепу в цілому входила така група закладів: школи грамоти, школи для малописьменних, гуртки поодинокого-гурткового навчання та недільні школи [458, с. 42; 214, с. 1].

В цілому ж, на момент прийняття в Україні закону «Про боротьбу з неписьменністю» ситуація у справі ліквідації неписьменності була дуже складною. В середині 1921 р. завершувався перехід від політики військового комунізму до НЕПу. Це не могло не вплинути на хід культурних перетворень загалом і на ліквідації неписьменності зокрема. Корінним чином мінялись матеріальні умови, перебудовувалась державна структура. Крім того, в 1921

р. почалась важка економічна криза, яка охопила всі сфери економіки і культури. Ситуація ускладнювалась голодом, що тривав 1921 – 1923 рр.

Основні кошти з бюджету були направлені на відновлення економіки. Тому в 1921 р. різко скоротились видатки на народну освіту. Якщо у 1920 р. видатки на народну освіту в УСРР становили 10,4% державного бюджету, то в 1922 р. вони скоротились до 2 – 3%, з яких переважна частина йшла на допомогу голодуючим дітям [448, с. 43]. Більшість культурних установ міста і села в 1921 – 1922 роках були переведені з державного бюджету на місцевий. На місцях також були відсутні кошти на відкриття та утримання закладів з ліквідації неписьменності. Якщо на початку 1921 р. в Україні було понад 1500 шкіл і пунктів лікнепу [171, с. 66] то станом на 1 січня 1922 р. в УСРР налічувалось всього 487 пунктів ліквідації неписьменності, що обслуговували 14 004 учнів [301, с. 103]. Це не становило і 0,5% від всього загалу неписьменних. Та навіть ті лікнепівські заклади, що існували у цей час, не функціонували повноцінно. З місць надходили повідомлення про відсутність коштів на утримання вчителів, відсутність підручників, письмального приладдя, тощо [159, с. 198]. У зв'язку з критичною нестачею коштів сітка установ по ліквідації неписьменності в УСРР протягом 1922 року скоротилась на 80% [198, с. 2], а в південній частині України ліквідація неписьменності припинилась майже зовсім. В промислових районах ситуація була подібна [439, с. 50]. У доповідній записці Раднаркому УСРР уряду СРСР про стан ліквідації неписьменності на Україні за 1921—1924 рр. говорилося, що «після невеликого розмаху робота починає згортатися і до кінця 1922 р. ліквідація неписьменності фактично ведеться тільки в містах, серед членів профспілок, за рахунок культфонду. Органи, що керують роботою, надзвичайні комісії з ліквідації [неграмотності] з міжвідомчим складом слабо розвивають свою діяльність, бо хоча і продовжують користуватися надзвичайними правами, але фактично поле діяльності звужується до мінімуму» [159, с. 198, с. 368 - 369].

Звіти з місць свідчили, що «робота по ліквідації неписьменності проходить з великими перебоями. райвиконками їй приділяють мало уваги, бракує палива для опалення приміщень, погано зі світлом, вчителям платню не видають, немає підручників» [458, с. 46].

Попри такий критичний стан речей офіційно влада намагалась прикрасити загальну ситуацію по боротьби з неписьменністю в Україні. У жовтні 1922 р. відбулась I Всеукраїнська нарада по ліквідації неписьменності, на якій обговорювався стан лікнепівської справи на місцях. Незважаючи на справді важкий матеріальний стан лікнепівської системи, на нараді засудили прибічників ліквідаторських настроїв серед членів надзвичайних комісій по ліквідації неписьменності [293, с. 12.]. З'їзд завгубвно України, що відбувся у грудні 1922 р. взагалі визнав справу ліквідації неписьменності ударною [138, с.25].

Відновлення масової роботи по ліквідації неписьменності почалось лише навесні 1923 року. До цього часу країна пододала фінансову кризу, завершилась боротьба з наслідками голоду. Всього ж у період з 1919 по 1924 рр. в Україні було пропущено через мережу лікнепів 1 млн. 300 тис. неписьменних [10, арк. 73].

Певний вплив на розгортання роботи по ліквідації неписьменності мала одна з останніх статей В.І.Леніна «Странички из дневника», опублікована в «Правді» 4 січня 1923 р., в якій В.І. Ленін наголошував на питанні про допомогу культурному фронту, намітив шляхи боротьби з неписьменністю. В праці було зазначено як один з найважливіших напрямків діяльності, залучення всіх писемних до участі в компанії по ліквідації неписьменності. [370, с. 150]. Основні положення статті стали практичними рекомендаціями в боротьбі з масовою неписьменністю в країні.

В березні 1923 р. Головополітосвіта розробила проект плану ліквідації неписьменності до 10-річчя жовтневої революції, а 14 серпня 1923 р. був опублікований Декрет ВЦВК і РНК «Про ліквідацію неписьменності», в якому був намічені крайні терміни ліквідації неписьменності до 7 жовтня

1927 р., визначені етапи ліквідації неписьменності, розглянуті питання фінансування [194, с. 4], тобто цей декрет став програмою ліквідації неписьменності на найближчі роки. Почалась робота по виконанню цієї програми. У 1923 році після затвердження ВУЦВК ряду постанов робота з ліквідації неписьменності активізувалась і в УСРР. Зрозуміло, що цей план був занадто амбітним і не міг бути реалізованим державою в такий короткий час. Розуміючи це, влада внесла певні корективи. Перш за все було вирішено ліквідувати неписьменність серед найбільш продуктивної частини суспільства – громадян віком до 35 років [187, с. 2]. Але і таку кількість навчити грамоті відразу було неможливо, тому приймалося рішення охопити навчанням найбільш «передові групи» [467, с. 83]. Це рішення зменшувало кількість учнів до 4 млн. 50 тис. [186, с. 2]. ВУЦВК у свою чергу встановив два терміни лікнепу: для членів сільрад, профспілок, комнезамів – до 1 травня 1925р., а для решти працездатних – до 7 листопада 1927р. Встановлення різних термінів для окремих категорій населення мало і чисто політичну підставу, оскільки залучення до навчання, в першу чергу, сільського активу й бідноти було наочним втіленням класового підходу до культурно-освітньої роботи на селі [336, с. 184; 233, с. 4]. Як бачимо, на такий важливий політичний і економічний захід як лікнеп відводилось не більше чотирьох років.

Саме тому в цей час під впливом різних факторів виникають передумови для створення товариства яке б могло очолити цю справу. По-перше, найбільш проблемним питанням у ліквідації неписьменності і малописьменності було фінансування цієї справи. Лише на перший рік для навчання «передової групи» згідно плану за підрахунками ВУНКЛІН було потрібно 4 млн. 375 тис. карб., а на всю кампанію до кінця 1927 р. 27 млн. 741,5 тис. [186, с. 2]. Під час обговорення питання ліквідації неписьменності на IV сесії ВУЦВК було зазначено, що «...центр може взяти на себе тільки частину витрат, 92% лягає на місцевий бюджет» [336, с. 2]. Подолання проблеми фінансування керівництво країни пропонувало вирішити «іншим

шляхом і до справи ліквідації неписьменності притягти радянське суспільство, широкі маси грамотних для навчання неграмотних» [336, с. 2].

Тому з весни 1923 р. питання участі у справі по ліквідації неписьменності суспільного загалу неодноразово підіймалось в роботі різних громадських організацій. У березні 1923 р. Укрбюро ВЦРПС провело Всеукраїнську нараду культвідділів губпрофрад, на якій обговорювалось питання про завдання профспілок по ліквідації неписьменності [189, с. 3]. Була приділена значна увага до питання ліквідації неписьменності і на 3-й Всеукраїнському з'їзді КНС. Він оголосив неписьменність головним ворогом Радянської влади і поставив завдання добитися ліквідації неписьменності серед членів КНС протягом ближчих двох років [2, арк. 78]. Перекладання справи лікнепу на плечі громадських організацій випливало з більшовицьких реляцій, які спирались на ленінську тезу, що план ліквідації неписьменності є лише тоді реальним, якщо маси самі візьмуться за справу, а також відсутністю в держави відповідних матеріально-фінансових ресурсів під відповідні освітні програми. Саме тому в цей час становлення радянської держави приділялась особлива увага громадським організаціям, як важливому елементу створення фінансової бази для подолання масової неписьменності. За допомогою такої організації було вирішено активізувати і роботу по розгортанню масової боротьби з неписьменністю серед населення.

Іншим вагомим фактором, що сприяв створенню нової радянської громадської організації яка б працювала у культурно-освітньому секторі, було існування не більшовицьких товариств що теж займались освітньою роботою.

В Україні це була організація культурно-освітницького спрямування – товариство «Просвіта». Незважаючи на існуючу мережу «Просвіт», яку можна було використовувати у справі ліквідації неписьменності, товариство не підходило для більшовицького керівництва, так як мало дореволюційну традицію і національне забарвлення. Так у липні 1920 року голова РНК УСРР Х. Раковський запропонував замінити «Просвіти» радянськими освітніми

зкладами. Радянський уряд все таки не наважився ліквідувати «Просвіти» одразу, обмежившись у 1920 році тим, що підпорядкував їх державним структурам. Компартійна влада розпочала із середини 1920 р. радянізацію «Просвіт». У цей час ці громадські об'єднання були переведені на новий статут, відповідно до якого їх основним завданням стала пропаганда політики радянської влади [336, с. 194].

Діяльність «Просвіт» продовжувалась навіть у 1921 р., однак у цей час більшовицька влада вже розпочала тиснути на них, унаслідок чого в 1922 р. ці товариства практично припиняють свою діяльність. У 1922 р. керівництво КП(б)У декларувало необхідність перетворення «Просвіт» із національно-патріотичних культурно-просвітницьких організацій на товариства, що мали поширювати серед населення комуністичну ідеологію. Проте компартійній владі навіть такі підконтрольні «Просвіти» були непотрібні, на початку 1923 року ці громадські об'єднання були ліквідовані владою: усі їх філії, осередки та читальні було розпущено, а майно «Просвіт» було конфісковано та передано до радянських культурно-освітніх установ [336, с. 195].

В той же час у СРСР вже був досвід роботи добровільних громадських організацій з ліквідації неписьменності малописьменності. Так, ще до офіційного створення товариства з ліквідації неписьменності на місцях виникали різноманітні організації, що сприяли справі лікнеп роботи. В одному з номерів «Коммунистического просвещения», заступник голови Наркомпросу РРСФР М.С. Епштейн писав: «З ряду міст повідомляють про виникнення і стихійний ріст товариств сприяння ліквідації неписьменності, «Друзі писемних» тощо» [293, с. 83], хоча архівні матеріали не підтверджують масштабність цього процесу.

Під впливом вище наведених факторів, одним з вагомих практичних результатів декрету «Про ліквідацію неписьменності» стало створення по всьому Радянському союзу товариств з ліквідації неписьменності. В Україні ним стало Товариство допомоги ліквідації неписьменності ім. тов. Леніна (ТДЛН), що у січні 1924 році було перейменовано на товариство «Геть

неписьменність» (ТГН) [98, арк. 104]. Організація мала займатися ліквідацією неписьменності серед населення за допомогою організації культурно-просвітницьких установ та проведення культурно-просвітницьких заходів. Перші загадка про товариство відноситься до 14 жовтня 1923 р. В газеті Вісті ВУЦВК нами було знайдено повідомлення, що «Відбулось засідання оргбюро Всеукраїнського ТДЛН. Голова оргбюро – тов. Петровський, заступник голови – тов. Затонський, секретар – тов. Буценко»[185, с. 2]. З повідомлення, ми бачимо, що для того, щоб надати вагомості і значення ТДЛН, за випробуваною вже схемою в ВУНКЛН, на чолі товариства були поставлені голова ВУЦВК – Г.І.Петровський, нарком освіти – В.П. Затонський та секретар ВУЦВК – П.І. Буценко. Варто зазначити, що Г.І. Петровський в той же час офіційно стояв на чолі найвпливовішої й чисельної селянської організації українського села – комнезамів. Також, під час засідання було «затверджено організацію Харківського губерніального ТДЛН і постановлено організувати філіали т-ва по всіх губерніях і окружних містах» [185, с. 2].

В пресі в цей період публікується низка матеріалів присвячених ліквідації неписьменності: кількість неписьменних, плани з ліквідації неписьменних до X роковин Жовтня, тощо. На ім'я Петровського надходили вітальні телеграми з усіх регіонів України. Так, Катеринославська загальна міська рада вчителів ліквідаторів неграмотності і малограмотності писала: «сподіваючись, що під голосуванням Вашим Оргбюро для організації ТДЛН сконцентрує навколо цієї трудної і важливої справи максимум ресурсів і енергії радянського громадянства» [188, с. 3]. Постійно підкреслювалось значення громадськості у цій справі. Так, затвердивши подолання лікнепу до жовтня 1927 р. ВУНКЛН зазначала: «здійснення в призначений час грандіозного плану ліквідації неписьменності не можливий без широкої громадської підтримки, без свого роду громадського руху боротьби з неписьменності [186, с. 3]. Незважаючи на таку широку агітаційну компанію за ліквідації неписьменності та вступ в члени новоствореного

Товариства, 1 листопада з'являється критична стаття Г.І. Петровського під назвою «Боротьба за культуру». В ній керівник УСРР жалівся, на те, що «організоване Товариство для боротьби з неписьменністю серед повсякденних турбот немов би згнітилося і не притягло уваги радянської спільності» та агітував вступати до ТДЛН [188, с. 1].

Питання ліквідації неписьменності та створення Товариства допомоги ліквідації неписьменності розглядалось і на IV сесії ВУЦВК. В доповіді зазначалось, що для виконання пану по ліквідації неписьменності «організується скрізь, аж до районів і сіл мережа ТДЛН» [189, с. 2]. Під час дискусії до доповіді В.П. Затонський зазначав, що «переоцінювати роль інтелігенції у справі ліквідації неписьменності не слід. Треба використати тільки ті елементи, що чесно працюватимуть під радянськими гаслами» [196, с. 3]. Таким чином, ще не розпочавши своєї діяльності, ТДЛН вже мало ідеологічний орієнтир на те, які групи населення варто приймати до організації, а хто не заслуговує на довіру.

Головуючу роль у створенні товариства грала ВУНКЛН. Так, в пресі з'явилось повідомлення, що ВУНКЛН подала до Наркомвпусправ статут ТДЛН, та підготувала й здала до друку перше число «Геть неписьменність». [190, с. 2].

Отож, утворившись 14 жовтня 1923 р. ТГН було організаційно сформовано протягом жовтня – листопада 1923 р. Варто зазначити, що воно виникло першим серед подібних організацій у СРСР. Так, згідно Інформаційного бюлетеня ЦП ОДН про створення в СРСР Товариства допомоги ліквідації неписьменності повідомлялось наступне: «Вперше товариство «Геть неписьменність» виникло в Тулі і на Україні. Центр підхопив ініціативу з міст і створив центральне ОДН» [453, с. 45]. Також, нами знайдено документ датований груднем 1923 року, у якому зазначалось, що з метою залучення до справи ліквідації неписьменності громадських сил і коштів РНК УСРР 14 серпня 1923 року постановила організувати як в центрі

так і на місцях ТДЛН, поклавши виконання цієї постанови в центрі на Оргбюро при ВУЦВК [2, арк.. 76].

В історичній науці натомість утвердилась теза про створення спочатку Всеросійського товариства «Долой неграмотность» (ОДН) і лише згодом поширення товариства на всі союзні республіки. Насправді, установчі збори ОДН відбулись у Москві лише 2 листопада [453, с. 41]. Це підтверджується і даними газет, що виходили в УСРР та РСФРР. Якщо центральна преса України за жовтень – листопад 1923 року насичена згадками про утворення ТДЛН та розгортання його діяльності, то перша згадка про ОДН в РСФРР датується 23 листопада 1923 р. в газеті «Правда». Це було звернення М.І.Калініна з закликом створювати ОДН на місцях. В «Известиях ВЦІК» перша згадка про ОДН з'явилась 30 листопада 1923 р, але знову ж таки містила інформацію з УСРР про створення і роботу ТДЛН в Києві [191, с. 2]. Також, невірним є твердження, про те, що Г.І.Петровський став на чолі ТГН, за зразком РСФРР, де ОДН очолив М.І. Калінін. Згідно архівних даних головою ОДН було обрано заступника Наромосвіти РСФРР М. С. Епштейна [116, арк. 7], і лише в березні 1925 р. по рекомендації ЦК РКП(б) російське товариство допомоги ліквідації неписьменності очолив голова ВЦВК РСФРР М.І. Калінін. [453, с. 42].

Незважаючи на це, в подальшому ТГН розгортало свою діяльність за зразком російського товариства «Долой неграмотность». Керівництво ОДН надсилало в Україну велику кількість своєї друкованої продукції: різного роду інструкції, положення, директиви, пам'ятки, книги, посібники, журнали, газети, плакати, листівки і навіть значки та марки [453, с. 87]. У 1926 році ЦП ОДН підіймалось питання про утворення Всесоюзного товариства з ліквідації неписьменності, але прийшло до рішення, що в даний момент це питання є несвоєчасним, так як спочатку треба зміцнитись союзним організаціям [11, арк. 65]. Надалі від цієї пропозиції відмовились.

На момент створення Товариства в Україні існувало лише 2098 лікпунктів, з яких 75% знаходились у містах і лише ¼ частина у сільській

місцевості, де був основний відсоток неписьменного населення. Така кількість лік пунктів дозволяла навчити 150 тис. чоловік в рік. В той же час через неповний охоплення дітей школами в Україні за рік з'являлось 250 тис. 18 річних неписьменних [2, арк. 115].

Ця кількість лік пунктів становила лише 25% від необхідної кількості по губерніях серед організованого населення України, до якого входили члени профспілок, КНС та допризовники [2, арк. 104].

Згідно звіту ВУНКЛІН Головополітосвіти ситуація з лікпунктами по Україні виглядала наступним чином

№	Губернія	Кількість неписьменних, тис.	Кількість лік пунктів	Необхідна кількість лікпунктів	Відсоток існуючих лікпунктів від потреби
1.	Волинська	44	150	956	15%
2.	Донецька	55	358	915	38%
3.	Катерино- славська	58	256	1155	24%
4.	Київська	47	716	940	70%
5.	Одеська	43	190	815	23%
6.	Подільська	44	117	955	12%
7.	Полтавська	52	158	1100	15%
8.	Харківська	40	100	790	12%
9.	Чернігівська	34	13	715	1,8%

У звіті зазначалося, що на Чернігівщині через відсутність ліквідація неписьменності не велась взагалі через повну відсутність коштів [2, арк. 104 - 114].

Таким чином перед новоутвореним товариством «Геть неписьменність» стояло завдання допомогти державі у відкритті 3025 лікпунктів у місті та 30280 на селі. Для забезпечення такої кількості лікпунктів потребувалось 15 727 795 тис. карб. [2, арк. 113].

Згідно плану лікпункти мали функціонувати в місті цілий рік, а на селі 5-6 місяців, виходячи з розрахунку, що 1 лікпункт обслуговує 20 учнів, протягом 3 місяців. Також в місті планувалось робити 4 випуски, а на селі 2. [2, арк. 90].

Після створення товариства «Геть неписьменність», 30 грудня 1923 року, РНК УСРР прийняв чергову постанову «Про ліквідацію неписьменності», згідно якої ліквідація неписьменності була проголошена найважливішим завданням народної освіти і пов'язувалась з відродженням господарського сектору економіки [458, с. 47].

Таким чином у період з 1919 по 1923 роки, в УСРР зокрема та в Радянському Союзі в цілому, у справі боротьбі з подоланням масової неписьменності та малописьменності населення склалась низка передумов та причин для створення громадської організації, що мала долучитися до цієї роботи. Відсутність у держави достатньої кількості людських та матеріальних ресурсів для ліквідації неписьменності та малописьменності у поєднанні з гострою обмеженістю у часі для проведення суспільно-економічних трансформацій, змушували більшовицьку владу вишукувати нові джерела фінансування лікнеп роботи. Всі ці фактори призвели до утворення наприкінці 1923 року добровільного товариства «Геть неписьменність», що подавалось владою як ініціатива громадськості, що не відповідало дійсності.

2.2 Організаційна структура та етапи діяльності товариства «Геть неписьменність»

Для розуміння всіх механізмів діяльності товариства «Геть неписьменність» та особливостей його функціонування, варто дослідити його організаційну структуру, та її еволюцію упродовж всього періоду існування ТГН. З появою перших осередків Товариства, та рішенням партійного керівництва про залучення широкого загалу громадськості до справи ліквідації неписьменності виникло питання про офіційне оформлення організації «Геть неписьменність» згідно чинного законодавства УСРР. В Українській СРР статут товариства «Геть неписьменність» було затверджено МЕКОСО при НКВС УСРР 1 грудня 1923 р. [2, арк. 79-81.]. Перший варіант містив певні недоліки тому переписувався протягом 1924 року. У лютому 1925 проект нового статуту був розісланий Всеукраїнським ТГН до всіх місцевих ТГН по Україні для ознайомлення і внесення пропозицій [7, арк. 43]. і був перереєстрований ЦМК 18 жовтня 1925 р. [32, арк. 70]. Відповідно до правових, адміністративних та організаційних змін статут зазнавав певних правок. Керівництво Товариства радилось з осередками на місцях, надсилаючи проекти статутів, та просило внести свої пропозиції до основного документу ТГН. Остаточна версія статуту була представлена на III Всеукраїнському з'їзді товариства «Геть неписьменність» у березні 1932 р. [169].

Згідно першої редакції статуту товариства «Геть неписьменність» 1923 року товариство утворювалось «для допомоги органам ВУНКЛН по проведенню у життя завдань ВУЦВК і РНК про ліквідацію неписьменності і малописьменності до X роковин Жовтневої революції», а також «сприянню відкриття, організації і утриманню лікпунктів і шкіл малописьменності всім, крім навчальних посібників [2, арк. 79]. В кінцевій редакції статут завдання товариства були значно ширші і не обмежувались лише справою ліквідації неписьменності. Згідно документу редакції 1932 р., товариство «Геть

неписьменність» утворювалось «щоб організувати робітничо-колгоспні й бідняцько-середняцькі маси на допомогу державним органам влади у справі ліквідації неписьменності та малописьменності, комуністичного виховання цих мас, прискорення підготовки кваліфікованих кадрів для промисловості та соціалістичного сектору села» [169, с. 34]. В першій редакції статуту також не було визначено на яку територію поширюється діяльність ТГН [2, арк. 79]. Згодом було визначено, що юрисдикція товариства «Геть неписьменність» поширювалась на всю територію УСРР і в тому числі на територію Автономної Молдавської СРР.

Поставлені перед товариством завдання згідно статуту вирішувались різними засобами: 1) через пропаганду ідей боротьби з неписьменністю та малописьменністю, популяризацією постанов партії та уряду про ліквідацію неписьменності та завдань національно-культурного будівництва, мобілізацію громадських сил і засобів навколо цієї справи; 2) відкриття шкіл лікнепу, залучення до них неписьменних та малописьменних робітників, колгоспників та бідняків і середняків і через організацію поодиноким групового навчання; 3) допомогу державним органам влади в справі відкриття лікпунктів і шкіл малописьменним коштами, приладдям і ін. за рахунок товариства; 4) вишукування коштів для найкращого розгорнення справи громадської допомоги ліквідації неписьменності і малописьменності та поширення мережі гуртків ліквідації агрономічної та технічної неписьменності [169, с. 34].

Відповідно до статуту Всеукраїнське товариство, а також губерніяльні, окружні (згодом обласні, міські і районні) товариства мали права юридичної особи. Відповідно до цього положення товариства в межах законодавства СРСР могли набувати та вивласнювати права і майно, вступати у договірні взаємини, позивати і відповідати на суді [169, с. 35].

Членами товариства могли бути «установи, організації й інші юридичні особи та окремі громадяни, що дійшли 18 років, користуються виборчими правами до рад, незаплямовані судом». Як виключення членами ТГН могли

стати особи, що досягли 14 років, «з правом дорадчого голосу, але без права посідати виборну посаду в керівних органах» [169, с. 35].

Зняття вікових обмежень членства в сторону зменшення, на наш погляд, цілком закономірне. Очевидно, що під час розгортання компанії лікнепу у ВУНКЛН та НКО змогли оцінити допомогу школярів у справі ліквідації неписьменності [427, с. 33 - 34].

Таким чином, школярі з 14 років могли стати членами товариства «Геть неписьменність», а при семирічках та чотирьохрічних школах утворювались осередки друзів товариства ТГН. Постанову про утворення осередків друзів ТГН було прийнято 3 жовтня 1926 р. «Друзі ТГН, - говорилося в Постанові, - приймають участь в роботі по ліквідації неписьменності, особливо серед підлітків, допомагають розклеювати плакати, лозунги, розповсюджувати літературу, значки, в проведенні осередкових зборів, організації вечорів і концертів» [17, арк. 10; 209, с. 3]

В статуті зразка 1925 р. серед членів Товариства був введений поділ на дійсних та почесних членів. [49, арк. 45]. До перших належали особи (фізичні і юридичні), котрі окрім матеріальної допомоги брали активну участь у роботі товариства. До почесних членів обирали тих осіб, що мали «громадсько-політичні заслуги та виявили особливо великі послуги» перед ТГН. При цьому установам і організаціям які входять до складу ТГН надавалось право самостійно встановлювати розмір внесків до бюджету товариства [116, арк. 45 - 46].

Так, як Товариство було добровільним, то прийом до складу нових членів здійснювався лише за їх власним бажанням. Проведений нами аналіз архівних документів, доводить, що ця правова норма порушувалась протягом всього періоду існування товариства «Геть неписьменність». Для статистики та звітів по виконанню планів роботи Товариства, а також впровадження у життя вказівок більшовицької влади в справі ліквідації неписьменності, населення УСРР залучалось до членів «Геть неписьменність» без їхньої згоди або з примусу. Такий підхід призводив до формалізму у роботі товариства

«Геть неписьменність», невиконання планів роботи, рецидиву у роботі на місцях та постійних боргів по членським внескам, втрати авторитету серед населення. Неодноразові перевірки чисельних показників товариства «Геть неписьменність», як власними силами так і державними органами, неодноразово засвідчував завищені показники членів товариства та існування «лише на папері» значної кількості осередків.

До обов'язків членів Товариства входила допомога ТГН, участь у його справах, а також залучення нових членів. Члени товариства мали право брати участь у загальних зборах та носити нагрудну відзнаку[51, с. 35]. Виключити з ТГН могли за власним бажанням, в разі несплати протягом 3-х місяців членських внесків, та заподіяння антигромадських вчинків. В першій редакції статуту окремим пунктом зазначалось, що ніхто з членів Товариства не має права відмовитись від покладених на нього обов'язків без поважних причин [2, арк. 80].

Віковий склад членів ТГН був доволі різноманітний, змінювався щороку, тому єдиних даних нами не було знайдено. Щодо даних по соціальному складу товариства то тут подібна ситуація. Так, на початку навчального 1925/26 р. ТГН мало такий вигляд: робітники – 8%, селяни – 50%, інші – 42% [17, арк. 251]. В публікації Л. Римського «Советская общественность и массовое просвещение», наводились узагальнюючі дані станом на 1927 р., згідно яких основну масу членів ТГН складали селяни – 40 – 45%, друге місце в рядах Товариства займали робітники – 30 – 35% і третє – службовці – 20 – 25% [295, с. 87; 216, с. 1].

На підставі цих доволі різних даних можна зробити висновок про переважно селянський склад ТГН. Це також цілком очевидно пов'язано поперше з тим, що рівень письменності на селі був набагато нижчим, чим у місті. З іншого боку, соціальний склад населення як УРСР так і всього Радянського союзу, відображав перевагу селян у соціальній структурі держави. Третім фактором, що обумовлював левову частку селянства серед членів Товариства, було те, що ТГН в першу чергу ставило своєю метою

розгортання роботи на селі. Воно намагалось якомога ширше залучити селян в свої ряди, що звісно мало свої позитивні результати. З іншого боку, значно менше уваги до початку індустріалізації приділялось міським та фабрично-заводським осередкам.

Ситуація в місті ще більше ускладнювалась рішенням ЦП ТГН перенести роботу по ліквідації неписьменності з підприємств в клуби, хати-читальні. Зв'язок з підприємствами втрачався, контроль не був налагоджений, відвідуваність шкіл грамоти і пунктів лікнепу знижувалась. Це призвело до того, що керівництво товариства було змушений констатувати збільшення неписьменних серед робітників, завдяки залученню нових робітників з села і рецидивом неписьменності [68, арк. 294]. Незважаючи на постійну роботу по ліквідації неписьменності серед робітників, робітнича частина в товаристві все ж таки не стала переважаючою.

Намагаючись знайти найбільш оптимальну форму організаційної структури, в товаристві «Геть неписьменність» протягом його існування зазнала значних змін система керівних органів. Її формування відбувалось впродовж довгого часу.

Органи керівництва ТГН поділялись на центральні і місцеві. Вищим керівним органом товариства станом на 1923 рік було Правління ТГН, яке мало перебувати в місці перебування Уряду у Харкові. Правління обиралось загальним З'їздом представників місцевих відділів. Центральне правління та місцеві правління обирались раз на рік. Центральне правління мало складатись не менше ніж з 5 осіб, а місцеві з 3. Всі питання, які перевищували компетенцію Правління, а саме виключення з членів ТГН, розгляд і затвердження звітів, кошторис на майбутній період работ, вирішувались лише на загальних зборах [2, арк.. 46, 47, 48].

До літа 1926 року організаційна схема товариства «Геть неписьменність» дещо трансформувалася і мала такий вигляд: Всеукраїнським ТГН керувало Організаційне бюро, при якому діяло Робоче бюро з невеликим технічним апаратом. Центр вів загально-інструкторську та

об'єднуючу роботу. На місцях по 25 округах, в яких пройшли Округові з'їзди членів ТГН діяли виборчі правління та ревізійні комісії, а по 16 округам де з'їзди не були проведені, справами керувало Організаційне бюро. В районах діяли районні ТГН з Правліннями на чолі. Першоступеневим органом були місцеві сільські або міські осередки. Товариство «Геть неписьменність» мало на меті провести Всеукраїнський з'їзд який би остаточно заклав Товариство і перевів би вибори ЦП та розв'язав низку організаційних питань, що були висунуті на місцях і в Центрі, на протязі двох років роботи [22, арк. 10].

З реалізацією цього плану у 1927 р., коли було проведено I з'їзд ТГН, головним керівним органом Товариства став Всеукраїнський з'їзд. Він скликався за постановою ЦК ТГН з представників товариства. Всього за час існування ТГН відбулось 3 Всеукраїнських з'їзди товариства у 1927, 1929 та 1932 роках [234, с. 4]. До компетенції Всеукраїнського з'їзду належало затвердження плану і методу роботи Товариства, обрання Центрального комітету та ревізійної комісії, проводити зміни в статуті товариства, затверджувати його бюджет, розглядати питання про ліквідацію як окремих осередків так і всього товариства в цілому [169, с. 38].

В перервах між з'їздами керівництво здійснювалось Центральним правлінням. На I Всеукраїнському з'їзді товариства «Геть неписьменність» замість Центрального правління був створений Центральний комітет. Новий орган мав ряд відмінностей від існуючого раніше. По-перше, Центральний комітет був виборним органом. Більшість же робітників Центрального правління були призначені. По-друге, у складі правління не було представників місцевих відділень ТГН, не було робітників, селян і працівників низових осередків Товариства [169, с. 39]. До складу Центрального правління зазвичай входили робітники Наркомосвіти та ВУНКЛН. Створення ж Центрального комітету мало на меті включити у його склад представників з місць. Заради широкого залучення регіональних представників було збільшено склад Центрального комітету до 50 чоловік [169, с. 39].

Центральний комітет скликав голова ЦК товариства «Геть неписьменність» з своєї ініціативи, або ж на вимогу 1/3 членів ЦК ТГН чи ревізійної комісії. ЦК ТГН мав збиратись не менше ніж тричі на рік. До компетенції ЦК ТГН належало обрання голови, секретаря та членів президії ЦК, нагляд за запровадженням у життя постанов Всеукраїнської комісії, затвердження загального плану роботи товариства, тощо [169, С. 39].

Центральний комітет збирався на пленуми, а в перервах між пленумами роботу мала здійснювати Президія, яка обиралась з тих же членів ЦК у кількості 11 осіб. Президія була виконавчим органом Товариства і представляла його у всіх справах ТГН. Відповідно до цього положення Президія мала право одержувати кошти і інше майно, що надходило до Товариства, відкривати і закривати поточні рахунки і робити внески, провадити витрати всіх коштів товариства відповідно до затверджених кошторисів, опрацьовувати загальний план роботи товариства та подавати його на затвердження Всеукраїнському з'їзду і впроваджувати у життя, здійснювати організаційні заходи відповідно до завдань товариства, керувати організаційною діяльністю обласних та місцевих товариств, складати кошториси, звіти, репрезентувати товариство у відносинах з усіма установами, підприємствами, організаціями та особами, складати від імені товариства умови, видавати доручення, керувати діяльністю установ та підприємств товариства, приймати і звільняти співробітників і взагалі здійснювати господарську діяльність у керуванні справами товариства [169, с. 40].

Останнім з Всеукраїнських керівних органів ТГН була ревізійна комісія, що складалась з голови та 4 членів, яких обирав Всеукраїнський з'їзд з членів, що не займали жодних інших посад в Товаристві. Комісія мала право ревізувати всі установи та підприємства ЦК ТГН та всі його каси. Члени ЦК ТГН та ревізійної комісії платили за свою роботу не отримували.

Наступною ланкою були обласні органи ТГН, до яких належали обласні з'їзди товариства, обласні комітети та обласні ревізійні комісії, що

утворювались по областях України з центрами у Харкові, Києві, Дніпропетровську, Одесі і Вінниці. Згідно чинного адміністративного поділу УСРР, у місцевостях на які не поширювалась обласна система управління, а саме промислові райони на Донбасі, лишались діючими районні органи управління ТГН, що підпорядковувались безпосередньо ЦК ТГН. До повноважень обласних з'їздів товариства «Геть неписьменність» належало обрання представників на Всеукраїнській з'їзд ТГН, обрання обласних комітетів та ревізійних комісій, а також питання обласного кошторису [169, с. 42]. На початку існування товариства аналогом обласних ТГН були губерніяльні відділи. В 1925 р. влітку разом з адміністративною реформою і скасуванням губерніяльного поділу, були скасовані губерніяльні відділи і організовані округові відділи [22, арк. 9]. З наступною адміністративною реформою, округові ТГН змінили на обласні органи ТГН.

У підпорядкуванні обласних товариств «Геть неписьменність» були місцеві органи влади, до яких належали районні з'їзди, міські конференції товариства, районні комітети, їх президії і ревізійні комісії та товариства тих міст і районів, що підпорядковані обласним комітетам, бюро осередків членів товариства по окремих «залюднених пунктах», установах, підприємствах, радгоспах, колгоспах тощо [169, С. 43].

Протягом діяльності товариство «Геть неписьменність» поступово складалась і норма закону щодо місцевих осередків. Згідно статуту 1923 р місцеві осередки ТГН організовувалися при наявності ініціативної групи у складі не менше 5 осіб і вважалися існуючими з моменту реєстрації його уставу. Також зазначалось, що в кожній місцевості може бути лише 1 осередок ТГН [2, арк. 48]. Згодом ця норма статуту була значно розширена. Осередки могли утворюватись в окремих «залюднених пунктах», в установах, на підприємствах, у радгоспах, колгоспах, тощо і складатись з усіх членів товариства даного пункту чи організації. Осередки обирали на загальних зборах Бюро осередків терміном на один рік в складі 7 членів. Бюро осередку виділяло з свого складу голову, секретаря та скарбника.

Наголошувалось, що осередки складом менше 16 членів мали виділити уповноваженого, який входить до найближчого Бюра осередку як член Бюра. До обов'язків Бюра первинних осередків товариства «Геть неписьменність» належала популяризація серед населення завдань Товариства, підтримка зв'язку з районними чи міським комітетом ТГН, запровадження життя постанов та розпоряджень вищих органів товариства, стягнення членських внесків та передача їхньої відповідної частини, згідно з нормами відрахувань до керівних органів ТГН [169, с. 45].

Якщо на початку діяльності між робітниками місцевих органів ТГН не були чітко розподілені обов'язки, контингент їх був малий, причому часто більшість з них суміщали роботу в ТГН з іншою будь-якою роботою, працюючи в товаристві на громадських засадах, то у 1928 р. ситуація змінилась.

У 1928 р. була проведена реорганізація Головополітосвіти. Були ліквідовані деякі комісії, скорочено штат, була створена організаційна частина Главполітпросвіти, перед якою стояло завдання залучення громадськості до роботи апарата.

Реорганізація в Головополітосвіті спричинила вплив на діяльність ТГН. По перше в губернських і окружних радах ТГН були організовані секції Рад з постійними комісіями. Були створені комісії: агітаційно-пропагандистська, учбово-організаційна, обліково-планова, фінансово-господарська, по роботі на транспорті, бюро друзів ТГН [80, арк. 35]. Кожна з цих секцій займалась своїм напрямком роботи. Таке розподілення обов'язків мало сприяти покращенню роботи місцевих організацій, але в той же час воно копіювало державні органи народної освіти. Нарком освіти СРСР А.В. Луначарський в одній з своїх публікацій критикував керівництво Товариства за таку подібність схем: «Товариство «Геть неписьменність» – громадська організація, але в ній є бюрократизм, немає ще в ньому сміливості поставити справу самостійно, цілком по громадянському...Ви занадто є тінню державних організацій, повторюєте жести, як немовлята, і не можете

відірватись від спідниці матері. Ми співаємо з вами дует, так не співайте ж з в унісон з нами. Ви маєте доповнювати те, чого ми дати не можемо» [297, с. 18]

Необхідно було подальше удосконалення структури організації, щоб не було надмірної громіздкості, щоб вона відповідала основним завданням товариства. В березні 1932 р. була проведена ще одна реорганізація обласних і районних рад ТГН. Були ліквідовані обліково-планова і фінансово-господарські комісії, комісія по роботі на транспорті. Замість цих комісій в структурі ТГН було утворено 4 сектори: організаційний, агітаційно-масовий, учбово-методичний і бюро юних друзів ТГН [101, арк. 18].

Кожен сектор діяв через створювані ним бригади по роботі в тому чи іншому напрямку. Наприклад організаційний сектор створював бригади по роботі на новобудовах, по роботі у соціалістичному секторі села і по шефству, по роботі серед неорганізованого населення, по підготовці кадрів, тощо [101, арк. 83].

Завдяки еволюції організаційної структури та керуючих органів з кінця 1920-х років покращився зв'язок Центру з місцевими організаціями Товариства, окружних і обласних відділень з осередками. На пленумах стали частіше заслуховувати звіти представників місцевих організацій, стали практикуватись виїзди представників ЦК ТГН на місця з метою перевірки [111, арк. 18]. На місцях була введена квартальна, піврічна і річна звітність про роботу організації. Були встановлені терміни подачі звітів. Все це мало сприяти покращенню роботи Товариства, але реалії становища осередків товариства «Геть неписьменність» на місцях не дозволили повністю втілити цей план у життя.

Кошторис Товариства теж був чітко прописаний у статуті і офіційно мав п'ять джерел надходження. Перш за все це були вступні та щомісячні внески членів товариства. Вступні і членські внески були строго диференційовані і поділені на групи, враховуючи класовий підхід влади до різних соціальних груп населення. Вступні внески у містах та фабрично-

заводських районах, а також для учнів профспілок і червоноармійців становили 5 коп., а для селян 10 коп. [17, арк. 32]. Членські внески поділялись на 4 категорії : 1) робітники, службовці та комсостав РСЧА та РСЧФ, що залежно від заробітку сплачували від 5 до 20 коп., 2) селяни, що поділялись на колгоспників і бідняків, які сплачували 5 коп., та селян середняків-одноосібників з яких стягувалось 10 коп.; 3) хатні господарки, учні, що не одержують стипендію і члени родини, що не працюють, сплачували 5 коп. на місяць; 4) юні друзі товариства, що теж сплачували 5 коп. на місяць. Червоноармійці і червонофлотці звільнялись від сплати членських внесків. Вступні внески встановлювались у розмірі місячного членського внеску залежно від групи, до якої належали члени товариства. Для членів товариства «Геть неписьменність» вступний внесок складав 5 коп. [169, с. 36]. У порівнянні з іншими добровільними товариствами, які діяли у цей час це були зовсім не великі суми. Наприклад вступний внесок товариства «Друзі дітей» становив 15 коп., а щомісячний – 10 коп., у товаристві «Друзі радіо» місячний членський внесок становив 50 коп., у КНС – 25 коп. [68, с. 213]. Товариства «Геть неписьменність» мало проблеми зі збором членських внесків які надходили нерегулярно і не в повному обсязі. Це було пов'язано і з структурними і організаційними проблемами [17, арк. 17]. Також несплату членських внесків можна пояснити тим, що часто одна особа була членом декількох громадських організацій, причому не завжди добровільно, тому для такої людини сплата членських внесків була обтяжливою. Також, по всій Україні діяв єдиний членський квиток, за який з членів ТГН плати не брали [17, арк. 32].

Для юридичних членів вступний і щомісячний внески складали 5 карб., крім навчальних і культурних установ, які мали сплачувати 2 карб.

Другим джерелом наповнення бюджету товариства були одноразові внески до яких належала пожертва грошима, речами й іншим майном. Також, кошти могли знаходити до товариства «Геть неписьменність» за спеціальними

асигнуваннями від державних установ і підприємств, громадських і інших організацій.

Окремим стаття прибутків надходила від лекцій, концертів, зборів, видань та поширення літератури товариства, а також кошти, що надходили від проведення місячників лікнепу. І нарешті, кошти ТГН склались від прибутків, капіталів та майна товариства.

З усіх цих видів надходжень, що надходили до осередків ТГН встановлювались відрахування до ЦК ТГН, обласних та районних комітетів та осередків, таким чином формуючи фінансовий фонд товариства «Геть неписьменність».

У місцевостях з обласною системою управління	У промислових районах Донбасу
1. Від членських внесків	
до фонду ЦК «ГН» - 6%	до фонду ЦК «ГН» - 15%
до фонду обласних комітетів – 35%	до фонду районних і міських комітетів – 35%
до фонду районних комітетів – 25%	до фонду осередків – 50%
до фонду осередків – 35%	
2. Від місячника	
до фонду ЦК «ГН» - 10%	до фонду ЦК «ГН» - 15%
до фонду обласних комітетів – 20%	до фонду районних і міських комітетів – 35%
до фонду районних комітетів – 35%	до фонду осередків – 50%
до фонду осередків – 35%	
3. Від лотереї	
до фонду ЦК «ГН» - 5%	до фонду ЦК «ГН» - 15%
до фонду обласних комітетів – 5%	до фонду районних і міських комітетів – 35%
до фонду районних комітетів – 30%	до фонду осередків – 50%

до фонду осередків – 60%	
4. Від членських внесків юридичних осіб	
до фонду районних комітетів – 10%	до фонду районних і міських комітетів – 100%

Кошти від інших находжень залишались цілком в осередках. Порядок надсилання відрахувань встановлювався за окремою інструкцією ЦК ТГН. Обласні, міські й районні комітети ТГН, а також і осередки мали витратити свої кошти за кошторисом, який вони склали і затвердили відповідні комітети в порядку підлеглості [169, с. 38].

Товариства «Геть неписьменність» розпочало діяльність на незначні пожертви і дотації в сумі 10 тис. карб. з яких 5 тис. треба було повернути, а інші 5 тис. призначено на організаційні витрати [32, арк. 70].

Статутом Товариства було передбачено і його ліквідацію, за постановами відповідних з'їздів та конференцій товариства, які мали бути ухвалені не менше ніж 2/3 голосів присутніх на з'їзді чи конференції. Також, ТГН могло ліквідуватись за постановою належних органів влади, в разі встановлення неспроможності – судовим порядком. В разі ліквідації ТГН все майно, що залишалось після нього переходило до Наркомосвіти.

Останні корінні перетворення в організаційній структурі товариства «Геть неписьменність» відбулись у період з жовтня 1934 по березень 1935 року. Перебудова організаційної структури ТГН була розроблена і затверджена рішенням Президії ЦК ТГН 5 грудня 1934 р. Як зазначалось в постанові «головна мета перебудови – наближення оперативного керівництва до низових організацій ТГН, ліквідація знеосібки в роботі, забезпеч якості організаційно-практичного керівництва периферією» [111, арк. 6]

Структура Товариства після перебудови мала такий вигляд: 1. ЦК ТГН, до якого входили Президія, інструктори прикріплені до певної кількості областей, поза штатні інструктори, члени комітету з певними завданнями; 2. Обласні комітети ТГН, що склались з Президії, інструкторів прикріплених

до певної кількості областей, поза штатні інструктори, члени комітету та актив; 3. Районні комітети ТГН: Президія, відповідальний секретар, інструктор, актив; 4. Дорожні комітети ТГН: Президія, відповідальний секретар, інструктор, поза штат інструктор; 5. Заводські комітети ТГН, комітети ТГН при вишах, сільські комітети ТГН мали організовувати свою роботу на основі добровільного активу та керувати низовими осередками; 6. Осередки ТГН при цехах, установах, житловій кооперації, школі, факультетах, радгоспах, МТС, колгоспах мали уповноваженого, що відповідав за реалізацію всіх настанов вище стоячих органів товариства «Геть неписьменність» [111, арк. 6].

Також, згідно структурних перетворень Товариствами, низовими одиницями ТГН стали: в місті - заводські комітет з організаторами по цехах; при вишах - комітети з організаторами по факультетах, по периферії – сільські комітети товариства «Геть неписьменність» [111, арк. 6 зворот]

Отож, еволюція організаційної структури Товариства була тісно пов'язана з цілями і завданнями, що стояли перед ТГН. Намагаючись подолати організаційні проблеми та знайти найбільш ефективні і дієві форми роботи керівні органи товариства «Геть неписьменність» розробляли і вносили зміни в статут ТГН.

Окрема частина законодавчих змін у роботі Товариства, а саме переорієнтування мети його роботи та переформатування кошторису, були викликані більшовицькою політикою у сфері соціокультурних перетворень. Так поступово в ході діяльності товариства «Геть неписьменність» склалось в єдину організацію з своїм статутом і певною системою керівництва.

Оскільки історія товариства «Геть неписьменність» вивчена ще далеко неповністю, то в історичній літературі до нашого часу відсутня періодизація етапів діяльності цієї організації. На наш погляд, в роботі ТГН можна виділити декілька етапів його діяльності.

Перший період починається с часу заснування товариства (жовтень 1923 р.) і тривав до зібрання I Всеукраїнського з'їзду товариства «Геть неписьменність» (березень 1927 р.).

Після створення центральних органів і після того, як було опубліковано лист Г.І.Петровського до всіх радянських, професійних і громадських організацій з призивом допомогти у справі ліквідації неписьменності шляхом організації на місцях ТГН. [188, с.2] в УСРР стали створюватись осередки товариства, його окружні та губернські відділення.

14 жовтня 1923 р. на першому організаційному зібранні було створено Харківське губерніальне ТДЛН і постановлено організувати філіали Товариства по всіх губерніях і окружних містах відділення ТГН [188, с. 2].

За перше півріччя існування товариства по даним ЦП ТГН було зареєстровано 3000 відділень товариства [32, арк. 39]. До нового ж навчального 1925/1926 року в УСРР, згідно відомостей з 27 округ, вже нараховувалось до 5 тис. низових осередків по 33 округах, з яких 35% були по селах [17, арк. 251]. Таким чином, перший період діяльності ТГН характеризувався значним ростом чисельності організацій товариства. Згідно інформації керівництва Товариства стрімко зростала і кількість членів ТГН. Під час святкування п'ятиріччя Ленінського декрету про ліквідацію неписьменності у грудні 1924 р. в ряди товариства увійшло по неповним даним більше 200 тис. членів. [32, арк. 39], а вже наприкінці 1925 р. 300 тис [17, арк. 251].

Цей стрімкий ріст товариства, про який писали у пресі і літературі насправді містив купу недоліків і не відображав реального стану товариства. Так, Харківське губерніальне ТДЛН, що було утворене першим в Україні у жовтні 1923 р., почало працювати майже через рік. У протоколі Робочого бюро зокрема зазначалось, що «тільки після проведення осінньої компанії зробилась матеріальна предпосилка для роботи, тому що тиждень Лікнепу дав Товариству близько 35-40 тис. карб.» [13, арк. 1]. На місцях справи були ще гірші. Шепетівське окружне ТГН почало працювати тільки з листопада

1925 р, та сама ситуація була в Купянському окрузі, у Кам'янецькому низові осередки почали оформлюватись лише у 1926 р. [28, арк. 70 звор.] . Маріупольське ТГН організаційно не було сформовано і на початок 1927 р. По багатьох округах робота проводилась, але дуже слабка [28, арк. 70 звор.]. Найкраще справи були поставлені у Київській окрузі.

В цілому ТГН почало більш менш діяти лише наприкінці першого року існування. Так, у листі ТГН до Раднаркому УСРР про цей період зазначалась, що оскільки в 1923/1924 році товариству не вдалося консолідуватись, то «вся робота ТГН в центрі і на місцях була цілком об'єднана з Урядовою Всеукр. Комісією Грамчека». Тож, реально ТГН починає діяти наприкінці 1924 р. після «тижня» проведеного по всій Україні. ЦП ТГН не могло навіть «цілком виділити і перевести в цифри всю роботу за цей рік» [17, арк. 24].

Такий стан справ ТГН тривав до 1927 р. до проведення I Всеукраїнського З'їзду товариства. У запрошенні на нього, що було розіслано по місцях вказувалось, що «не зважаючи на 3 річну працю, нашу роботу не можна поки рахувати цілком організаційно та по змісту оформленою і викриштальваною. Не має багатьох осередків, а партія та інші організації не приймають активну участь» [28, арк. 94].

До речі відсторонення урядових і партійних установ від роботи товариства було вагомим проблемою на етапі становлення ТГН. Маріупольське ТГН у листі до ЦП писало. «В місті осередки не оформлені, не кажучи вже про село. Для їх оформлення необхідно сприяння зі сторони партійних, професійних організацій, а ми такого не зустрічаємо. Навпаки, зустрічаємо пасивне і байдуже відношення, у відповідь на прохання чується: «що добровільні товариства нас не стосуються» або «ми все письменні, навіщо нам осередок ГН» [28, арк. 60].

Також, нормальній роботі ТГН заважала відсутність, або дуже слабкий зв'язок з осередками, особливо низовими. Масовим було явище коли на запити ЦП ТГН губернiальні та окружні товариства просто не відповідали і перші відомості про їх роботу з'явилися лише після виїзду інспекторів на

місяця. На неодноразові запити ЦП ТГН деякі ТГН «припинили інформувати нас про стан Товариства» [7, арк. 42].

Для покращення обміну інформацією було розроблено єдину схему відчутності періодичного характеру в ТГН, яка мала надсилатись кожні 3 місяці [7, арк. 42]. Незважаючи на ці постійні запити, станом середину серпня інформацію надіслало лише 15 окружних ТГН з 41 [7, арк. 80]

В зв'язку з адміністративною реформою та відсутністю інформації з місць, весною 1925 року назріло питання про організаційні зміни і зміцнення ТГН. В травні до всіх губерніальних ТГН було надіслано листа в яку прямо говорилось, що «в деяких округах констатується абсолютний застій в діяльності. Не зважаючи на запити з центру не вдається отримати відповіді., або ж приходять кацелярські відписки. Існування надалі на папері фіктивних товариств більше не може бути, тому що зараз йде зміцнення товариства» [7, арк. 17]. ЦП намагалось за літо під час найменшої активності у лікнеп роботі краще організувати свою діяльність і оживити ТГН. ЦП пропонувало всім губерніальним Тов. у двотижневий термін надіслати свої пропозиції щодо цього, а фіктивним Тов. за цей термін розпуститись і вжити всіх заходів до переобрання нових Правлінь [7, арк. 17].

Мали місце порушення принципу добровільності при входженні до товариства. У 1927 році було проведено обстеження інструкторами ЦП ТГН ряду округів України. Ці обстеження виявили факти порушень добровільності при вступі до товариства. При підбитті підсумків обстеження було ще раз наголошено на тому, що ТГН є цілком добровільною організацією. Після цього почалась перебудова осередків, більшість з яких були створені у директивному порядку, а не з ініціативи громадян, припинили існування.

Перший період діяльності товариства «Геть неписьменність» характеризувався тим, що незважаючи на всі намагання Центрального правління зробити місцеві осередки основною ланкою в роботі Товариства, цієї мети керівництву так і не вдалось досягти. Архівні дані свідчать, що

більшість осередків на місцях виявились фіктивними і не проводили своєї роботи. Відсутність нормального зв'язку центру з осередками на місцях не давав змогу відстежувати реальний стан речей.

З іншої сторони, крайня слабкість методичного керівництва з центру характеризує діяльність ТГН в перший період. Осередки ТГН не отримуючи достатньо методичного керівництва, бралися за будь-яку роботу, приділяючи своєму основному обов'язку – питанням ліквідації неписьменності – набагато менше уваги, чим це було потрібно. Частина активу ТГН на місцях взагалі вважала, що основна робота Товариства – допомога у фінансуванні справи лікнепу і розвивала комерційну діяльність. Ці заходи давали товариству додаткові кошти, але безпосередня робота з ліквідації неписьменності при дуже слабкому методичному керівництві розвивалась дуже повільно.

Перший період діяльності ТГН характеризувався також тим, що товариство, загалом, не саме проводило роботу з ліквідації неписьменності, а надавало фінансову допомогу державним закладам. Центральне місце в апараті ТГН в цей час займав експлуатаційний відділ. Кошти вишукувались самими різноманітними засобами. Вони складались з членських внесків товариства, особливих гурткових зборів, зборів з права продажу вина, пива, тютюнових виробів, продажу значків, організації спектаклів і вечорів.

На протязі першого періоду діяльності ТГН досягло певних результатів, був отриманий перший досвід роботи, але внаслідок новизни справи Товариства ще не змогло створити єдину систему керівництва, налагодити зв'язок центру з місцевими організаціями, воно залишалось замкнутою організацією. Потрібна була перебудова всього Товариства для того, щоб перетворити ТГН у дійсно масову культурно-просвітницьку організацію.

Другий період історії товариства починається в 1928 р. і закінчується у 1932 р. В травні 1928 р. VIII з'їздом ВЛКСМ було прийнято рішення про Всесоюзний культпохід молоді, який мав початись 1 серпня у міжнародний

день юнацтва. Культпоходу приділялось багато уваги. Так, одна з його ідеологічних авторів Н.К. Крупська писала: «Почавшийся культпохід має ціль розкачати самодіяльність, активність самих мас, об'єднати цей похід тісно і нерозривно з походом на всі пережитки старого, на всі залишки експлуатації, пригнічення, неорганізованості, безправ'я» [363, с. 18]. Таким чином до основної діяльності Товариства – подолання масової неписьменності та малописьменності – влада додала низку інших завдань, пов'язаних з соціально-економічними та соціокультурними перетвореннями в СРСР. Товариство як й інші громадські об'єднання мали активно включитись в колективізацію, індустріалізацію, антирелігійну боротьбу, збір коштів на ці програми, тощо.

Вся робота ТГН мала проходити тепер у формі соціалістичних змагань, шефства, з елементами ударництва у роботі. По всій країні розгорнулись змагання. Початок їм поклали змагання осередків на місцях, потім вони розповсюдились на окружні ради ТГН. Вершиною цього змагання став договір 31 грудня 1929 р. між ЦС ОДН РСФСР і ЦП ТГН [173, с. 5]. Таким чином, змаганнями були охоплені всі організації ТГН знизу доверху. Розгортання змагань стало однією з характерних рис цього періоду.

Згідно більшовицьких постанов соцзмагання мали сприяти зміцненню зв'язку між організаціями товариства, та практика показала, що у більшості випадків, взяті на себе зобов'язання так лишались невиконаними. Для цього періоду характерним був обмін досвідом роботи між організаціями. Так, наприклад з 8 по 12 березня 1929 р. відділення Саратовського ОДН відвідала делегація Київського ТГН [292, с. 22]. Але у більшості випадків окрім широкого висвітлення в пресі про укладання угод на соцзмагання, заклики зробити певний регіон чи населений пункт - місцем «суцільної письменності», ця форма роботи не як не покращила загальний справ у Товаристві та у лікнепівській справі в цілому.

Товариство «Геть неписьменність» було активно залучено владою до соціально-економічних перетворень на селі. Члени ТГН мушили взяти на себе

частину роботи по посіву і збору врожаю, обробці насіння, догляду і ремонту сільськогосподарського реманенту, і саме головне – виявленню «шкідників та класово ворожого елементу» [167]. Окремі завдання ТГН були поставлені більшовицькою владою у проведенні індустріалізації [184].

Проведення II Всеукраїнського з'їзду Товариства у 1929 році допомогло виявити слабкі місця в діяльності організації [50, арк. 56]. У наслідок його рішень вдалось дещо покращити зв'язок ЦП ТГН з місцевими організаціями [78, арк. 19], у більшості округ УСРР пройшли обласні, оружні з'їзди, районні конференції. На них з центру направлялись представники ЦП ТГН. Стали практикувати виїзди керівних органів в організації ТГН. Ці факти свідчать про посилення зв'язку між центральними органами з місцевими організаціями ТГН.

Також в цей період покращується методична робота ТГН у справі ліквідації неписьменності. В ряді місць організуються курси по навчанню активу ТГН. В газеті «Геть неписьменність» за 1929 р. наприклад повідомлялось про те, що «спільно з ЦП ТГН організовує курси ліквідаторів неписьменності для сільського населення з відпускників-червоноармійців» [231, с. 3].

Характерною особливістю другого періоду є також те, що товариство починає працювати у тісному контакті з іншими громадськими організаціям. У 1929 р. відбулась нарада представників добровільних товариств з питань створення платформи спільної роботи. На ньому були присутні представники Центрожилсоюзу, ТСОАВІАХІМу, Міжнародної організації допомоги борцям революції (МОПРа), товариства «Друзі радіо» (ОДР), товариства боротьби з алкоголізмом, ЦК ВЛКСМ, товариства туристів [297, с. 71-72]

За пропозицією ЦП ТГН був прийнятий проект об'єднання діяльності всіх добровільних товариств. В проекті пропонувались такі положення: 1. Робота по лінії ТГН; 2. Участь у ліквідації неписьменності членів добровільних товариств; 3. Висвітлення діяльності добровільних товариств.

По лінії інших добровільних товариств пропонувалось проводити облік неписьменних, видавати літературу ТГН, надавати допомогу в роботі. МОПРу було доручено видавництво літератури, Товариству друзів радянського кіно (ТДРК) – організація кіносеансів для учнів, ТСОАВІАХІМу – виділення коштів для преміювання, ОДР – преміювання кращих організацій по боротьбі з неписьменністю радіоустановками, ККОВ – позички учням – батракам, товариство «Друзі дітей» (ТДД) мало піклуватись про дітей, матері яких навчаються. Проект передбачав також ряд положень по лінії взаємної інформації, пошуку коштів, проведення спільних компаній.

Крім того, ТГН уклало ряд двосторонніх угод. Зокрема, в жовтні 1929 р. був прийнятий Акт про спільну роботу Центрального Бюро пролетстуду і ТГН в культпоході [292, с. 26].

Цей етап діяльності товариства «Геть неписьменність» завершився проведенням III Всеукраїнського з'їзду ТГН у березні 1932 року. На ньому були підбиті підсумки роботи Товариства ухвалено його статут та намічено план роботи на майбутнє.

Також на цьому етапі діяльності ТГН збільшився обсяг шефської роботи. Раніше також мало місце шефської роботи міських осередків над сільськими. Тепер же шефські обов'язки брали на себе обласні і окружні роди ТГН. Особливо широко розгорнулось шефство у Чеченському автономному окрузі.

Незважаючи на таку активність Товариства, виконання нових зобов'язань перед державою, значно розпилило сили ТГН у здійсненні головної справи – ліквідації неписьменності та малописьменності населення. Після провалу амбітного плану по ліквідації неписьменності до X роковин Жовтня, влада ставила перед товариством «Геть неписьменність» нові терміни подолання ліквідації неписьменності, які з об'єктивних причин теж не мали під собою реального ґрунту [217, с. 2; 235, с. 6]. Так після 1927 року, роком суцільної письменності оголошувався спочатку 1930 рік, потім цей

термін було перенесено на 1932 рік. Такі дії викликали певну втрату довіри населення до Товариства.

Таким чином, другий етап діяльності ТГН став періодом, коли ТГН було активно включене державою у соціально-економічні та культурно-освітні перетворення. В цей час воно розвинулось у більш самостійну громадську організацію, на відміну від першого періоду, коли ТГН було ніби доповненням до ВУНКЛН, налагодився зв'язок з другими організаціями, намагаючись скоординувати свої дії по ліквідації неписьменності, але робота на місцях була поставлена слабо.

Третій період діяльності ТГН тривав з 1932 р. і завершився в лютому 1936 р. Він характеризується встановленням повного контролю держави над діяльністю Товариства. Зверху надсилались «контрольні цифри» щодо кількості письменних і неписьменних яких потрібно навчити, зобов'язання по набору нових фізичних та юридичних членів і відкриттю осередків ТГН. Також більшовицька влада встановила тотальний контроль за сплатою членських внесків.

Збільшилось число перевірок як внутрішніх, так і проведених інспекторами НКО, що виявили справжній стан речей у Товаристві [208, с. 1]. Для пояснення невдач почались пошуки «ворожого елемента» серед членів товариства «Геть неписьменність». У зв'язку з переможними реляціями у 1934 році про подолання масової неписьменності в УСРР, увага до лікнепу зменшилась, що призвело до рецидиву.

3 період завершується ліквідацією ТГН по постанові РНК СРСР і ЦК ВКП (б) «Про роботу по навчанню неписьменних і малописьменних», опублікованому 27 лютого 1936 р., яке підбивало підсумки боротьби з неписьменністю та ставило нові завдання. В кінці у ньому було сказано: «Для більш успішного здійснення заходів по навчанню неписьменних і малописьменних при міських і сільських радах, а також при райвиконкомах створюються секції по ліквідації неписьменності і малописьменності, а ТГН ліквідується» [285, с. 3]. Аналіз документів засвідчив, що це рішення

компартійного керівництва було несподіванкою, для самих членів товариства «Геть неписьменність».

Незважаючи на 12 років діяльності ТГН у постанові ЦК КП(б)У від 27 липня 1936 особливо підкреслювалось що «корінною хибою організації навчання неписьменності та малописьменності є те, що навколо справи навчання не створено справжнього громадського руху» [84, арк. 30].

Влада проголосила, що масова неписьменність в УСРР і в цілому в СРСР подолана. Але ця теза не відповідала дійсності. Влітку 1936 року було проведено масштабну перевірку стану справ з ліквідації неписьменності і малописьменності в УСРР та виконання рішень РНК СРСР и ЦК ВКП(б) від 16 січня 1936. Перевірка встановила, що більшість партійних, радянських, профспілкових та комсомольських організацій ігнорують рішення РНК та К ВКП(б), через що було зірвано охоплення 800 тис. неписьменних, а навчання малописьменних було в критичному стані. По Київській, Чернігівській, Вінницькій, Дніпропетровській та Одеській області з 578 тис. неписьменних, які мали навчатись у 1936 році, в школах було тільки 390 тис. Однак вивчення відвідування учнями шкіл грамоти, показало, що охоплення неписьменних та малописьменних був значно нижчим. В Одеській області, де мали навчити 100 тис. неписьменних, в школах нараховувалось лише 38 тисяч, а відвідувало лише 12-15 тис. В ряді районів Одещини вже недіючі школи по документам рахувались діючими [66, арк. 1].

У 10 районах Дніпропетровської області відвідування ледве сягало 30 відсотків. Така ситуація була в більшості областей і в цілому по Україні. Реально з 800 тис. запланованих учнів було залучено до лікнепів не більше 250 тис. [66, арк. 2].

Кожен етап розвитку товариства мав свої особливості. Якщо перший період був часом організаційного становлення ТГН, періодом багатьох спроб і помилок в роботі, то 1928 – 1932 рр. стали роками найбільшої самостійності, активності товариства ТГН. В ході 3 періоду ТГН було

позбавлено самостійних рішень і виконувало чіткі вказівки влади по здійсненню ліквідацію неписьменності малописьменності.

На прикладі діяльності ТГН можна відстежити процес збільшення ролі держави у культурно-освітніх перетвореннях. Під час першого десятиріччя радянської влади у держави не було достатніх сил і коштів для розгортання роботи з ліквідації неписьменності, тому головний акцент робився на громадські організації, державні органи займались лише координацією і контролем їх діяльності. З 1930-х років вся робота ТГН по ліквідації неписьменності і малописьменності та збору коштів переходить під тотальний контроль влади. Товариство фактично втратило ознаки громадської організації, перетворившись більше на структурний підрозділ Наркомосвіти, що діяв на громадських засадах.

* * *

Отож, зважаючи на рівень масової неписьменності на час прийняття в Україні закону «Про боротьбу з неписьменністю», який залишався високим, влада знаходилась у постійному пошуку вирішення питання ліквідації неписьменності. Згідно з переписом 1920 р. із тисячі чоловік населення тільки 317 були письменними. У середині 1921 р. завершувався перехід від політики військового комунізму до НЕПу. Це не могло не вплинути на хід культурних перетворень загалом і на ліквідацію неписьменності зокрема. Корінним чином змінювались матеріальні умови, перебудовувалась державна структура. Крім того, у 1921 р. почалась важка економічна криза, яка охопила всі сфери економіки і культури. Ситуація ускладнювалась голодом, що тривав протягом 1921 – 1923 рр. Основні кошти з бюджету були направлені на відновлення економіки. Тому в 1921 р. різко скоротились видатки на народну освіту. Станом на 1923 р. в Україні було 12 млн. неписьменних.

Проблема масової неписьменності та малописьменності населення гостро стояла перед більшовицькою владою та суспільством, незважаючи на те, що влада через державні органи намагалася ліквідувати неписьменність ще з 1919 р. Було створено Всеукраїнську надзвичайну комісію з ліквідації неписьменності, яка мусила вирішити весь комплекс питань, пов'язаних з ліквідацією неписьменності. Але, незважаючи на всі заходи, держава не мала достатньо людських та матеріальних ресурсів, що мало негативний вплив на процес ліквідації неписьменності. З метою зменшення навантаження на державу більшовицькою владою було вирішено перекласти справу ліквідації неписьменності на громадськість. Таким чином, під впливом різних факторів у 1923 р. виникають передумови для створення товариства «Геть неписьменність» «для допомоги державним органам по впровадженню в життя завдань ВУЦВК і РНК про ліквідацію неписьменності і малописьменності до X роковин Жовтневої революції», а також для «сприяння відкриття, організації і утриманню лікпунктів і шкіл малописьменності всім, крім навчальних посібників».

За час існування товариство «Геть неписьменність» зазнало значних організаційних змін, які були пов'язані як з адміністративними реформами в державі, так і з пошуком найбільш оптимальних структурних форм. Статут товариства «Геть неписьменність», прийнятий у 1923 році, доволі довго узгоджувався центральним апаратом із керівництвом на місцях і під час проведення Всеукраїнських з'їздів товариства та остаточно був ухвалений у 1932 році. У 1934 році відбулись останні докорінні організаційні перетворення в роботі «Геть неписьменність» із метою наближення оперативного керівництва до низових організацій товариства, ліквідації знеособлення в роботі, забезпечення якості організаційно-апаратного керівництва периферією.

РОЗДІЛ 3

ДІЯЛЬНІСТЬ ТОВАРИСТВА «ГЕТЬ НЕПИСЬМЕННІСТЬ» З ЛІКВІДАЦІЇ НЕПИСЬМЕННОСТІ ТА МАЛОПИСЬМЕННОСТІ

3.1. Боротьба з неписьменністю та малописьменністю

На момент заснування товариства «Геть неписьменність» у 1923 році його основна діяльність полягала у залученні суспільства до справи ліквідації неписьменності та сприянню відкриттю, організації і утриманню лікпунктів і шкіл малописьменності всім окрім навчальних посібників [2, арк. 79].

Боротьба з ліквідацією неписьменності вбачалась керівництвом держави не просто як «механічне засвоєння абетки і вміння складати літери в слова». Тому лік пункт мав стати «первинним осередком всякої політ і культроботи, інакше він не має сенсу» [2, арк. 115 зворот]. У тезах доповіді по ліквідації неписьменності і малописьменності зазначалось, що «дорослий не стане вивчати грамоту саму по собі заради того, щоб стати письменним. Необхідно, щоб перше ж слово яке він прочитає давало йому роз'яснення на оточуючі його питання. Перш за все питання господарства і політики [2, арк. 115 зворот]. При цьому підкреслювалось, що владі не все одно як буде вестись ц робота, тому велике значення мало питання про підбір кадрів.

Через півроку після створення ТГН 20 травня 1924 року відбувся І Всеукраїнський з'їзд по ліквідації неписьменності і малописьменності на якому підбили підсумки за зимо-весняний період 1923 – 1924 навчального року та розробили план роботи до 1 травня 1925 року [194, с. 3]. На ньому заслухали і доповідь робочої трійки Центрального Оргбюро ТГН. Збори констатували, що ТГН перебувало у «зачаточному» стані. Не було ні відповідних директив з центру а також повна інертність на місцях [1, арк. 70]. Згодом, керівництво ТГН визнало, що у 1923 – 1924 навчальному році Товариству не вдалося консолідуватись і розпочати свою діяльність з ліквідації неписьменності. Відсутність зв'язку з регіонами взагалі

унеможливила наведення будь яких конкретних показників роботи ТГН з цей рік. В цілому ж вся робота ТГН в центрі і на місцях у 1923 – 1924 навчальному році була цілком об'єднана з Урядовою Всеукраїнською Комісією Грамчека [17, арк. 24].

Щоб активізувати роботу товариства Збори постановили більш чітко прописати організаційні можливості ТГН. Також пропонувалось, щоб товариство не лише вишукало кошти на надання допомоги лік пунктам, а допомагати і шляхом пошуку приміщень, реманенту, дров, освітлення. Згідно постанови товариству належало провести широку агітаційну кампанію в місті, особливо приділивши увагу у вищих навчальних закладах та Червоній армії [199, с. 3]. Також, в цілях полегшення органам ВУНКЛН на місцях у вишиковуванні коштів і забезпечення лік пунктів, товариство «Геть неписьменність» мало утримувати за свій рахунок 25% лік пунктів і шкіл для малописьменних [2, арк. 70].

Відповідно до цих рішень 22 червня 1924 року Центральному оргбюро надали функцію Всеукраїнського тимчасового правління з правами юридичної особи. ВУНКЛН запропонувало ТГН будувати свою структуру по принципу – створювати об'єднання губернські і окружні, які будуть складатись з окремих осередків [2, арк. 64].

Всю свою діяльність по ліквідацію неписьменності та малописьменності товариство «Геть неписьменність» провадило згідно річних планів роботи, розроблених керівництвом Всеукраїнського ТГН, які були прив'язані до навчального року. Вони розроблялись і впроваджувались у життя з 1 жовтня поточного року до 31 вересня наступного року.

До організаційної роботи ТГН входила підготовка і проведення всеукраїнських та окружних (а після адміністративної реформи – обласних та районних) з'їздів, конференції, пленумів, перевиборів керівництва, які мали зміцнювати товариство та вирішувати організаційні питань які виникали під час роботи, підготовка та внесення змін до статуту, розробка положень про діяльність осередків, питання штату на місцях, вивчення інспекторами

реального стану речей по периферії, підвищення громадської кваліфікації членів ТГН, тощо. Також до цього фронту роботи належало проведення ліквідації неписьменності серед неписьменних на кошти ТГН протягом навчального року. Щороку кількість неписьменних якою мало опікуватись товариство встановлювалась згідно директив керівництва УСРР. До організаційних питань належало також налагодження постійного систематичного зв'язку з іншими громадськими організаціями, реалізація складених з ними умов і встановлення контакту взаємної роботи, шефська робота ТГН [28, арк. 155].

В планах роботи ТГН через низку організаційних проблем, щороку гостро стояло питання про облік роботи товариства. Керівництво впроваджувало систему інформаційних і інструктивних листів про проведення роботи з ліквідації неписьменності та планування роботи на майбутній рік, постійно їх вдосконалюючи та розробляючи єдину форму звітності. Окремо в роботі ТГН вирішувались питання про облік всієї роботи товариства та впровадження різноманітних систем з метою точного обліку членів ТГН та обліку неписьменного та малописьменного населення [28, арк. 156].

Товариство у своїй діяльності приділяло велику увагу агітаційній роботі. Вона була доволі насиченою та різноманітною. Так, Всеукраїнським ТГН були розроблені інструкції для організації на місцях допомоги неписьменним в справі написання листів та заяв у поштових філіях, судах, тощо з метою поодинокі агітації і втягнення працюючих членів ТГН і шкіл лікнепу. ТГН брало участь у проведенні кампанії з святкування 8 березня, 1 травня, 5 травня (день друку, врожаю), 6 липня (день конституції), 1 неділя вересня (день юнацтва), 7 жовтня і т.і. з метою популяризації ідей лікнепу і ТГН та втягнення нових мас працюючих у ТГН [203, с. 1]. Під час цих компаній ТГН проводило свята лікнепу, розробляючи до них тези для доповіді по питанням роботи ТГН, проводило популяризацію в пресі роботи ТГН, члени товариства доповідали про ТГН на робочих зібраннях та

сільських сходах [28, арк. 160]. Поширювались ідеї Товариства і через радіо [262, с. 1]. В планах товариства нами знайдена згадка про плани ТГН створити фільми спільно з ВУЦВКом про ліквідацію неписьменності, але документальні підтвердження реалізації цього задуму відсутні. В планах лишилися і ідеї використання агітпольотів з метою популяризації ідей лікнепу. Товариство розміщувало гасла та плакати про ліквідацію неписьменності у залізничних вагонах, трамваях, автобусах [28, арк. 160].

Для агітації залучення населення до лікнеп компанії ТГН спільно з ВУНКЛН були розроблені «Заходи заохочення і примусу», які були розроблені окремо для міста і для села. Загалом пропонувалось організувати урочисті випуски, друк списків відмінників у місцевих газетах, їх зчитування на зборах, преміювання відмінників книгами, та можливість навчатись далі направляючи їх у відповідні заклади. Також пропонувалось надавати учасникам лікнепу у першу чергу позик в кредитних установах, різних пільг, тощо. Окремо у місті пропонували безробітним випускникам лікнепу надання роботи у першу чергу та отримання поза чергою допомоги з страхкаси, розгляд у першу чергу справ громадського характеру, звільнення на час занять від різних трудовинностей, право на позачерговий помол на державному млині, тощо [2, арк. 66].

До примусу ТГН радило підходити осередкам на місцях з великою обережністю на практиці, аби не підірвати компанію лікнепу. До цих мір належали громадський осуд на зборах у сходах, оголошення списку тих хто ухиляється від навчання в пресі під заголовком «дезертири лікнепу», товариський суд над злісними «дезертирами». Пропонувалось також накладати штраф на установи та підприємства що не приймають міри по відвідуванню службовцями і робітниками лік пунктів на користь ТГН, але цей пункт було виключено [2, арк. 66].

В листопаді – грудні 1924 року було проведено у всеукраїнському масштабі агітаційну компанію по залученню громадськості до справи ліквідації неписьменності. За її підсумками членами ТГН стали 200 тис.

чоловік, було організовано 2.400 низових осередків та зібрано 125 тис. карб. На ці кошти ТГН взяло на утримання 2563 лікпункти де навчалось близько 77 тис. неписьменних [12, арк. 28]. Згодом керівництво ТГН доповідало про створення 2 тис. осередків і 60 тис. неписьменних, що навчались в лікпунктах [17, арк. 24]. Всього протягом 1924 – 1925 навчальний рік було зібрано по всій Україні 208.тис. карб. Участь ТГН у державній роботі з ліквідації неписьменності виразилась у 1924 – 1925 навчальному році склала 13% [11, арк. 49].

В керівництві зазначали, що незважаючи на реальні результати в плані залучення коштів під час агітаційної компанії, Товариству все ж таки не вдалось залучити широку громадськість до реальної та систематичної участі у справі лікнепу. Тому перед початком 1925 – 1926 навчального року виникло питання проведення нової агітаційної компанії [12, арк. 28].

Незважаючи на всі заходи в травні 1925 року Центральне правління товариства констатувало абсолютний застій у роботі ТГН. Був відсутній зв'язок з Губерніальними відділами ТГН. На запити правління не надходили відповіді або ж надходили канцелярські відписки. Частина осередків ТГН була фіктивною й існувала лише на папері [7, арк. 17].

З місцевих осередків ТГН до керівництва надходили скарги, що вони не можуть розвивати роботу і нормально функціонувати, бо не мають приміщення, штату, апарату, освітлення, тощо. На місцях просили допомогти коштами, для того щоб почати розвивати роботу [7, арк. 122]. Так Ніжинське Окр. Тов. просило Центральне правління ТГН про видачу 1150 карб., Молдавське ТГН - 1000 карб., Харківського Окр. Тов. - 150 карб. В центрі ж всім відхилити за відсутністю коштів [4, арк. 14 зворот].

Центральне правління ТГН радило товариствам на місцях для початку використати апарат (бухгалтерію, касу, агентів, канцелярію) якої не будь громадської організації (банк, кооперацію, ЧХ) на чолі якої «стоїть людина громадська, має вплив на радянські і громадські організації. а особливо коли ця людина охоче працюватиме в ТГН». [7, арк. 122]. Зокрема пропонувалось

«таку людину обрати заступником Голови місцевого товариства, улаштувати такі обставини щоб її робота була почесною – і вона Вам своїм апаратом потягне і витягне роботу товариства [7, арк. 122]. Але такі осередки працювали чисто для офіціозу, по казенному і обмежувались лише внесенням членських внесків [73, арк. 17].

Для активізації роботи ТГН та акумулювання коштів Правління товариства вирішило провести Першотравневу компанію ліквідації неписьменності. Причому у плані компанії підкреслювалось, що збори матеріальних засобів не повинні носити підкресленого характеру. Пропонувалось за 2-3 дні провести збір по підписних листах під гаслом допомоги у боротьбі з ліквідацією неписьменністю через осередки лікнепу та Комслужу. Також пропонувалось провести спектакль чи концерт перед 1 травня з доходною метою [7, арк. 22].

Для вербовки нових членів ТГН передбачалось встановлення столиків по містах, де можна було б провадити запис, обхід по будинках, а також агітація членами ТГН на всіх зборах, на яких будуть проходити доклади товариства. Важливе місце у цьому плані ТГН приділило агітації за вступ до товариства. Пропонувалось якнайширше провести загальні збори або конференцій членів ТГН, особливо у сільських осередках. [7, арк. 22].

Також, у зв'язку з особливо критичним становищем лікнепу на селі Центральне правління наголошувало звернути особливу увагу на села аби почати систему індивідуальної ліквідації. На загальних Зборах треба було попередньо обговоривши кандидатуру оголошувати імена добровільних ліквідаторів неписьменності, які беруть на себе певну кількість неписьменних і зобов'язуються в певний термін дати їм освіту. Підкреслювалось, що кандидатура має бути обговорена наперед на засіданні, при цьому для цього треба запросити на засідання осередку всі місцеві та партійні організації і з ними порадитись за це [7, арк. 22]. Проводилась кампанія під гаслами, в яких використовували цитати Леніна «Царі говорили:

«Неграмотним народом управлять легче». А ми кажемо: «Кожна кухарка повинна вміти управляти державою» /Ленін/, тощо [192, с. 2; 193, с. 2].

Агітаційна компанія у листопаді 1925 року збільшила кількість членів ТГН до 300 тис. та допомогла зорганізувати 6 тис. низових осередків. Під час місячника було зібрано 125 тис. карбованців, що дало змогу взяти на повне утримання 1600 лікпунктів. Ще 300 лікпунктів ТГН утримувало частково. Всього в закладах утримуваних ТГН навчалось 110 тис. учнів. Також в деяких округах ТГН проводило навчання за методикою індивідуально-групового навчання [12, арк. 29; 215, с. 1]. Маючи такі напрацювання через 2 роки існування ТГН Центральне правління підійняло питання про проведення Всеукраїнського з'їзду ТГН, який мав організаційно оформити товариство [12, арк. 29]. Також під час місячнику у 23 округах були проведені районні та окружні з'їзди ТГН де були проведені вибори Правлінь, розроблені плани роботи на рік.

Проаналізувавши роботу цих З'їздів ТГН на місцях Центральне правління вказало на низку хиб у роботі товариства. В роботі З'їздів задачі товариства розглядались як самоціль. Також центр критикував окружні ТГН за малий відсоток партійних і комсомольських організацій у роботі товариства. Так у Херсоні з 5500 членів ЛКСМ у ТГН були задіяні лише 250 комсомольців, а членів партії ще менше. З'їзди також приділяли мало уваги зв'язкам з партійно-громадськими організаціями, партійною, професійною, кооперативною (на селі з сільбудами, хатою-читальною, сільрадами), без яких робота ТГН на селі не могла бути повноцінною. Не приділялась увага роботі серед жінок і молоді. Ревізійні комісії займались «виключно перевіркою готівки та матеріальних засобів ТГН, та зовсім не фіксували зміни в роботі товариства» [12, арк. 59 зворот].

В цілому для ТГН ситуація склалася таким чином, що робота над пошуком коштів фактично заважала виконувати товариству основні його функції у боротьбі з ліквідацією неписьменності в Україні. Перш за все кошти потрібні були самому товариству, щоб налагодити свою роботу. Сюди

входило багато статей видатків – оренда помешкань, опалення, освітлення, прибирання, видавництво газет та агітаційних плакатів, тощо [17, арк. 14].

Ревізія роботи осередків по Україні, виявила критичний стан Товариства. Окружне правління ТГН м. Житомирі було утворено у грудні 1923 року і налічувало 25 чоловік. Але через 3 місяці справа провалилась через «відсутність директив та умов праці». Друга спроба утворення ТГН у Житомирі відбулась у березні 1924 р. Було втягнуто партійні і профспілкові організації та складено окружне бюро в яке увійшли 9 чоловік, головним чином відповідальні робітники різних установ і організацій. Але через те що всі вони були перевантажені своїми прямими зобов'язаннями справа знову не дала ніяких наслідків. В серпні 1924 р. відбулась 3 спроба становлення ТГН у Житомирській окрузі. Було проведено збори членів ТГН та членів профспілок. На цих зборах було обрано правління і ревкомісію та зареєстровано 90 членів [71, арк. 3]. Повноцінно ж стати до роботи допоміг місячник неписьменності. Були закуплено книжки, папір, надруковані членські квитки. Незважаючи на всі потуги популяризація ТГН серед населення бажаючих було мало. Серед членів Правління панував песимізм, через що влітку 1925 року робота зовсім занепала [200, с. 2]. У Житомирі з 40 осередків лишилось тільки 12, які за свідченням інспектури НКО були «напівживі». По селах робота ТГН занепала зовсім [71, арк. 3 зворот].

Волинське губерніальне ТГН провело організаційні збори 2 лютого 1924 року, але остаточно ТГН на Волині оформилось лише 25 грудня 1924 року. До ТГН на Волині навіть надсилали лист від Голови ТГН Г.І Петровського в якому зазначалось, що справа лікнепу на Волині перебуває в ембріональному стані. На той момент Волинська губернія за кількістю неписьменних посідала одне з найперших місць серед губерній України. В листі зазначалось, що з боку гуртування громадських сил – майже нічого не зроблено [10, арк. 176]. В той же час члени ТГН болісно реагували на випадки, коли без їхнього керівництва успішно провадилась самостійна

ліквідація неписьменності. Так у Волинській губернії, найбільш резонансним став випадок коли в с. Янушевичі 12 пастушків самостійно вивчили грамоту без всякого керівництва. Потім вони надіслали листа Н.К. Крупській з проханням надіслати книжки, зошити й інше для подальшої самоосвіти. Згодом вона надіслала їм необхідні матеріали і приладдя, а подія висвітлювалась в пресі. На засіданні Президії Волинського окружного ТГН обговорюючи цей випадок зазначили, що «це соромно для нас дізнатись про це тоді коли вони вже так любовно переписуються» [71, арк. 25а].

Непростим було становище і Харківського Губерніального товариства, незважаючи на його столичне розташування та зв'язки з центральними органами влади. Організоване весною 1924 р. воно майже півроку не функціонувало. Тільки після проведення осінньої агітаційної компанії «зробилась матеріальна передпосилка для роботи, тому що тиждень Лікнепу дав Товариству близько 35-40 тис. карб» [13, арк. 1]. Для проведення цієї компанії було залучено 300 студентів і 18 членів Харківської Міської Ради. Ця кампанія ТГН дещо допомогла у справі лікнепу на Харківщині, бо з держбюджету на цю справу вистачало коштів тільки на 18% лікпунктів по завданню Наркомосвіти. Як і в інших регіонах УРСР в Харківській губернії в містах робота ТГН провадилась більш активно, тому що сільські осередки товариства в більшості своїй не були оформлені [13, арк. 1].

По даним перепису 1926 р. кількість неграмотних в Харківській окрузі у віці від 14 до 35 років становила 153.355. За гендерним зрізом ситуація виглядала таким чином - 36496 чоловік та 116.859 жінок [210, с. 1; 211, с. 2].

У доповідних записках ЦК КП(б)У зазначалось, що в Харківській окрузі у 1928 році школи лікнепу заповнили підлітки, що негативно вплинуло на охоплення дорослого населення. Держава намагалась вирішити цю проблему. НКО подав заявку в Москву на отримання довгострокового кредиту на фінансування шкільного будівництва на 3,2 млн. карб. Але на весь СРСР виділили лише 1 млн. карб. з них 300 тис. на УСРР. Тому ця проблема лишалась і надалі [161, арк. 18].

Натомість робота Київського ТГН була поставлена дуже добре. Вже 20 листопада 1923 р. Президія Київського окрвиконкому затвердила Округове ТДЛН в складі членів від Наросвіти, КНС, Упсанснаж ГСПС, Окрпарткому, Комсомолу та жінвідділу [86, арк. 7]. Вже у травні 1924 року Київське ТГН змогло залучити Київське товариство Сільсько-Госп кредити «Сельбанк» в юридичні члени ТГН [85, арк. 56]. Робоче бюро навіть зазначало, що «якщо темпи зберегти надалі то мабуть одним з перших Окр. Тов. завершить роботу по боротьбі з неписьменність». Мережа осередків Київського ТГН постійно зростала і особливо на селі. Станом на літо 1926 року Товариство мало 375 осередків, і охоплювало 58.102 членів [14, арк. 16]. Також Київське окружне ТГН найбільше співпрацювало зі студентами серед Товариств по всій УРСР. Успішно була поставлена і фінансова робота. До нового 1926 – 1927 навчального року Київське окружне ТГН мало на своїх рахунках 25.000 карб. Це призвело до того, що Центральне Робоче Бюро зверталось до Київського окружного ТГН за відпуском йому позички в 7.000 карб. [14, арк. 16; 224, с. 2].

Добре поставлена була робота і Катеринославським Окружним ТГН. Сітка лікпунктів розвернута у 1925-1926 навчальному році на кошти Товариства була на 120% більше сітки, яка фінансувалась за рахунок місцевого бюджету [14, арк. 22 зворот]. В цілому ж найбільш квола робота ТГН була на Поділлі, Донбасі та Чернігівщині [13, арк. 8].

В цілому ж Центральне правління, спираючись на звіти інспекторів НКО, у зверненнях до всіх Округових товариств постійно наголошувало, що у роботі товариства помічається інертність та млявість. Керівництво ТГН також звинуватило місцеві Правління у тому, що по своєму складу вони малі відомчий характер. Зазначалось, що велика частина членів ТГН, що входили до Правління були обтяжені своєю основною роботою тому не могли віддати достатньо часу для роботи у ТГН [7, арк. 87]. Серед основних хиби ТГН у справі ліквідації неписьменності було несвоєчасне затвердження плану по

кошторису, перевантаженість лік пунктів, короткий термін навчання, відсутність точного обліку неписьменних [70, арк. 65; 225, с. 2].

Було також виявлено низку порушень у роботі товариства та недотримання норм статуту. Під час вирішення принципових питань ТГН на місцях, вони вирішувались не колегіально, а поодинокими членами, або інспекторами Лікнепу, при чому не повідомляючи інших членів [7, арк. 87].

Про відсутність широкої роботи товариства серед громадськості свідчила і відсутність згадок про ТГН у місцевих часописах та журналах [7, арк. 97].

ТГН крім повного утримання шкіл лік пунктів та проведення через своїх членів поодинокі-гурткового навчання, провадило також величезну роботу по допомозі лікнепам ВУНКЛН, даючи їм опалення, підручники і т. ін. У 1925 р. Раднарком виділив 450 тис. карб на справу лікнепу і створення 5 тис. нових лік пунктів. [330, с. 27], але кошти видані державою на лікнеп, майже повністю йшли на виплату вчителям та закупку підручників [17, арк. 24-25]. Ситуація з підручниками погіршувались ще тим, що більшість з них були без твердої палітурки, то їх амортизація складала майже 50%. Тільки по Житомирській окрузі ТГН потребувало 15 960 букварів. Наявними ж були лише 2840 [70, арк. 32; 226, с. 6]. Щодо методичної літератури то у зв'язку з поширенням індивідуально-групового навчання потреба у ній зросла в рази [70, арк. 8]. Газети і журнали, за допомогою яких теж проводилось навчання неписьменних та малописьменних Товариство, через брак коштів, доводилось закуповувати в кредит [70, арк. 11].

На засоби ТГН в 1925-1926 навчальному році утримувалось 1577 лікпунктів, частково - 910. В лікпунктах згідно інструкцій Наросвіти навчалась група в 40 чоловік. Таким чином на засоби ТГН було навчено 62.280 чол. В 910 лікпунктах де ТГН допомагало частково, скінчило 36.400 чол. Поодинокі-гуртковим навчанням навчено 10 тис. чол. Таким чином загалом навчено 100 тис. [17, арк. 26]. Щодо фінансових показників участі ТГН у ліквідації неписьменності, то у 1925 – 1926 навчальному році ТГН

вклало в лікнеп до 500 тис карб. Участь ТГН у державній роботі з ліквідації неписьменності виразилась у 14% [22, арк. 49].

Однією з основних проблем в роботі лікпунктів була нестача ліквідаторів неписьменності. Для того щоб заповнити цю нестачу кількості ліквідаторів, організаторів та відпусників керівництво ТГН запропонувало на місцях залучати відпусників з лав Червоної армії [7, арк. 120].

Влітку 1926 року становище ТГН дослідила РСІ УСРР. За результатами обстеження товариству радили провадити систематичну агіт-пропаганду, для чого пропонувалось залучити до цієї справи сіль робкорів у верстви та низове членство. Для поширення ТГН мало негайно провести Округові наради, вжити Центральним робочим бюро всіх заходів для поглибити керування Округовими товариствами і з'ясувати кількість членів ТГН. Також колегія НК РСІ радила встановити суровий облік видатків в Округових товариствах і вжити всіх щоб вони надсилали свій кошторис та відомості про стан капіталу, а кошти, які були витрачені ними не по призначенню – стягнути [17, арк. 13].

Для популяризації справи ліквідації неписьменності та виявлення реального стану ТГН керівництвом було вирішено провести конкурс на кращий лікпункт і на кращий осередок ТГН [212, с. 2]. З метою вишукування коштів на проведення конкурсу ТГН звернулось до всіх організацій, що вели освітню роботу і були зацікавлені у справі ліквідації неписьменності. Частина грошей ТГН відпустили з власних коштів. Центральне правління ТГН у положеннях до конкурсу зазначало, що всі премії повинні бути обов'язково культурного значення [28, арк. 90].

Під час проведення конкурсу ТГН поставило завдання на місцях підсумувати свою роботу по ліквідації неписьменності, вивчити стан низової роботи по ліквідації неписьменності і втягненню до роботи більш широкі кола громадськості, виявити причин, що гальмують роботу по ліквідації неписьменності. Також, під час конкурсу керівництво ТГН намагалось виявити ступень участі у роботі по ліквідації неписьменності партійних,

радянських, і громадських організацій. Конкурс мав стимулювати посилення діяльності цих організацій у галузі ліквідації неписьменності [28, арк. 91]. Кошторис на проведення конкурсу ім. Х роковин Жовтня становив 12687 карб. Кращий лік пункти преміювали радіо-установками та кіно-установками, бібліотеками і учбовим приладдям. Кращих вчителів заохочували різноманітними екскурсіями до Москви, Ленінграду, Кавказу, Криму, на Волгу, коштами у розмірі 500 карб. та бібліотечками. Учнів преміювали також екскурсіями але в межах УРСС, радіоприймачами, бібліотечками, газетами. Окремо нагороджували кращих вчителів і учнів, що займались поодиноким-гуртковим навчанням [28, арк. 142] та кращих комсомольців, які брали участь у справі ліквідації неписьменності [28, арк. 143]

Для покращення роботи товариства по роботі з ліквідації неписьменності та малописьменності у березня 1927 р. в м. Харкові провели I Всеукраїнський З'їзд Ленінського товариства «Геть неписьменність» [213, с. 1]. Повідомляючи про нього керівництву окружних товариств Центральне Правління ТГН зазначало, що «не зважаючи на 4-рі річну працю, роботу ТГН не можна поки рахувати цілком організаційно та по змісту оформленою і викриштильованою». Багато осередків існували лише на папері, а партійні та інші організації не приймають активної участі. Тому I Всеукраїнський З'їзд Ленінського товариства «Геть неписьменність» повинен був мати агітаційне значення та звернути увагу партійних, профспілкових, громадських і радянських організацій на роботу по ліквідації неписьменності. Також, З'їзд повинен був «зворушити робітничо-селянську суспільність» [28, арк. 94].

Порядок денний З'їзду передбачав розгляд питань по міжнародному та внутрішньому становищу УСРР і найближчі завдання культурного будівництва, звіт Робочого Бюро ТГН, доповідь Ревізійної Комісії ТГН, доповідь Управління Політосвіти при Наркомосвіти про стан лікнепу, доповідь ЦК ЛКСМУ про роботу ЛКСМУ в ТГН, організаційні питання: прийняття статуту, робота низового осередку, району, округи, обрання

Центрального Правління та Ревкомісії [3, арк. 94 зворот]. Проведення 3'їзду дало змогу ТГН завершити товариству організаційне становлення та виявити реальний стан справ на місцях.

Згідно державних планів по ліквідації неписьменності з 1926-1927 до 1929-1930 навчальних років в Україні потрібно було навчити 5 млн. неписьменних [227, с. 2; 236, с. 2]. На Всеукраїнській нараді активу Округових Організацій ТГН розглянувши план роботи до 1930 року ухвалила навчити своїми силами й коштами Радянської суспільності 1 млн. неписьменних [17, арк. 21], хоча за свідченнями керівництва за попередні роки роботи за допомогою ТГН пройшли навчання лише 150 тис. осіб [32, арк. 1].

План роботи товариства «Геть неписьменність» на 1926 – 1930 рр.

Рік	Кількість лік пунктів	Кількість учнів	Навчання поодинокі-гуртовим методом
1926/27	3000	120.000	30.000
1927/28	4100	164.000	40.500
1928/29	5600	224.000	54.000
1929/30	7400	296.000	71.000
Разом		804.000	196.000
Всього		1.000.000	

Але вже на першому році виконання цього плану у 1926 – 1927 навчальному році згідно державних вказівок ТГН мало збільшити план роботи по лінії лікнепу і навчити не 150 тис., а 185 тис чоловік. З них 10% мали навчатись членами ТГН поодинокі-гуртовим методом, що не потребувало фінансових витрат [8, арк. 22; 237, с. 2]. Також на I Всеукраїнській нараді представників Округових правлінь ТГН вперше був розроблений детальний план проведення ліквідації неписьменності по лінії товариства по регіонах [2, арк. 35].

У березні 1927 року ВУЦВК у постанові до всіх голів окружних та районних виконкомів і голови ЦВК АМСРР, визнав, що термін завершення ліквідації неписьменності до X роковин жовтня є нереальним і переніс

термін остаточної ліквідації на 1930 р. [240, с. 1]. У постанові ВУЦВК звертали увагу радянських державних органів на місцях на надзвичайно малу і недостатню увагу до діяльності ТГН. Керівництво держави вважало, що саме цим пояснюється, що у таких великих містах як Дніпропетровськ, Маріуполь, Артем та інші ТГН так і не було оформлене не зважаючи на 3 роки існування [76, арк. 70; 238, с. 3].

У 1927 р. – 1928 р. почався спад в роботі з ліквідації неписьменності. У 1927 р. в Україні припинили існування більше 2 тис лік пунктів, а ті що продовжували діяти, охоплювали лише 5,8% від загально числа неписьменних [44, арк. 68]. Агітпропи ЦК КП(б)У теж звертали увагу на те, що протягом останніх років справа лікнепу серед дорослих в Україні катастрофічно падає [60, арк..2].

Вінницьке ТГН скаржилось Центральному правлінню, що навесні 1927 року робота в окрузі занепала за відсутністю матеріальної бази. Членські внески надходили невчасно, тому що більшість членів товариства складалась з студентів та учнів, які знаходяться в складному матеріальному стані. Члени Правління вінницького ТГН з приводу неможливості розвернути роботу за відсутністю коштів відмовились від роботи, технічний апарат останні місяці не одержував зарплату. Було обране нове Правління яке визначило новий план роботи, але його не можливо впровадити в життя. Занепадало навіть поодинокі-гурткове навчання, які не потребувало матеріальних витрат.

Вінницьке ТГН просило Центр видати дотацію у 1 тис. карб. з метою організації підприємства, прибуток якого дав би змогу існувати, та щомісячно відпускати допомогу 40 карб. на утримання технічного апарату [23, арк. 5].

Висновки і пропозиції по обслідуванні праці Чернігівського окружного правління ТГН інструктором ЦП ТГН, свідчили про те що робота фактично провадилась не ТГН, а силами політосвіти Наросвіти [76, арк. 113]. Через недостатнє керівництво з боку окрправління осередки у Чернігові не виявили своєї життєздатності. Було слабо виявлено роботу з ліквідації

неписьменності. В осередках не виявили роботи серед членів, не провадилась популяризація завдань і мети ТГН серед населення. Організація осередків пройшла лише серед учительства. Інші верстви населення зовсім не були втягнені до лав ТГН Зв'язок з рай правліннями був малий і мав випадковий характер. На власні кошти Чернігівське ТГН утримували 7 лікпунктів, 2 з них на селі. За 1926-1927 навчальний рік, силами Чернігівського окружного ТГН було ліквідовано неписьменність лише серед 302 чоловік [76, арк. 113].

Документи про діяльність Луганського ТГН свідчили, що воно взагалі об'єдналось з товариством «Культзмичка» в одне товариство без будь яких узгоджень з Центральним правлінням.

У Волинському окружному ТГН правління працювало колективно, але районні правління було нежиттєві і працювали кволо, низові осередки працювали неорганізовано. Юридичного членства не було взагалі. Установи та організації округу вступати в юридичні члени відмовлялися. Робота в частинах Червоної Армії також не провадилась [28, арк. 25-27].

В таких умовах існування ТГН планувало ліквідувати неписьменність хоча б серед 40 тис неписьменних у 1927 – 1928 навчальному році, тобто 1/5 частину від затвердженого плану у якому в 1927 – 1928 навчальному році планувалось ліквідувати неписьменність серед 204,5 тис. чоловік. Тільки на канцелярські приладдя, та зарплату вчителів не вистачало 120 тис. карб. Оренда помешкання, опалення, освітлення, прибирання та інше на лік пунктах покривалось коштами місцевих ТГН [17, арк. 14]. ТГН у доповідній записці ВУЦВК зазначало, що його робота постійна велась з нестачею коштів, лік пункти працювали з перервами, а іноді і зовсім припинялась робота [17, арк. 14].

17 травня 1927 року ЦК ВКП (б) прийняв постанову «Про роботу по ліквідації неписьменності», в якій зазначалось, що відповідно до задач культурного будівництва, необхідно посилити темпи ліквідації неписьменності та корінним образом перебудувати всю систему роботи на основі результатів накопиченого досвіду [146, с. 267].

Відповідно до цієї партійної постанови ВУЦВК та Раднарком УРСР в кінці 1920-х – початку 1930-х років. прийняли ряд постанов та рішень, щодо прискорення темпів ліквідації неписьменності та малописьменності серед робітників [330, с. 2]. РНК УСРР у липні 1928 року ухвалила план ліквідації неписьменності на 1928-1929 навчальний рік згідно якого пропонувалось ліквідувати неграмотність серед 800 тис дорослих неписьменних та 160 тис дорослих малописьменних. В документі зазначалось, що у розпорядженні державних органів не було точних даних про участь профспілок і громадських організацій у справі ліквідації неписьменності. Окрім недостатнього забезпечення навчальним приладдям та підручниками, гостро стояла проблема з приміщеннями для навчання. РНК УСРР запропонувала всі радянським, професійним, кооперативним та громадським організаціям. як в місті так і на селі давати для занять з свої помешкання забезпечивши їх паливом [161, арк. 99]. Звісно це в першу чергу позначилось на умовах навчання. Через навчання будь-де стало неможливим ведення обліку за фактичною кількістю відкритих лікпунктів та охоплення неписьменних навчанням. В звітах ЦК КП(б)У зазначали, що ці показники є невідомими. Робота в таких лікпунктах йшла «самотьоком...де є ініціатива на місцях там є робота». Недостатня увага підбору помешкань призводила до спотворення навчального процесу. Групи неписьменних працювали в коридорах, або з боків були оточені музичними гуртками і заняття проводились під музику [62, арк. 70]. Групи були укомплектовані недбайливо – підлітки і старші за 35років навчались разом, що призводило до відсіву учнів та слабого відвідування, всередньому – 65%. По всіх округах відзначався слабкий темп роботи як ТГН так й державних структур та інших організацій, що були включені в процес ліквідації неписьменності. В багатьох селах Алчевського району – жодний неписьменний не займався. У Лубнах за планом мали охопити 49630 неписьменних, а було охоплено лише 17500. В ЦК КП(б)У наголошували, що темпи роботи ні в якій мірі не відповідають поставленим партією і урядом завданням [62, арк. 71].

Та справа не зрушила з місця і у наступному начальному році. Обслідування виконання директив уряду та НКО про ліквідацію неписьменності у 1929-1930 навчальному році показало що у 20 округах темпи ліквідації неписьменності були вкрай низькі [250, с. 3]. Навчання розпочалось невчасно, у жовтні. План ліквідації неписьменності на 1930-1931 навчальний рік знаходився під загрозою. З 20 округ реєстрація неписьменних, що проводилась ТГН, була проведена лише у Сумській, Дніпропетровській та Роменській округах [62, арк. 65].

У 1929/1930 навчальному році в системі ТГН здобули початкову освіту понад 70 тис чол., недовиконавши план на 297 тис. неписьменних [9, арк.. 84]. В той же час широкому загалу поширювались зовсім інші цифри [251, с. 3; 252, с. 1]. Так у 1932 році було озвучено, що в цілому з 1926 по 1931 рр. отримали освіту – 1, 8 млн. чол. [169, с. 18]. Наступного року Секретаріат ЦК у постанові «Про стан роботи по ліквідації неписьменності відмітив, що постанову ЦК КП(б)У від 21 червня 1930 року про план цілковитої ліквідації неписьменності у 1930-1931 навчальному році виконується незадовільно [257, с. 1]. За половину навчального року навчанням було охоплено лише 49,8% неписьменних та 58,4 малописьменних. Серед основних причин назвали незадовільне ставлення з боку багатьох місцевих та громадських організацій. Було оголошено догану керівникам низки районів – Ставищанського, Одеського, Горностаєвського, Житомирського, Бердичівського, Миколаївського, Артемівського. ЦК КП(б)У вимагав до 1 березня 1931 охопити неписьменних та малописьменних на 100%, що зважаючи на реальний стан речей було абсолютно неможливим [63, арк.. 1].

Того ж року компартійне керівництво прийняло чергові постанови ВУЦВК і РНК УСРР «Про остаточну ліквідацію неписьменності та «Про заходи по ліквідації неписьменності серед дорослої трудящої людності УСРР віком до 35 років». У зв'язку з цим були внесені зміни в законодавство УСРР.

Всі неписьменні трудящі незалежно від статі у віці від 36 до 50 років у містах, промислових районах і районах суцільної колективізації, а також

неписьменні 36-40 років у решти місцевості повинні зліквідувати свою неписьменність протягом 1931-1932 навчального року [253, с. 1]. Так сома мали ліквідувати неписьменність усі трудящі віком до 35 років. Всі зазначені особи мали зареєструватись у сільських, селищних або міських радах у місці свого проживання. Районні і міські виконкоми отримали право зобов'язувати ліквідовувати неписьменність трудящих віком понад 40 років [63, арк.. 24]. Зазначених осіб приймати в школи лікнепу у першу чергу. Контролювати виконання нових правил про обов'язкову реєстрацію неписьменних і малописьменних, відвідування шкіл, поодинок-гурткове навчання мали сільські та міські ради спільно з ТГН, профспілками, ЛКСМ та піонерами. Оперативну реалізацію планів ліквідації неписьменності та малописьменності й забезпечення їх коштами покладалось у містах на міськвідділи наросвіти, ТГН, профспілки, кооперацію. Система лікнепу мала дати учням початкові загальноосвітні, політичні і політехнічні знання, що мали забезпечити «притягнення нових лав трудящих до активної участі у громадсько-політичному житті» [63, арк.. 25].

Ці закони дещо покращили залучення неграмотного населення до шкіл лікнепу. За підсумками лікнеп роботи за 1931-1932 навчальний рік пройшли навчання 1450 тис. неписьменних та 2565 тис. малописьменних, що складало 85% від плану. В той же по УСРР лишалось неохопленими навчання 500 тис. неписьменних. Відсутність достатньої кількості методичної літератури, та широке залучення громадськості до навчального процесу призвело до незадовільного стан якості культармійців та педагогічних кадрів [64, арк.. 17]. Для покращення ситуації з ліквідації неписьменності на селі владою було притягнуто Наркомзем. Але комісаріат не забезпечив роботу в сільській мережі. Виконання плану на селі становило 70%, а вся робота була розгорнута силами НКО та ТГН [64, арк.. 19].

Особливо ударним і масштабним в діяльності ТГН по ліквідації неписьменності мав стати 1931-1932 навчальний рік, якій в чергове було проголошено роком остаточного подолання ліквідації неписьменності. ТГН

взяло зобов'язання навчити 1 мільйон неписьменних та малописьменних, що становило 25% від всього плану лікнеп роботи по УСРР [ДАКО, 7, арк. 45].

На початку 1932 року відбувся III Всеукраїнській з'їзді ТГН, на якому в дусі часу були прийняті чергові оптимістичні плани по темпах ліквідації неписьменності. Та вже через місяць у лютому 1932 року Секретаріат ЦВК ТГН мусив констатувати, що більшість РВК ТГН не виконали постанову III з'їзду про організаційний стан РК ТГН та стан лікнеп роботи. Наслідком стало значне недовиконання планів у Михайлівському, Буринському, Корюківському, Сумському, Меджибізькому, Краснолуцькому, Сахнівщанському, Городецькому, Роменському, Кролевецькому, Барському, Кам'янецькому, Лисанському та Херсонському районах. План ТГН по цих районах був виконаний лише на 40-60%. Ряд районів майже не виконували план – Малинський - 4,2%, Новотроїцький – 16,4%, Вороновицький – 19,2%, Грищинський – 39,5%. Загалом по Україні план ТГН було виконано на 74,4 щодо неписьменних та 71,1 – малописьменних по 201 району.

Особливо незадовільний стан у був національних районах, що характеризувався не стільки низьким відсотком виконання плану як недостатнім забезпеченням навчання національною мовою у Сартанському, Благоївському та Велико-Янисольському районах. Секретаріат ЦВК ТГН наголошував, що частина РВК взагалі недооцінили роль ТГН, як громадської організації, що мобілізує маси на лікнеп роботу. В той же час керівництво ТГН вимагало «рішуче забезпечити» ряд основних господарсько-політичних компаній і виконання постанов КП(б)У та Уряду про остаточну ліквідацію неписьменності у 1932 р. Пропонувалось провести штурмовий місячник неписьменності, ввести у процес роботи політехнізація освіти, розгорнути вербування фізичного і юридичного членства, закріпити платних відповідальних робітників. [87, арк. 6].

ЦК ТГН у листі до членів РК ТГН у квітні 1932 зазначало, що загальний стан роботи ТГН по Україні характеризувався показниками що говорили про недостатню роботу Товариства по ліквідації неписьменності.

Особливо незадовільний стан у виконанні контрольних завдань був по районах Донбасу. Значна частина районів не надсилали звіт про стан лікнеп роботи [87, арк. 34].

У квітні 1932 р., наприкінці навчального року ЦК ТГН визнало, що план не виконано і Товариство не впоралось з завданням [87, арк. 44-45].

Область	Контрольні цифри по ліквідації неписьменності на 1932 рік			Відсоток виконання		
	неписьменні	мало-письменні	всього	неписьменні	малописьменні	всього
Харківська	161814	149139	250953	52112/ 51,2%	66799/ 45,5%	118911/ 47,4%
Одеська	38647	57123	95770	26791/ 69,3	31715/ 55,5%	58506/ 61%
Вінницька	86115	114848	200663	46573/ 54%	44446/ 388%	91019/ 45,4%
Дніпропетровська	44517	68227	1127744	29597/ 66,5%	39297/ 57,6%	68894/ 61,1%
Київська	111467	166119	277586	85653/ 76,8%	99800/ 60%	185453/ 86,8%
Донбас	26734	88350	62284	13477/ 30,4%	14603/ 41,1%	28080/ 45%
Разом	409294	590706	1 млн.	364208/ 62%	296660/ 50%	550863/ 55,1%

Звітуючи КП(б)У і уряду Товариство було змушене визнати ганебні показники роботи по всіх областях і особливо в районах Донбасу, за винятком Луганського і Краматорського районів, що перевиконали план і організували допомогу іншим РК ТГН. Так, Краматорський район надіслав

ударну бригаду в Маріуполь, що виконав контрольні завдання по плану лише на 3%, а Луганський РК ТГН до Ворошилівського і Сорокинського районів.

Облкоми ТГН не притягли до практичної реалізації плану актив Товариства, та не забезпечили ріст організації [87, арк. 44-45].

Область	Контрольні цифри по ТГН на 1932 рік			Відсоток виконання		
	Осередки	члени ТГН.	юридичні члени	осередки	члени ТГН	юридичні члени ТГН
Харківська	3765	511000	11075	2476/ 65,8%	202554 39,6%	2146/ 19,6
Одеська	2290	291800	6715	1680/ 73,4%	133902 45,9%	1987/ 29,5%
Вінницька	2775	327950	8765	1425/ 51,3%	81559 25%	950/ 9,8%
Дніпропетровська	3065	331.6	7265	2122/ 69,2%	167153 50,4%	2004/ 27,6%
Київська	4270	546650	12885	2631/ 51,6%	194840 35,6%	2326/ 16%
Донбас	1510	219050	3495	1084 71,8%	119597 54,6%	832/ 15,2%
Разом	17675	2228050	50200	11418/ 64,6%	899516/ 40,4%	9281/ 18,5%

ЦК ТГН зазначало що ці темпи Товариства ні в якій мірі не забезпечили виконання планів, а тому пропонувало «піти у наступ у весняно-літній період [87, арк. 46].

У зв'язку з цим ЦК ТГН оголосив проведення з 25 квітня по 15 травня двохдекадник по ліквідації проривів лікнеп роботи ТГН. ЦК пропонувало

проробити інструкторсько-методичний лист НКО про підсумки лікнеп роб у зимовий період і разом з відділами народної освіти розробити єдиний план огляду стану лікнеп роботи. Також керівництво ТГН зобов'язало МК та РК ТГН організувати ударні бригади в активі ТГН щоб виявити кількість неохоплених неписьменних і малописьменних по районах УСРР [87, арк. 46]. Окремо наголошувалась на бездіяльності у сфері навчання нацменшин [232, с. 5]. Обласним і районним комітетам ТГН Вінницької, Одеської, Дніпропетровської області, та Маріупольському району, які мали райони з значним відсотком національних меншин, постановили включити до плану масово-культурне обслуговування нацменшин та забезпеч охоплення неписьменних і малописьменних рідною мовою [87, арк. 46]. Для зміцнення організаційного керівництва ЦК ТГН вирішив провести з'їзди, конференції та зльоти з активом ТГН, а також організувати курси по перепідготовці секретарів РК ТГН та осередків [87, арк. 47]. Окрім організаційних труднощів, у ТГН була ще низка побутових проблем, особливо з приміщеннями для апарату Товариства. Так заступник голови Облоргбюра Київського ТГН Безпалова писала у ЦК ТГН, що далі працювати без приміщення неможливо. В кімнаті де працювало Облоргбро з 11 чоловік вселили цілий плановий відділ Наросвіти. Заступник голови зазначала, що «з уходом мене в профвідпустку співробітники ТГН залишаться в коридорі» [87, арк. 165].

Справа ліквідації неписьменності та малописьменності зазнала певних змін у 1932/1933 навчальному році, коли владою було запроваджено обов'язкове загально-початкове навчання дорослих. Встановлювалась єдина система загально початкового навчання та підготовки робочих кадрів без відриву від виробництва за такими напрямками: 1. виробничо-політехнічні школи, що утворювались для робітників і колгоспників на базі лікнепу, і давали загальноосвітні і політехнічні знання; 2 робітничо-технічні школи на виробництві і МТС за програм семирічної школи; 3. для малописьменних утворювались вечірні політехнічні школи [98, арк. 3].

З метою підняття кваліфікації районних керівників кадрів ТГН з січня 1932 р. провадились радіо-курси, розраховані на 25 годин. Програма охоплювала всі основні питання як потрібно було знати керівникам районних ТГН. Для цього ЦК ТГН склало умову з Радіоуправою. За кожного курсанта ТГН мав заплатити 10 карб. [98, арк. 8]. Слухачі мали надіслати анкети, але ЦК так і не отримало їх з багатьох регіонів, у зв'язку з цим ЦК ТГН було змушене перенести проведення курсів [98, арк. 10].

Становище з культурармійцями погіршила постанова ВУЦВК від 20 травня 1933 року «Про скасування обов'язкової безплатної участі письменної людності в роботі ліквідації неписьменності й малописьменності». У зв'язку з цим перед ТГН постала проблема зберегти лави культурармійців Товариства [239, с. 1]. Всі обкоми райкоми мусили провести роз'яснювальну роботу серед культурармійців про завдання ТГН на сучасному етапі та роботу на суголубо добровільних началах. Органи ТГН мусили широко втягувати письменну людність [98, арк. 72].

Залучення до лав культурармійців широкого загалу, без відповідної методичної підготовки та перевірки їх знань мала свої наслідки. Так у Києві окрім незадовільного забезпечення громадськими культурармійцями шкіл освіти дорослих, гостро стояла проблема їх низької якості підготовки, що призводило до рецидиву неписьменності [88, арк. 17; 241, с. 1].

В 1933 році стан ліквідації неписьменності був найтяжчим. Загрозливе зменшення показників як по членству ТГН, так і по кількості шкіл та учнів, лише констатувалось керівництвом Товариства, без жодної згадки масштабної трагедії голодомору. Так, по Лугінському району діяло всього 32 осередки, які налічували 581 членів і 60 юрчленів. Було виявлено 4436 неписьменних і малописьменних але навчання провадилось лише поодиноким груповим методом у 8 групах. Кагарлицький та Золотоношевський РК ТГН вели роботу самопливом без плану, був абсолютно відсутній зв'язок району з селами. По Кагарлицькому РК ТГН не було жодних відомостей про стан роботи. В районі було виявлено 1769 неписьменних, 1672 гостро

малописьменних та 1576 малописьменних, але по лінії ТГН навчалось лиш 7 неписьменних і 137 малописьменних. В Золотоношівському районі діяло лише 38 осередків в яких було зареєстровано 769 членів. ТГН провадило навчання серед 342 неписьменних і малописьменних, але відвідування становило лише 40 %. Київській облобком констатував, що в цілому в області стан роботи Товариства загрозливий, робота ведеться самопливом, для виду, шляхом найменшого опору [88, арк. 33]. Така ситуація була в усіх регіонах УСРР і зберігалась протягом 1933 р. В лютому 1933 року у приміській смузі Києва повністю була зірвана лікнепробота в селах Михайлівська Борщагівка, Жуляни, Круковщина, Південа Борщагівка. Особливо незадовільне ставлення до роботи було серед членів спілки Робос. ЦК ТГН Києва наголошувало на особливо ганебному ставленні учительства до лікнепроботи серед дорослих [88, арк. 11]. Паралельно з боротьбою з неписьменністю було запроваджено ліквідацію санітарної неписьменності через мережу освіти дорослих по м. Києву та приміських селах, яка до 1933 року проводилась через міськвідділ здравуправління. Але ТГН так і не змогло запровадити санітарну освіту серед неписьменних і малописьменних у зв'язку з тим, що медперсонал цих сіл відмовлявся працювати на цій ділянці. [88, арк. 1].

Зважаючи на такий стан речей в роботі Товариства на лютневій Всеукраїнській нараді по освіті дорослих та роботі ТГН 1933 року було поставлено нові завдання ТГН на сучасному етапі. ЦК ТГН вимагало від обласних, міських та сільських осередків ТГН організаційного зміцнення, збільшення лав ТГН, залучання нових членів до практичної роботи, ліквідацію знеособлення у роботі осередків ТГН. Також на нараді було вирішено організувати роботу в осередках ТГН методом бригад, забезпечити з боку осередків ТГН громадський контроль над школами для дорослих, зокрема за якістю навчання. Одним з найголовніших питань у роботі ТГН станом на 1933 рік було проголошено зміцнення фінансової роботи, ліквідація заборгованості по член внескам, організація МК та РК ТГН

вчасного надходження по членським внескам. Вкотре наголошувалось про потребу поширення агітації Товариства, активізацію у роботі осередків ТГН таких форм роботи, як соцзмагання, ударництво, громадський контроль [88, арк. 6].

У 1933-1934 навчальному році згідно постанови НКО ТГН мало навчити 491 тис неписьменних та гостро неписьменних. Щоб максимально зменшити фінансове навантаження, було вирішено 100 тис. неписьменних охопити школами з платною мережею, а решту - 391 тис навчити поодиноким груповим навчанням. Для виконання цього плану ТГН мало залучити 78.274 культармійців з розрахунку 1 культармієць на 5 неписьменних. Також, для керівництва культармією ТГН було потрібно забезпечити 5288 громадських методистів.

Для виконання плану Товариствам радили залучати членів партії і представників місцевих органів влади, інших добровільних товариств, особливо спілки Робос. У постанові особливо підкреслювали, що ніяких змін у зменшенні контрольних цифр РК і МК не могли робити. Навчання мали розпочати 1 жовтня 1933 року. [98, арк. 92]. Для вирішення проблеми з приміщеннями для навчання, окрім шкіл для дорослих, дозволили проводити приміщення будинку колективіста, хати-читальні та розкулачені хати [101, арк. 42].

Але вже 26 жовтня 1933 року вийшла постанова Секретаріату ВУЦВК в який констатували, що ТГН не може забезпечити виконання цього завдання. Згідно обстежень склад членів ТГН та актив не було закріплено, осередки в багатьох місцях розпались, вербовка нових членів проходила слабо, фінансова дисципліна в ТГН була незадовільна, виявлено розтрату коштів (Вінницьке та Луганське ТГН) Підготовка до нового навчального року була провалена. Серед причин, що призвели до цього ВУЦВК називало Визнати, шкідливі тенденції самозаспокоєння, що «мало своїм ґрунтом безпідставні затвердження колишнього проводу НКО і його місцевих органів» про те, що ліквідація неписьменності та малописьменності в Україні

в основному уже закінчено. Також, влада вказала на недостатність «оперативного проводу центральним апаратом ТГН периферією», незадовільне керування та допомогу місцевим організаціями Товариству від виконкомів і райкомів [98, арк. 107].

Щоб врятувати ситуацію Секретаріат ВУЦВК рекомендував провести Всеукраїнську та обласні конференції ТГН, та зобов'язав ЦК ТГН провести місячник організаційного зміцнення ТГН, під час якого провести перереєстрацію членів Товариства, ліквідувати заборгованість, вербувати нових членів та переобрати керівні органи товариств на місцях [98, арк. 108]. Також ВУЦВК пропонував негайно розгорнути конкурс на кращий осередок та кращого вчителя. Щоб покращ зв'язок з периферією ВУЦВК постановила організувати при ЦК обласних, шляхових, районних, міських інститут громад інструкторів та залучити вчителів і студентів [98, арк. 108].

Відповідно до рішень керівництвом Товариства було розроблено положення Всеукраїнського конкурсу ТГН, який тривав з 15 листопада 1933 по 1 травня 1934 року. Преміальний фонд становив 50 тис карб. [98, арк. 119].

У січні 1934 р. відбулась I Всеукраїнська конференція ТГН. У резолюції конференції зазначалось, що з 1931 по 1934 рік мережею лікнепу було охоплено 3710083 неписьменних та 4795158 малописьменних. У зв'язку з цим організації народної освіти, профспілкові організації та ТГН послабили увагу [258, с. 1]. В Україні лишалось 8,6% неписьменних тільки трудящої людності [93, арк. 41; 259, с. 1]. З виконання постанови III з'їзду ТГН, ЦК ТГН рахувало виконаним лише шефство над Чеченською автономною областю [93, арк. 41]. Незважаючи на такий стан речей I всеукраїнська конференція ТГН поставила завдання перетворити УСРР у 1934 році у республіку суцільної письменності [93, арк. 15].

Незважаючи на такі заходи план був зірваний. Так наприклад у Чернігівській області з контрольного завдання у 39.200 учнів, було охоплено лише 8953 неписьменних і 14.353 малописьменних, що становило 59,9%.

Тих, що засвоїли грамоту і їх було випущено налічувалось ще менше - 6559 неписьменних або 73,3% та 7404 малописьменних – 51,6% [98, арк. 61 зворот]. В цілому відсів неписьменних становив 15% [101, арк. 182]. В деяких районах випуску взагалі не було (Добрянський, Роменський) [101, арк. 178]. Президія Київського ТГН доповідала про загрозливий стан роботи в Канівському і Коростенському районах. По Канівському району було створено лише 9 осередків які налічували 348 членів та 90 юних друзів ТГН. Навчанням було охоплено 160 неписьменних та 168 малописьменних, а відвідування становило 30-40 % [94, арк. 13]. Також незадовільним був стан масової роботи серед громадськості у більш районів. У Бориспільському, Олевському, Шполі, Народичах була відсутня система масової роботи серед членів ТГН і учнів. Значна кількість районів проводила соцзмагання і ударництво формально не перевіряючи їх виконання. Районні організації не висвітлювали стан роботи в пресі [94, арк. 44]. Учні не були забезпечені підручниками та канцтоварами за винятком [88, арк. 54]. Керівництво Київської ТГН констатувало, що більшість райорганізацій ТГН, осередків та членів ТГН пасивні. Велика кількість ТГН існувало лише на папері (Олевськ, Київ, Житомир, Коростишів). З 53 існуючих районів області, оргкомітети 25 РК ТГН перебували в організаційному стані, а 8 існуючих працювали квола [94, арк. 57]. Окрім цього процесу ліквідації неписьменності заважав поганий облік виявлення контингенту неписьменних та малописьменних. Якщо в містах він ще більш-менш вівся, та у сільській місцевості облік взагалі не проводиться, що не дозволяло ні ТГН ні НКО планувати свою роботу та бачити реальну картину по ліквідації неписьменності в УСРР. [88, арк. 54].

В той же час фронт робіт, що стояв перед Товариством був великим. Готуючись до 1934-1935 навчального року тільки по 44 районах Київщини виявили 63271 неписьменних і 107112 малописьменних. Відомості по 32 районах були відсутні. Це не дозволяло Товариству замовити у достатній кількості підручники і приладдя. Найбільшою ж проблемою для навчального

процесу лишалась відсутність забезпеченням шкіл освіти дорослих газом по всій області [94, арк. 67]. Питання намагались вирішити за допомогою держави, яка доручила ВУКСу взяти на себе догляд за вчасний відпуск газу ТГН [93, арк. 11].

16 лютого 1934 року вийшла постанова РНК УСРР «Про підсумки ліквідації неписьменності і малописьменності». РНК УСРР відзначила, що директиву Уряду та постанови 12 Всеукраїнського з'їзду рад та ВУЦВК і РНК УСРР від 11 вересня 1931 про остаточну ліквідацію неписьменності виконано незадовільно [93, арк. 46]. Влада поклала провину на НКО, зазначаючи, що «заяви про ліквідацію неписьменності протягом 1932 р, як виявилось були неправильними». В місті а на селі залишилось ще близько 1 мільйону неписьменних. Особливо велика кількість неписьменних була на Київщині та у Вінницькій області. Керівництво УСРР вважало, що основною причиною такого стану було послаблення уваги НКО, профспілок та громад організацій до справи ліквідації неписьменності і малописьменності. РНК постановив завершити протягом 1933-1934 навчального року серед трудящої людності віком від 16 до 50 років у місті і від 16 до 40 років на селі та протягом 1934-1935 навчального року закінчити ліквідацію неписьменності серед трудящих села віком 40-50 років. Окремо постановили охопити навчанням у 1933-1934 роках призовний контингент віком 20-25 років, а в 1934-1935 роках віком 16-20 років [93, арк. 46]. При розгортанні шкіл лікнепу особливу уваги приділити навчанню на призовний контингент, звівши їх в окремі групи і забезпечивши всі приладдям та педагогічними кадрами. Цілковито забезпечити навчання нацменшин. На зміну виробничо-політехнічним і робітничо-технічним школам що існували РНК УСРР наказав установити таку систему закладів ліквідації неписьменності та навчання малописьменності: 1. однорічна школа грамоти для навчання неписьменних, що повинна давати знання в обсязі перших 2х груп політехнік школи; 2. одноріч школи малописьменності – перших 4х груп встановити тривалість при незмін кількості 498 годин для шкіл міста і промрайонів – 8

місяців з 1 жовтня по 1 червня, та 6 місяців для села з 1 жовтня по 1 квітня. Також РНК УСРР постановила допускати до навчання в літку тільки сезонних робітників новобудівництва, лісосплаву, торфорозробок [ДАКО 93, арк. 46].

На ТГН РНК УСРР поклав організацію через поодинокі-гурткове навчання неписьменності та малописьменності як у місті так і на селі. Також було доручено Держплану встановити контрольні цифри для ТГН. Для збільшення культурмійців влада зобов'язала ТГН забезпечити максимальну участь пролетарської громадськості у вирішенні ліквідації неписьменності в УСРР притягаючи до роботи крім учителів, профспілки, актив радгоспів і колгоспів та комсомольців [93, арк. 47].

Влітку 1934 року ВУЦВК зазначив що підсумки 1933-1934 навчального року свідчать що директиви партії і уряду в галузі ліквідації неписьменності і малописьменності виконані незадовільно. Підкреслювалось, що велика доля провини в цьому припадає на ТГН, що має своїм безпосереднім завданням допомогти в цій справі уряду агітацією та пропагандою, мобілізацією коштів, культам сил. ВУЦВК наголошувало, що особливо ганебні показники щодо виконання цього завдання по Вінницькій області, де план охоплення навчанням виконано лише на 17%, дуже відстала Харківська область – 35,9%, Київська область – 52,2%. В той же час ВУЦВК піддала критиці і обласні радянські, профспілкові і громадські організації, що недостатньо допомагали ТГН. Так, наприклад – Донецький облВНО за розпорядженням якого облкомітет ТГН був навіть позбавлений приміщення. У дусі часу ВУЦВК вбачала корінь проблеми такого рецидиву діяльності ТГН у тому, що «відсутність потрібної уваги до ТГН сприяла тому, що «недобитки класового ворога пролізли в організацію ТГН розвалювали ТГН розтринкуючі і розкрадаючи громадські кошти, нехтували і не виконували вказівки парт». Також, ВУЦВК підкреслювала, що багато шкоди Товариству принесла організаційна кволість і значна плинність кадрів апарату ТГН. ВУЦВК ще раз звертало увагу і просило всі організації влади і громад об'єднання

допомогти ТГН. Для контролю виконання і перевірки цих вказівок пропонувалось залучити депутатів рад [93, арк. 112].

Ці ж тези повторювались у зверненні Голови ВУЦВК та ЦК ТГН Петровського і Наркома УСРР Затонського до облвиконкомів, ЦВК АМСРР, РВК, міськрад, сільрад, та до всіх громадських організацій. У зверненні наголошувалось, що боротьбу з лікнепом потрібно пов'язати з завданнями п'ятирічки. Причини провалу 1933-1934 навчального року, та зрив проголошення 1934 року – роком загальної писемності вбачались у послабленні уваги громадськості до справи ліквідації неписьменності та «недостатній класовій пильності навколо справи лікнепу, що дала змогу класово-ворожим та націоналістичним елементам підірвати роботу» [93, арк. 139, 141; 242, с. 1]. У зверненні Петровського і Затонського ще раз наголошувалось, що всі мають допомогти ТГН у справі ліквідації неписьменності [93, арк. 140].

У 1934-1935 році ТГН мало охопити 40% не орган населення та 15% неписьменних одноосібників та їх утриманців [93, арк. 136 зворот]. 16 грудня 1934 року вийшла постанова Секретаріату ВУЦВК «Про стан та роботу ТГН», в якій зазначалось, що ТГН в своїх школах ліквідував неписьменність 3,5 млн. чол. і залучив до 1 млн. членів. В той же час ВУЦВК наголошувала, що розгорнуте навчання знаходиться у незадовільному стані. За даними на 5 грудня 1934 року по АМСРР та 6 областях УСРР охоплено навчанням лише 96, 195 неписьменних або 40% від плану [111, арк. 16]. ВУЦВК ухвалила зміцнити керівництво, очиститись «від класово-ворожих» і шахрайських елементів, зміцнити дисципліну на місцях та забезпечити на цій основі фінансово-матеріальний стан ТГН. Також, ВУЦВК зобов'язало Укркниготорг та Вокоопкнигу забезпечити Товариство підручниками [111, арк. 16 зворот].

Незважаючи на вказівки партії ЦК ТГН складаючи контрольні завдання на 1935 рік з організаційної роботи було змушене зменшити контрольні завдання у порівнянні з минулими роками мотивуючи це тим, що за останні роки зріст членства був фактично паперовий. Більшість членів не виконували

свої основні найелементарніші вимоги – сплату внесків, що значно вдарило як по фінансову стані ТГН так і на його практичній роботі [93, арк. 175].

Для покращення ситуації з ліквідацією неписьменності та активізацією діяльності Товариства на початку 1935 року було проведено підготовку по перевиборам керівників ТГН на місцях і обліку членів. ЦК ТГН надіслало кожному РК ТГН інструкції та надав конкретні вказівки, щодо їх проведення [102, арк. 7]. Та виборча компанія була фактично зірвана. Так, наприклад у Чернігівській області у Носівському районі відповідальний секретар ТГН, член ЛКСМУ – Катан, якому обком дав конкретні вказівки не забезпечив виконання роботи, покинув роботу і подався до лав армії. Голова РК ТГН він же зав відділом Наросвіти Вортлецький «спокійно спостерігав за розвалом організації». Із 2391 неписьменних охоплено навчанням було лише 1687, а їх відвід становить 64%. В Добрянському районі ТГН зовсім не існувало. Попереднє бюро і весь комітет виїхав [102, арк. 8]. зворот

Більш менш перевибори пройшли лише в Шосткінському та Ічнянському районах [102, арк. 8 зворот]. У Семенівському районі ТГН не існувало не дивлячись на те що, обком не раз виїжджав на місця і обирав відповідальні кандидатури [102, арк. 10]. Зважаючи на ці обставини Чернігівський обком ТГН повідомляв ЦК ТГН, що неможливо виконати постанову про ліквідацію неписьменності до 1 травня 1935 року [102, арк. 32]. По області налічувалось 23 тисячі лише поставлених на облік неписьменних [102, арк. 32]. Загальна ж кількість потенційних учнів по Чернігівщині лише за приблизними розрахунками становила 50 тис. неписьменних і 83 малописьменних [111, арк. 7]. В окремих районах – Роменський, Семенівський, Новгород-Сіверський, Конотопський, Малицький, Бобровицький – справі ліквідації неписьменності взагалі не приділяли уваги. Неписьменні і малописьменні були охоплені на 58,7% але через погане відвідування реально навчались лише 38,7%. [111, арк. 7]. У час перебування на нараді РВНО у Конотоп представник РК ТГН Гнатенко

взагалі заявив, що ТГН не існує [105, арк. 8]. Окрім внутрішніх проблем ТГН також заважала відсутність зошитів, олівців та підручників [102, арк. 15].

Влітку 1935 року ЦК ТГН був змушений констатувати, що зріст членства ТГН за останні роки фактично паперовий [111, арк. 5].

На засідання поширеної Президії Київського обкому ТГН 4 січня 1936 року констатували, що цього року боротьба за ліквідацію решток неписьменності не набрала відповідних темпів. Охоплення неписьменних становило лише 50-60 %. Особливо засуджували профорганізацію вчителів. Зазначалось, що у значній кількості районів вони ставились до справи ліквідації неписьменності формально, а зрив роботи вчителів мав масові факти [97, арк. 1]. В той же час, самі вчителі скаржились на значну перевантаженість роботою. В одному з листів до керівництва ТГН говорилося, «на селі робітник – один вчитель. Він і скликає сільраду і проводить конференції, всі сплять а він б'ється головою об стіну» [71, арк. 7]. У листуванні ЦК ТГН з Правліннями на місцях зазначалось, що німецький зв'язок ТГН з сільбудами, хатами-читальнями, неактивна участь у ліквідації неписьменності адміністративних та профспілкових установ та інших особливо сільрад у справ ліквідації неписьменності та осередків, недбайливе відношення цих установ до праці вчителя, несвоєчасне задоволення його платнею, призводили до моральної пригніченість вчителя, що впливало на стан лікнепроботи [71, арк. 30; 204, с. 3]. У низці районів навчанням було охоплено лише 30% неписьменних і малописьменних. Зовсім незадовільним було методичне керівництво. [97, арк. 1]. Та вже у лютому 1936 року вийшла постанова влади про ліквідацію Товариства. На місцях не розуміли як діяти далі. Чернігівський обком ТГН запитував у ЦК ТГН, яким чином згорнути всю роботу по ліквідації неписьменності до кінця березня, як бути з боргами Товариства, чи потрібно оголошувати пресі про ліквідацію ТГН, тощо [104, арк. 8]. Новгород-сіверський райком ТГН просив забезпечити підручниками, особливо допризовників, бо воєнкомат перевіряє роботу ТГН з доповідями [106, арк. 7]. Також, просили надіслати план роботи на 1936

рік. У березні на підставі РНК СРСР про ліквідацію ТГН і згідно розпорядження ЦК ТГН від 21.02.36 № 1/174 всіх робітники ТГН були звільнені з роботи з 7 березня 1936 [110, арк. 14 зворот].

Постановами РНК СРСР та ЦК ВКП(б) від 16 січня 1936 р. і 17 березня 1936 р. про навчання неписьменних та малописьменних, цим питанням мали займатись органи Наросвіти [84, арк. 1].

Теза про те що ліквідацію неписьменності було подолано не відповідала дійсності. Обстеження ТГН на місцях в січні 1936 року показали, що є ще значний фронт роботи. Станом на січень 1936 р. лише по Київській області нараховувалось 157887 неписьменних та 205442 малописьменних [83, арк. 12]. На Чернігівщині Олишивській РК ТГН повідомляв про те що в районі 721 неписьменних та 1614 малописьменних. З неписьменних чоловіків було лише 59, а решта 662 жінки. Малописьменних 429 чоловіків і 1185 жінок. Силами ж ТГН утримувалось лише 39 гуртків для неписьменних в яких було 200 учнів, та 17 гурт для малописьменних з 99 учнями. У звіті зазначалось, що кадрами вони забезпеч недостатньо [106, арк. 2]. Поганою була справа і з учбово-методичною літературою [106, арк. 3]. Також, перевірка виявила все ті ж хронічні проблеми: невідвідування учнями шкіл, відсутність обліку неписьменних та малописьменних, відсутність уваги з боку місцевих органів влади [108, арк. 1]. Більш менш налагоджене навчання провадилось лише серед докликанців. Вирішити проблему за допомогою ударних бригад. Так Чернігівський обком ТГН взимку 1935-1936 рр. направив такі бригади до Глухівського району. Обстеження у лютому 1936 року засвідчило, що там де бригади були, стан осередків ТГН покращився. В тих селах де бригади не було – робота так і не розпочалась [108, арк. 1].

На зміну ТГН за постановою ЦК КП(б)У та РНК УСРР при міськрадах, райрадах та сільрадах утворювались секції по ліквідації неписьменності, основне завдання яких було дотичним до функцій Товариства – залучення до навчання неписьменних «культурних сил країни». Так на Київщині в липні 1936 р. було утворено 2047 секції з 2623 діючих рад в області [84, арк. 3].

Повторний облік НКО показав тенденцію до збільшення контингенту неписьменних, причому цифри по більшості регіонів в НКО вважали за неточні [84, арк. 4].

В Київській області згідно наявної інформації та звітів навчанням було охоплено 39404, що складало 54,5% неписьменних від контр цифри. Але після переобліку було виявлено, що реально навчалось лише 37,4% [84, арк. 6]. Школи були забезпеч підручниками тільки на 50% [84, арк. 9]. Для повного охоплення неписьменних та малописьменних у 1936-1937 навчальному році лише по Київській області не вистачало 3874686 карб. [84, . арк. 10]. НКО зазначало, що ліквідація ТГН зірвала навчання неписьменних. У більшості районів Київщини школи неписьменності і малописьменності припинили навчання в лютому-квітні, а в тих районах де поновили роботу шкіл, відвідування було наст низьким, що ці школи вважали недіючими [84, арк. 12]

Секретаріат ЦК КП(б)У надіслав в облпарткоми резолюції з вимогами змінити цей ганебний стан речей. В них зазначалось, що сільських районах навчання припинене, підручники лежать на складах, асигновані кошти на навчання не використовуються, [68, арк. 12, 13, 14].

Підводячи підсумки діяльності товариства «Геть неписьменність» з ліквідації неписьменності дорослого населення у 1923-1936 рр. зазначимо, що вона носила плановий характер, але лікнепівська справа постійно стримувалась надзвичайно важким станом економічним становищем Товариства. Низький рівень матеріального забезпечення населення не дозволяв значній частині неписьменних регулярно відвідувати і своєчасно завершувати навчання. Ведення роботи на громадських засадах призводило до низької якості освіти, яка надавалась членами ТГН, та постійного зриву планів по ліквідації неписьменності та малописьменності населення.

3.2. Фінансова діяльність товариства «Геть неписьменність»

Питання пошуку коштів було одним з найважливіших у діяльності товариства «Геть неписьменність». Держава не могла в достатній мірі забезпечити фінансування навчання неписьменного населення. Саме тому за рахунок пошуку і отримання коштів не з недержавних джерел, а з населення вбачався більшовицькій владі, як доволі значний потік фінансування лікнепівської роботи.

Якщо ж виходити тільки з попередніх планів ліквідації неписьменності до жовтня 1927 року, згідно яких потрібно було зорганізувати 40 тис. лік пунктів і навчити 4 млн. неписьменних то потрібна сума на ліквідацію неписьменності була вражаючою. Згідно підрахунків товариства «Геть неписьменність» на забезпечення навчання 1 неписьменного потрібно було 4 карб 07 копійок [196, с. 6]. Сюди входила вартість зошитів на 18 коп., олівців на 24 коп., пера на 10 коп., часописи – 3 коп., матеріали для вчителя – 2 коп., оплата вчителю – 3 карб. 32 коп., букварів на 15 коп., ручок на 1 коп., атрамент та папір – 2 коп. [17, арк. 14]. Тобто для виконання плану лише на навчання зорганізованого неписьменного населення потрібно було знайти 16 млн. 280 тис. карб.

Фінансову діяльність ТГН розпочало з мізерних сум. В акті ревізійної комісії було вказано, що товариство розпочало свою діяльність на незначні пожертви і дотації в сумі 10 тис карб, які до речі воно мало повернути [32, арк. 70].

Фінанси товариства «Геть неписьменність» складались з постійних джерел надходження, таких як вступні та членські внески, та з комерційних й інших операцій, які не мали регулярного характеру.

На початковому етапі становлення Товариства надходження вступних та членських внески було доволі мізерним та нерегулярним. Через те, що до 1927 року так і не змогло повноцінно оформитись зорганізуватись, ця стаття прибутків була доволі мізерною. Іншою проблемою було те, що для значної

кількості населення було непосильно платити навіть незначні гроші за членські внески, які становили 5 коп. В той же час керівництво ТГН вимагало від осередків на місцях вчасно збирати членські внески, адже саме на їх основі формувався фонд Товариства, а також на основі отриманих коштів планувалась робота ТГН з ліквідації неписьменності. Через відсутність нормальної роботи Товариства, його члени не знали на які потреби йдуть кошти, що призводило до зриву зборів членських внесків. Так, на засіданні Правління Волинської губернії повідомлялось про скарги боку селян, що вони зібрали кошти на роботу осередку, а районне ТГН їх забрало, лишивши таким чином осередок без фінансування. Тому наступного разу представник осередку заявив Правлінню «що вам від нас потрібно? Невже вас цікавлять ці п'ятачки» [71, арк. 7].

В Правлінні ж зазначали, що до таких заяв треба ставитись обережно, адже окрім ТГН існувало ще багато різних товариств, куди входили і члени «Геть неписьменність» і повинні були кругом сплачувати членські внески. Але щоб розгорнути роботу осередку «треба полюбити діло ліквідації неписьменності а не п'ятаки» [71, арк. 8]. В той же момент визнавалось, що «без п'ятачків ТГН не буде існувати. Наша сила в п'ятачках» [71, арк. 8 зворот].

Так як на селі «середняцьке» селянство приймало більш активну участь ніж незаможники, виникали альтернативні форми збору членських внесків. Їх приймали по бартеру пашнею, дровами, продуктами. Наприклад у с. Звягель замість ленських внесків здавалось сало, жито, яке потім реалізувалось у кооперативі на закупку зошитів, олівців та газу для шкіл ліквідації неписьменності [71, арк. 26 зворот]. Так як агітація Товариства не справлялась з збільшенням членства на селі, а відповідно і фінансових надходжень, пропонувалось навіть застосовувати до селян адміністративні методи, але ця ідея не знайшла підтримки [71, арк. 18].

Керівництво ТГН складало на кожен операційний рік прибутково-видатковий кошторис, стежило за правильністю витрачених сум місцевих

органів товариства в межах передбачених кошторисом та виконання директив про режим економії, займалось розробкою питань про економічну самостійність місцевих товариств. У зв'язку з цим, важливою була робота по впровадження у життя принципу самоокупаємості та бездефіцитності місцевих Тов. шляхом поступового припинення матеріальної допомоги, яка надається центром місцям з метою утримання апарату з розрахунком в період операційного року зміцнити їх самостійність [28, арк.. 161]. У зв'язку з тим, що покращити фінансовий стан Товариства за рахунок сплати членських внесків так і не вдалось, ТГН було змушене шукати кошти будь де.

Значні фінансові надходження ТГН отримувало від проведення різних заходів пов'язаних з діяльністю Товариства. Перш за все це були місячники та тижні ліквідації неписьменності, а також компанії приурочені до комуністичних свят та річниць. В планах по проведенню цих заходів майже завжди першим пунктом стояло питання про вишукування коштів, хоча основною метою декларувалось залучення до ТГН нових громадян. Під гаслом боротьби з неписьменністю члени товариства протягом декількох днів збирали пожертви серед населення і проводили одноразовий збір з підприємств, організацій, господарчих органів [7, арк. 22]. Крім того ця практика поширювалась на всі збори де проходили доклади Товариства. Це давало значні фінансові надходження ТГН.

Окрім добровільних пожертв, на період проведення цих заходів влада надавала право ТГН вводити додаткові податки та збори [10, арк. 162]. Їх список був вражаючим: надвишка на плату за житло з нетрудового елементу; збір з рахунків, які подаються ресторанами, броварнями, кав'ярнями та іншими посібними підприємствами; начислення на рахунки в готелях, ресторанах, кофейнях і пивних; начислення на театральні квитки; начислення на електричне освітлення; начислення на трамвайні і автобусні квитки. Відсоток надвишки міг досягати значних показників. Наприклад надвишок за житло по певним позиціям складав 75% [10, арк. 162].

Окремо встановлювались відчислення зі всіх базарних поборів розміром в 1 коп. протягом тижня лікнепу; додатковий збір на бойнях з приватних м'ясників, сумою 10 коп. з голови забитої худобини, а також додатковий збір при складанні Місцгоспом умов розміром 5 коп. з кожної. Від плати були звільнені лише робітники та службовці, які були членами профспілки, червоноармійці, політсостав, інваліди праці та війни, й особи що знаходяться на соціальному забезпеченні, студенти, дитячі будинки та установи Червоного Хреста [10, арк. 162]. До проведення місячника у 1928 р. ТГН за погодженням з ВУЦВК, в централізованому порядку виготовило значки, марки, підписні аркуші, наклейки на кружки та ручні пов'язки для кружкових збірників коштів [82, арк. 7] Було розгорнуто продаж значків, брошур, марок, газет, «кружечний» збір та підписні листи, влаштування книжкових, речових та інших лотерей, концертів, вистав, кінопоказів, аукціонів, базарів. У містах і великих селах було вирішено провести карнавали з участю всіх організацій, які були залучені до проведення місячника [82, арк.23]. Було введено нарахування на театр квитки у розмірі 10%, з трамвайних та автобусних квитків стягували по 1 коп. на користь лікнепу, 2 копійки з пляшки вина та пива [82, арк.12]. Окремо ТГН під час місячника розповсюджувало гру «Військове лото», вартістю у 2 карбованця, суть якої полягала у перевірці знання військ роботи [82, арк.45].

Та під час проведення місячників, на місцях виникали проблеми які потребували від ТГН вкладення коштів. Наприклад, Волинська округова комісія проведення місячника та місцеве ТГН просили матеріальної допомоги у ЦК ТГН зазначаючи, що на шляху проведення місячника купа проблем і вони не в змозі вчасно його розпочати. Щоб хоч якось врятувати ситуацію, Президія Волинського окрвиконкому своєю постановою перенесла проведення місячника з 15 вересня на 15 жовтня, а згодом, другою постановою, з 15 жовтня на 1 листопада [82, арк.55].

На Волині ситуація ускладнювалась ще й тим, що на цей же час Президія окрвиконкому призначила місячник безпритульних, в цей же час на

Волині проводився 2-х тижневик Оккомпому. Проведення такої кількості місячників одночасно заважало і не дало тих фінансових результатів на які очікувало ТГН. Також, Волинський Окрвиконком викреслив всі надбавки, які були розроблені згідно плану проведення місячнику, що значно вплинуло на матеріальний стан ТГН. Збори мали дати значні кошти товариству, бо до підписних листів у населення вже не було підтримки, тому що часто густо ними оперували різні організації і кампанії [82, арк. 57].

Директор Житомирського спирт заводу теж відмовся встановлювати надвишки на вино, пояснюючи це законом. Ціни на алкоголь регулювались постановами СТО. В постанові ж Малої президії ВУЦВК про це нічого не говорилось. [82, арк.61].

Лише за постанови Житомирської міськради з 1 жовтня по 1 листопада встановили нарахування з продажу алкоголю на користь ТГН. З пляшки пива – 3 коп., ½ пляшки вина – 5 коп., 1 пляшки вина – 10 коп., ½ пляшки меду – 3 коп., 1 пляшки меду – 5 коп. Продавці мали перерахувати зібрані гроші до 15 листопада 1928 р. на рахунок ТГН в Укрбанк [82, арк.67]. Для контролю за цією справою Держброварня надавала ТГН відомості про відпущене вино міським покупцям під час місячнику [82, арк.79-80].

Були і форми розрахунку «бартером» між ТГН та іншими організаціями для вирішення спільних проблем. Так, наприклад для проведення у березні 1928 року «Свята лікнепу» для шкіл і гуртків гунський полк допоміг провести компанію по підписним листам та двічі дав безкоштовно оркестр духової музики, а ТГН своїми силами відкрила при ньому табір для навчання допозиканців [80, арк.14; 222, с. 2].

В цілому ж, проведення місячників, двотижневиків, та інших подібних акцій мало вагоме значення для Товариства та було гарним джерелом прибутків. Восени 1925 року було проведено другий Всеукраїнський "тиждень", який дав 100.000 карб. і дозволив більш-менш розгорнути діяльність ТГН [17, арк. 25].

У справі пошуку фінансування ТГН шукало будь які варіанти отримання коштів, у чому йому всіляко допомагали державні органи влади. Центральне правління ТГН у Харкові постійно вишикувало різні варіанти отримання коштів для осередків на місцях і надсилало їм свої пропозиції.

Для оптимізації роботи по вишукуванню коштів в структурі ТГН був утворений Експлуатаційний відділ який займався цими справами і координував роботу на місцях [14, арк. 30]. Всеукраїнське ТГН проводило загальне керівництво роботою експлуатаційних відділів на місцях обліку та підсумування їх роботи здійснюючи контроль з боку раціоналізації самого існування експлуатаційних заходів, які маютья [28, арк. 161].

Так товариство займалось підготовкою видання у Всеукраїнському масштабі таблиці «Санітарного розпорядку першої допомоги у нещасних випадках та протиепідемічній боротьбі». Текст розробляв Наркомздор'я, а право на ви дання цієї таблиці і монопольного розповсюдження було надане ТГН. Таблиця буде розповсюджувалась поміж Жилкоопами, будинками-комунами, готелями, сільбудами і т.п. [7, арк. 22; 207, с. 3].

Також ТГН було залучене до виготовлення і розповсюдження скриньок для скарг. За постановою ВУЦВК та Раднаркому УРСР, про роботу Бюра Скарг Народного Комісаріату Робітничо-Селянської Інспекції України всі центральні, губернські та окружні – державні, радянські і кооперативні установи мусили встановити ці скриньки для скарг певного зразка. ТГН отримало монопольне право на виготовлення та розповсюдження цих скриньок [7, арк. 22]. Собівартість виготовлення складала 3 – 3,5 карб., а в реалізації вони вже коштували 10 карб. [7, арк. 88]. Але через ту ж таки організаційну слабкість ТГН мусило звернутись до Червоного хреста за допомогою. Червоний хрест взяв на себе всі витрати на виготовлення цих скриньок, а також їх розповсюдження. За це ЧХ отримувал 50% від чистого прибутку. Та частина прибутку, що залишалась ТГН розподілялась наступним чином: 80% прибутку потрапляло до Губерніальних ТГН, а 20% перераховувалось в Центральне правління ТГН [7, арк. 53]. Але на місцях ця

справа погано впроваджувалась у життя, а в деяких регіонах УСРР, наприклад на Донбасі, компанія навіть не починалась. Велика кількість скриньок лишалась на складах ТГН, а не в установах. Практика показала, що компанія мала лише тоді успіх, коли Губвиконкомам видавалась по цьому питанню відповідна постанова з зазначенням установ .[9, арк. 54].

У зв'язку з адміністративною реформою в Україні НКВС УСРР почало видавництво нової карти. ТГН і тут отримало монопольне право на її розповсюдження в межах всього Радянського союзу. Для цього Центральне правління ТГН для виконання всіх зобов'язань по угоді мусило вкласти 20 тис. карб. Немаючи таких коштів ТГН не бажало передавати цю справу третім особам у зв'язку з тим карту був великий попит. На кожному екземплярі ТГН могло отримати 60 – 70 коп. чистого прибутку [7. арк. 98]. 27 серпня 1925 року між ТГН і НКВС був укладений договір, згідно якого товариство закупило 20 тис. карт по ціні 85 коп. за 1 екземпляр. Продажна ціна карти складала 1 р. 75 коп., що мало бути зазначено на кожному екземплярі. НКВС зобов'язувався до 15 лютого 1926 р. не розповсюджувати самостійно, не передавати ні кому іншому права на розповсюдження і не роздавати безкоштовно, а також до вказаного числа не випускати в продаж аналогічного видання карти і не давати дозволу друкувати карту за межами УСРР до вказаного строку. Також, НКВС зобов'язалось надавати ТГН в рамках закону можливу допомогу в справі розповсюдження карт [24, арк. 74].

Через організаційні проблеми та нездатність на місцях організувати продаж карт цей захід виявився збитковим для товариства. ТГН просило дозволу НКВС повернути назад решту адміністративних карт в кількості 3,5 тис. примірників, які лишились нереалізованими, аргументуючи це тим, що у продажу з'явилися карт УСРР, що видані в Москві. НКВС відмовило ТГН, аргументувавши це тим, що карти були куплені в твердий рахунок на підставі договору, в якому не передбачалось, що НКВС має забрати нереалізовані карти. Щодо зауваження ТГН на порушення Москвою

монопольного права на розповсюдження карт, НКВС зазначало, що розповсюдження карт уповноваженими Москви, ніякого відношення до карт видавництва НКВС УСРР не має, й НКВС ні лікнепу, ні будь кому іншому таких гарантій не давав, що до продажу на території України карт, які видані сторонніми особами. Таким чином НКВС вважало питання про повернення карт закінченим і вимагало повернути борг в сумі 4430 карб. [17, арк. 121].

Домовилось ТГН і з Нарком Зовншторгом на ввезення галантерейного краму на суму в 25 тис. карб. [9, арк. 44]. До особливо гарних комерційних операцій належало отримання ліцензії і 25.000 карб, на 5000 ящиків італійських цитрин від того ж таки Зовнішторгу. Держторг продавав ящики по 18 карбованців, в той час як ринкова вартість становила від 24 до 28 карбованців [14, арк. 45, 16, арк. 22].

ТГН перепродало цю партію Акціонерному товариству "Содействие". Сума угоди склала 90000 карб. [16, арк. 22]. Ця операція дала 51.650 карб., чистого доходу і склала 52% прибутків від всіх прибутків Центрального Правління Товариства у 1926 році [32, арк. 74].

Просило ТГН допомоги і у голови Держторгу на відпуск товариству щомісячно закордонних товарів на суму на 15-20 тис. карб. нарівні з іншими закладами міста Харкова. Товариство зобов'язувалось самостійно не реалізовувати товари на ринку, а передати реалізацію держторгорганам Харкова. [16, арк. 17].

Співпрацювало товариство і з банками. Так грудні 1924 року ТГН уклало угоду з Українбанком про те що в усіх його філіях прийматимуться на біжучі рахунки грошові суми ТГН з 8%, а також безоплатно провадити всі операції. Місцеві осередки зобов'язали вміщати свої грошові суми на біжучій рахунок в Українбанку за згаданого відсотку з метою досягнути збільшення грошових ресурсів Товариства [7, арк. 61].

В рамках комерційної діяльності ТГН отримало змогу придбати портрети компартійних лідерів революції для продажу на користь товариства. Отримуючи портрети Леніна, Рикова, Троцького, Калініна по

собівартості від 6 до 20 копійок ТГН розповсюджувало їх по ціні від 50 коп. до 1 карб. [7, арк. 66].

В червні 1926 року ТГН вирішило порушити клопотання перед Урядом відносно субсидії в 200.000 карб. на поширення роботи товариства, аргументуючи це тим, що до цього часу ТГН жодної субсидії не отримувало. Також ТГН просило Уряд видати низку законів, які б поліпшили матеріальне становище товариства: про передачу Товариству всіма державними, радянськими, громадськими та іншими установами й організаціями старого архівного паперу, який не має політичного чи історичного значення; про податок з нотаріальних угод на користь лікнепу; про податок на телеграми приватного змісту на користь лікнепу; про податок на неписьменних; про податок на лампадне масло та церковні свічі на користь лікнепу [14, арк. 22]. Оподаткування неграмотних лобював особисто почесний голова ТГН Г.І. Петровский, мотивуючи це тим, що ті «хто уникали навчання мали визначитись - або вчись – або плати податок» [22, арк. 55].

Але був і зворотній бік співпраці ТГН з урядовими структурами. Більшовицька влада чітко слідкувала за внутрішніми справами Товариства і, зокрема, домагалася зведення до мінімуму витрат на потреби апарату. Партійне керівництво вимагало від громадських об'єднань, щоб максимум їх коштів йшло на виконання провідних завдань. При цьому компартійна еліта наголошувала на тому, що громадські організації використовують забагато державних коштів [Резолюція ЦК КП(б)У від 20 березня 1929 р. «Про роботу добровільних товариств в системі масово-виховної роботи» // Вісті Центрального комітету Комуністичної партії (більшовиків) України. – 1929. № 4-5. (48-49), С. 11-12»]. Так відповідно до Постанови НК РСІ про роботу ТГН товариство мусило скоротити апарат Робочого бюро Всеукраїнського ТГН на 30 – 32 % [14, арк. 14].

Не зважаючи на ці всі зусилля товариство «Геть неписьменність», не справлялось з поставленими переди ним владою завданнями. Нарком освіти А.Луначарський на сесії ЦВК СРСР в доповіді про ліквідацію

неписьменності зазначав що, «Товариство «Геть неписьменність» виносить прекрасні резолюції, але конкретно дає мізерні результати».

В Центрі визнавали, що обмеженість товариства у коштах сильно гальмувала не тільки його роботу з ліквідації неписьменності, а власне й сам розвиток ТГН. Керівництво ТГН вимагало приділити особливу увагу на пошуки фінансів. Підкреслювалось, що не варто сподіватись на легкість цієї справи та рекомендували осередкам на місцях займатись тільки наперед бездефіцитними заходами, так як непоодинокими були випадки коли взявшись за виконання певних операцій Товариство отримувало збитки [7, арк. 88].

До таких наприклад належала бібліотека сучасної літератури для не членів ТГН, тому відповідна платна. Плата за користування була від 1 карб. і вище. За рік існування вона принесла ТГН 2.500 карб. чистого прибутку. Утримувало ТГН і Центральну квиткову касу з попереднього продажу квитків в театри та різні заходи. За рік квиткова каса дала 1.500 чистого прибутку. Виготовлення і розповсюдження плакату с оголошеннями «Хозяйственники и кооперация в фонд ликбеза им. т. Ленина» дало прибуток в 4.000 карб. [7, арк. 88]. З огляду на це навіть пропонувалось відмовитись від дрібних експлуатаційних заходів і головним чином звернути увагу на бібліотечні і видавницькі засоби, а також провести переговори з Товариством Юних Ленінців про передачу їх бібліотеки до ведення ТГН [13, арк. 8].

При Експлуатаційному відділі ТГН було утворено підвідділ по прийому типографічних замовлень від установ. Не маючі своєї власної друкарні ТГН передавало це замовлення з Харкова до найближчих провінційних типографій, з якими було укладено угоди, калькуляція яких була на 20 – 25 відсотків нижче харківських. Чистий прибуток ТГН з кожного замовлення складав 10%. [7, арк. 88].

На фінансовому фронті ТГН активно співпрацювало з його російським аналогом - ОДН (Обществом "Долой неграмотность"). Так в Москві було

створено філію ТГН. Це представництво разом з ОДН закупило в "Укрутильзбору" різне неліквідне майно [12, арк. 1].

Після капітального ремонту придбаного обладнання його перепродавали з значним прибутком. Так наприклад електромотор куплений за 600 карб., і відремонтований за 316 карб був перепроданий за 1600 карб. Також спільно з ОДН було отримано дозвіл від Наркомпошту на встановлення в великих будинках поштових скриньок, що також мало принести певні прибутки [12, арк. 1].

В структурі ТГН діяли підвідділи типографських робіт, підвідділ реклами розповсюдження преси, відділ торгово-комісійних операцій, Центральна квиткова каса, фабрика в Києві, спільно з Червоним Хрестом, по виробництву копіювального паперу [14, арк. 30].

На місцях теж пропонували різні варіанти вишукування коштів. Так Миколаївське окружне ТГН 1925 році встановило рекламний щит, який дав чистого прибутку 850 карб. [9, арк. 40]. Одеське ТГН неодноразово зверталось до центру з проханням надати право на виготовлення і розповсюдження сантатбличок на території України та Криму. Також в Одеське ТГН займалось виготовленням наукових фільмів про досягнення науки і техніки і мало намір потім отримати кошти з їх трансляції [9, арк. 125].

Відділ народної освіти на Волині серед основних проблем та хиб лікнеп, називав нестача коштів, що породжувала борги по зарплатам серед вчителів, а те в свою чергу незадовільну дисципліну серед педагогічних кадрів і кволе відвідування учнями. Фінансові проблеми інспектура народної освіти просила вирішити саме за рахунок громадських коштів за допомогою ТГН, хоча Товариству на Волині самому не вистачало коштів [72, арк. 13]. Щоб хоч якось врятувати фінансову ситуацію Волинське окружне ТГН пропонувало ввести у Житомирі і по всій окрузі періодичний лікарський огляд всіх робітників і службовців харчової та горілчаної промисловості, для переведення роботи по боротьбі з розповсюдженням пошесних захворювань.

Під час огляду пропонувало під час огляду видавати кожному окреме медичне свідоцтво про стан здоров'я, а право видачі і розповсюдження цих свідоцтв закріпити за ТГН [72, арк. 13].

До ТГН надходили прохання від структур і не пов'язаних з Товариством. Так начальник Житомирської колонії просив допомогти з зарплатнею лекторам лікнепу. При колонії існувала 1 школа політосвіти, 2 чоловічих та 1 жіночий лікнепи, по одному польському та єврейському гуртку, і 2 гуртки серед юнацтва. Обслуговувалось це навчання лекторським складом з числа в'язнів з повною загрузкою у понад 200 в'язнів. У листі вказувалось, що «скудний пайок, відсутність підтримки лекторів ззовні, перевантаженість в роботі, значно впливають на морально-фізичний стан лекторів, що відображається на їх роботі з ліквідації неписьменності». Установа просила ТГН асигнувати хоча б 40 карбованців щомісяця на преміювання 8 лекторів-в'язнів, що дасть їм можливість «хоч небагато, пів фунтом хлібу в день підтримувати їх сили направлені на лікнеп» [80, арк. 62].

В той же час Полтавське ТГН скаржилось, що припинило взагалі експлуатаційну роботу через брак відповідних міроприємств. Натомість просили Центральне правління зорганізувати і монополізувати найкращі наукові, літературні та політичні сили, для проведення платних лекцій та докладів [9, арк. 67].

Чернігівське ТГН отримавши різні матеріали (значки, плакати) не могло організувати їх розповсюдження по селах. Округи просили роздати їх безоплатно аби зняти цю продукцію з свого балансу [9, арк. 125]. В той же час Чернігівське ТГН скаржилось в центр на Одеське відділення товариства, яке займалось антологічною роботою в межах Чернігівської губернії [9, арк. 158].

Були випадки й невмілого використання коштів. Так, внаслідок проведеного обстеження Запорізького ТГН, виявилось, що товариством витрачено не по призначенню 1342 карб. 98 коп., які були видані різним особам, не маючим ніякого відношення до товариства, по розпорядженню

Інспектора ОНО. В справах товариства були документи, які підтверджували, що зазначена сума була витрачена на закупку книжок школам Соцвиху, на виїзд артистам, на будову саду, інше. На пленумі Товариства секретар Запорізького ТГН заявив, що по розпорядженню адміністративних органів Запоріжжя було всього витрачено біля 3.000 карб. не по прямому призначенню. Це все призвело до того, що Запорізьке ТГН потрапило в скрутне становище [17, арк. 92].

Находили пропозиції по вишукуванню коштів і від громадян. Так Унікель Муратов пропонував створити єдиний герб чи значок для всіх трудових шкіл України, а право на його монопольне розповсюдження закріпити за ТГН. Собівартість 1 значка мала складати 5- копійок, а розповсюджувати пропонувалось по 20-25 копійок. Враховуючи, що в Україні майже 700 тис. учнів автор обіцяв ТГН 126 тис. карб. чистого прибутку. Він навіть брав на себе організацію і роботи по цьому проекту за що просив собі 30% від прибутку [9, арк. 212].

Вишукування коштів на справу боротьби з неписьменністю населення забирала у Товариства дуже багато сил та часу, що звісно ж приводило до розпорошення сил на основну справу - боротьби з неписьменністю населення і затягуванням по реалізації планів на цьому фронті. Представник ТГН у Москві Златковський доповідав, що керівництвом ОДН серед членів товариства було навіть поставлено принципове питання чим мають займатись Товариства допомоги лікнепу: тільки пошуком коштів на ліквідацію неписьменності чи їх діяльність має бути обмежена лише агітацією і наданням фізичної допомоги лікнепу [14, арк. 53 зворот].

Разом з тим у зверненні до Президії ВУЦВК у 1926 році ТГН зазначало, що в місцевих Товариствах не має постійних прибутків. Членські внески в низці ТГН, а особливо прикордонних не виправдали припущень. По вимогам Округових Товариств треба на погашення заборгованості понад 10.000 карб. Також товариство потребувало 3 тис. карб. на закінчення конкурсу на кращий лік пункт і 5 тис. карб. на видання дешевої лікнепівської

літератури [17, арк. 17]. В той же час протягом року ТГН мало зібрати кошти на навчання 120 тис. чол. що дорівнювало сумі в 600 тис карб. Враховуючи ще допомогу державним лікпунктам, яка становила приблизно 400 тис. карб, разом ТГН мало зібрати протягом 1926-1927 навчального року 1 млн. карб. Виконати це зобов'язання ТГН планувало шляхом збору членських внесків, господарчою роботою та тижнем у Всеукраїнському масштабі [17, арк. 26].

Незважаючи на такий стан речей Бюджетно-фінансова комісія Наркомфіну переглянувши бюджет ВУЦВК, у якому ТГН було асигновано 50 тис. карб. на ліквідацію неписьменності, зменшила цю суму до 25 тис. карб. [17, арк. 14].

Увага до лікнепу та діяльності ТГН гостро знизилась у 1928 році. Впало асигнування справи лікнепу з місцевого бюджету. Так, якщо у 1925-1926 навчальному році було виділено – 115 тис карб., то 1926-1927 н. р. – 58 тис карб, а у 1927-1928 – 61 тис. карб. Це все призвело до скорочення лікнепівського персоналу, зменшення терміну навчання з 360 до 192 годин, скорочення навчальної частини через подорожчання підручників втричі, забезпечення лікнепу лише на 30-40%. [59, арк. 46].

Нестачу коштів на культурно-освітні перетворення в державі влада вирішила закрити новими податками В січні 1928 постановами РНК і ВУЦВК УСРР було введено в дію закон «Про самооподаткування». Згідно закону до 1 лютого 1928 року було потрібно зібрати 70% самооподаткування, а решту 30% – до 15 лютого. Для боротьби з рецидивом серед населення дула розроблена окрема норма, згідно якої, якщо громадянин не сплачував у вказаний термін самооподаткування, то відповідна сума стягувалась у адміністративному порядку, аж до арешту, конфіскації майна і його прилюдного продажу [80, арк. 98].

З початком проведення у державі колективізації та індустріалізації ТГН почали активно залучати до різних фінансових державних кампаній по зборі коштів [245, с. 2]. Та тут склалась аналогічна ситуація, як з членськими внесками. З місць не надходили ні кошти ні інформація про їх збір.

Наказом РНК СРСР від 21 вересня 1931 р. № 304. по всьому Радянському союзу було розгорнуто компанію по реалізації авіа зобов'язань для створення цивільної авіації. Згідно наказу організації що придбали зобов'язання повинні були передбачати у фінплані внески по сплаті зобов'язань у термін з 1 квітня 1932 року по 1 липня 1933 р. ЦП ТГН взяло а себе зобов'язання розповсюдити серед РК та МК ТГН, на суму у 50 тис карб. [87, арк. 28]. Та у звітах ЦК ТГН зазначалось, що авіа зобов'язання зовсім не були популяризовані серед членів ТГН [87, арк. 17].

В березні 1932 року ЦК ТГН у листі до всіх Облоргкомів, зобов'язало їх надсилати кожного місяця зведені данні по спеціально розробленій формі. Особливо загрозливе становище в реалізації позики III вирішального. Квола робота по проведенню Книжкової лотереї. [87, арк. 17]. Квитки III Всеукраїнської великої книжкової лотереї, участь у якій також приймало ТГН, по районах були відсутні [87, арк. 22]. У відповідь місцеві осередки надсилали скарги, що вони мали положень та інструкцій по проведенню тих чи інших фінансових кампаній [87, арк. 29].

Того ж року на заклик Харківського тракторного заводу та інших показових підприємств «соціалістичної будови» уряд випустив позику «4 вирішального року першої п'ятирічки». У реалізації позики мали брати участь всі громадські організації СРСР у тому числі й ТГН. ЦК ТГН по вказівці зверху «взяло» на себе зобов'язання реалізувати позику на 500 тис. карб. ЦК ТГН надіслало розбивку по областях і районах з контрольними цифрами по виконанню позики. У примітці зазначалось, що ці контрольні цифри - це завдання мінімальне і треба зібрати коштів вище вказаної суми. Тож, на «засадах соцзмагання та ударними темпами» осередки ТГН мушили негайно розгорнути компанію по розповсюдженню позики [87, арк. 129; 243, с. 1].

Але ТГН провалило збори коштів по четвертій державній позиці. Більш-менш виконали завдання лише Одеська, Харківська, Дніпропетровська області та дорожні комітети ТГН. Київська та Катеринославська – зібрали

менше половини взятої на себе суми зобов'язань Повністю було провалено справу у Вінницькій області та доркомах Південно-Західної та Південної залізниці. [98, арк. 12]. За підсумками кампанії ЦК ТГН констатувало, що Товариство не змогло виконати контрольні цифри і не змогло зібрати заплановані кошти [98, арк. 18]. Взяті ТГН зобов'язання по лотерейні квитки того ж 1932 року, склали всього 2358,4 карб. [88, арк. 95]. Серед хиб кампанії керівництво ТГН називало несвоєчасний початок, відсутність конкретного визначення роботи кожного члену ТГН, квола робота осередків [87, арк. 129]. Задля фінансового зміцнення ТГН у лютому 1933 року було внесено зміни до статуту Товариства по член внескам.

Робітники/службовці, командирський склад РСЧА РСЧФ	
з заробітком до 75 карб.	10 коп.
з заробітком 75-150 карб.	20 коп.
від 150 карб.	30 коп.
Селяни	
колгоспники та бідняки	10 коп.
селяни середняки й одноосібники	20 коп.
Юні друзі ТГН	10 коп.
юридичні членські вступні і щомісячні внески	від 10 до 25 карб.

Було внесено і перерозподіл в структуру розподілу зібраних коштів із членських внесків. До фонду ЦК ТГН надходило 5%, в облкоми йшло 45%, райкоми – 30%, осередкам лишалось 20% [98, арк. 28].

Та все одно збір членських внесків лишався однією з головних проблем ТГН. Так по Київській області за весь 1933 рік було зібрано членських внесків ТГН 13832 карб., Юних друзів ТГН 1953 карб., юридичні члени ТГН 11754 карб. [88, арк. 24 зворот].

В березні 1934 року вийшла постанова ради громадських організацій при ВУЦВК про зміцнення фінансової роботи. Відповідно до всі громадські організації мали перебудувати свою фінансову роботу шляхом запровадження сурової фінансової дисципліни, введення сурового обліку всіх надходжень і видатків [94, арк. 24]. Та Товариство не справилось з цим завданням. Президія Київського обкому ТГН звітувала до ЦК ТГН, що матеріали обстеження свідчать про те, що майже жоден РК їх не виконав.

Більшість РК не представили звіти по своєму кошторису. Ревізійні комісії, які мали бути утворені при РК ТГН не працювали, або їх зовсім не було. У зв'язку з цим неможливо було вивити зловживання. Робітники РК самовільно лишають роботу, а справи нікому не передають. У звітах які надійшли РК ТГН обмежувались лише фразами «фінансова робота в занепаді», або «фінансова робота не наладжена». Інструкторами не було перевірено жодного осередку, щоб мати фактичний матеріал про їх фінансову роботу [94, арк. 24]. Робота ТГН була в занепаді. З квітня по жовтень 1934 р. на Київщині не відбулось засідань жодної Президії РК ТГН. Було відкрито лише 8 осередків, а членських внесків зібрали 130 карб. [94, арк. 85]. Стан розгортання юридичного членства ТГН по Києву був зовсім незадовільний. В Кагарлицькому РК ТГН не було жодних відомостей про стан роботи. Заборгованість за членами ТГН та юридичними членами сягала більше року [88, арк. 33]. У Золотоношівському районі накопились борги по членству за 7-8 місяців. Такій фінансовий стан речей призводив до зриву роботи ТГН по ліквідації неписьменності. В цілому кошторис Київського обкому ТГН у 1934 році, який вважався у порівнянні з іншими областями УСРР більш успішним, виглядав наступним чином. [94, арк. 90].

Прибутки			
	План збору коштів, карб.	Зібрано коштів, карб.	Виконання плану, %
Фізичні вступні внески	1750	333	19 %

Щомісячні членські внески	25875	2118, 4	8%
Вступні внески «Юні друзі ТГН»	250	31,5 карб.	13%
Щомісячні членські внески «Юні друзі ТГН»	2250	81,75	3%
Юридичні вступні внески	3000	2415	80%
Щомісячні юридичні внески	27450 карб.	28045 карб.	102%
Разом	60575	33025	55,42%
Інші прибутки	2500	1777,6	71%
Всього	63075	34802,6	55,17%
Видатки			
Зарплатня апарату ТГН	12367	10915	88%
Пошта-телеграф	600	310	58%
Канцелярія	510	583	114%
Роз'їзні витрати інструкторів	5200	5688	109%
Господарчі витрати	1328	1180	88%
Інші	300	97	33%
З'їзди, конференції	8500	9440	111%
Підготовка культармійців, педкадрів	7500	0	0%
Преміювання	5000	2976	59%
Шефська робота	8500	7886	92%
Видавнича діяльність	0	31	
РК ТГН Києва	6750	3386	50%
Соцпобут	1500	191	13%
Дотації	22500	9496	42%
Непередбачувані витрати	2500	1450	58%

КУЛЬТСОЦПОР	53280	37663	71%
Масова робота	5000	4458	89%
Всього	129185	95795	74%

Решту дефіциту бюджету місцеві ТГН покривали за ліміт ЦК ТГН, але теж у неповному обсязі [94, арк. 90].

Для вирішення цієї проблеми Президія ЦК ТГН у листопаді 1934 року постановила провести фінансову естафету. У постанові зазначалось, що для виконання завдання по підготовці фінансової бази для роботи ТГН в нових умовах «потрібно провести низку заходів по притягненню коштів у ТГН». Перший квартал 1935 року повинен був пройти під ознакою «боротьби за виконання фінплану». [111, арк. 3]. Фінансова естафета також мала показати реальний стан ТГН та ступінь підготовки ТГН до роботи у нових реаліях. Організацію проведення фінансової естафети було доручено місцевим Президіям. У постанові наголошувалось, що особливо естафета стосувалась села, яке до цього часу як слід не притягнуто до роботи [111, арк. 3].

Естафету потрібно було проводити у вигляді соцзмагання, яке мало розгорнутись від осередків до областей. Головною ознакою проведення естафети ЦК ТГН вважало вступ великої кількості до осередків нових членів. Всі членські внески погашені марками. ЦК ТГН зобов'язувало всіх членів ТГН проявити активність і «стежити за коштами та їх надсиланням, рішуче боротись з безгосподарністю, зловживанням громадськими коштами» [111, арк. 3].

Було встановлено чіткі терміни проведення естафети. До 10 листопада 1934 року потрібно було закінчити вербовку юридичних членів і членів ТГН, та зібрати 75% від контр цифр. До 15 листопада 1934 року надіслати кошти і звіти виконання фінансової естафети. Для заохочення було встановлено премії: для облобкомів ТГН – 1500 карб., 1200 карб., 1000 карб.; для МК та РК ТГН – 750 карб., 500 карб., та 3 премії по 300 карб.; для осередків – 15

премій по 200 карб. і 10 по 100 карб. [111, арк. 3 зворот]. Незважаючи на всі зусилля підготовка до естафети та її проведення було зірвано у більшості районів УСРР. Для покращення фінансового стану ТГН було вирішено додатково провести місячник перед новим навчальним роком [88, арк. 20].

Данні які ж надійшли з регіонів свідчили, що деякі комітети ТГН мобілізовані кошти не передавали до фонду Всеукраїнського ТГН. Було виявлено факти безвідповідального ставлення членів ТГН до коштів, їх використання не за призначенням, розтрата грошей (Маріупольський, Бердичівський, Вінницькій райони). Деякі райвиконкоми та міськради намагались забрати зібрані кошти ТГН до місцевого бюджету на свої видатки. Щоб не допустити у подальшому таких випадків ЦК ТГН суворо заборонило тримати кошти на руках, а лише в касах Ощадбанку [88, арк. 270].

Якщо на початку існування ТГН виявляли випадки нецільового використання коштів, то зазвичай це сходило порушникам з рук, через відсутність строгої звітності та поганий зв'язок центру з периферією. В 1933-1936 роках ситуація змінилась корінним чином. Порушників фінансової дисципліни почали карати. Так відповідального секретар МК ТГН Чернігова Пекура зняли з роботи, у зв'язку з тим, що за дорученням Обкому ТГН з проведення обстеження роботи в районах, замість 6 днів провів 12 і жодних матеріалів не привіз. Після його повернення з одного з районів прибув матеріал компрометуючий його, як робітника. «Дурив Облбком, називав осередки які він організував, хоча вони вже було до цього», зазначалось у протоколі Чернігівського ТГН [110, арк. 13]. Інший секретар МК ТГН Чернігова Куприєнко провалив підготовку до вистави в Держтеатрі ім. К. Лібкхнета на яку пішла значна частина коштів, а перед виставою напився і в п'яному вигляді з'явився до театру. Працював більше 7 днів без будь якої користі для ТГН. Хотіли звільнити, але так як таке сталося вперше йому винесли лише догану [110, арк. 14].

Широкого резонансу набула справа про розповсюдження марок Луганським МК ТГН. На початку навчального 1932 - 1933 року Луганське МК ТГН показало великі показники реалізації марок. На відзначення цих досягнень ЦК ТГН вручило Луганському МК ТГН перехідний прапор. Але після цього керівники Луг комітету Копалевич та Васильєв «відірвались від робітничих і колгоспних мас, загубили класову революційну чуйність розклались і попали в лабеті шахрайських елементів» зазначали в ЦК ТГН. «Скористались високою довірою ЦК ТГН і замилювали очі невірно подаючи відомості про стан роботи». Копилевич і Васильєв складаючи робочу частину Президії Луганського МК ТГН організували шахрайський продаж марок ТГН об'єднавшись. Для цього виготовили фальшиві конверти з штампом ЦК ТГН надсилаючи пакунки з марками ТГН накладною платнею на адреси колгоспів України [98, арк. 43]. Реальну роботу по ТГН керівники Луганського МК ТГН залишили, що призвело до занепаду осередків. На папері ж збільшували показники фізичного і юридичного членства. Наприклад на заводі Косіора за відомостями МК мало бути 9 осередків і 319 членів, а насправді діяло лише 4 осередки з 102 членами ТГН [98, арк. 43]. На пивзаводі мало бути 85 осередків, а налічувалось лише 16, на Луганбуді з 38 осередків діяло 30, а членів ТГН було замість 3845 – 1200 [98, арк. 43 зворот].

Заборгованість Луганського МК становила 18 тис. карб по фізичному членству та 3275 по юридичному. Фінансовий стан Луганського МК ТГН був скрутним. Роботу ж МК проводили не на громадських засадах, а за рахунок збільшення штату. Апарат МК нараховував 22 працівника на утримання яких йшло 2581 карб. Президія ЦК ТГН ухвалила Луганський МК ТГН розпустити, а справа по маркам передала до прокуратури [98, арк. 43 зворот]. Наприкінці 1935 році контроль за коштами ТГН з боку держави став абсолютно повним. Всі регіональні відділення ТГН мусили зареєструватись в Облфінвіддлах і вести свою бухгалтерію виключно через ці установи [107, арк. 18]. Та у зв'язку з ліквідацією ТГН ці рішення влади не були втілені у життя.

Отож, як ми бачимо вишукування коштів на справу боротьби з неписьменністю населення забирала у Товариства дуже багато сил та часу, що звісно ж приводило до розпорошення сил на основну справу - боротьби з неписьменністю населення і затягуванням по реалізації планів на цьому фронті. Складне матеріальне становище населення не дозволяло ТГН залучити ту частину коштів, яку від Товариства вимагало більшовицьке керівництво. Комерціалізація діяльності ТГН, яка допомагала Товариству перекривати частину фінансових зобов'язань була згорнута владою, натомість посиливши контроль за членськими внесками.

* * *

Таким чином, товариство «Геть неписьменність» провело значний обсяг робіт у справі ліквідації неписьменності. Основними напрямками його діяльності було відкриття та утримання лікпунктів і шкіл для неписьменних, забезпечення учнів навчальним приладдям та підручниками, пошук коштів на справу лікнепу, агітація населення до участі в процесі лікнепу. У зв'язку з організаційними та фінансовими проблемами товариства «Геть неписьменність» воно не змогло забезпечити повноцінне виконання поставлених перед ним завдань. Недостатнє забезпечення вчителів та керівників гуртків методичною літературою, проблеми з оплатою праці та її виконання на громадських засадах призводили до низької якості освіти та рецидиву неграмотності серед учнів лікнепу.

Для проведення своєї основної діяльності по ліквідації неписьменності товариство «Геть неписьменність» постійно вишукувало кошти. Центральне правління намагалося регулярно заохочувати місцеві осередки, аби ті при пошуку джерел коштів знаходили нові джерела фінансування, що призвело до комерціалізації діяльності ТГН.

РОЗДІЛ 4

ТОВАРИСТВО «ГЕТЬ НЕПИСЬМЕННІСТЬ» В ПОЛІТИЦІ БІЛЬШОВИЦЬКИХ СУСПІЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

4.1. Участь товариства «Геть неписьменність» у соціально-економічних перетвореннях УСРР

Товариство «Геть неписьменність» як і решта громадських організацій окрім своєї профільної орієнтації широко залучались більшовицькою владою до суспільних трансформацій СРСР. Стратегія радянської влади щодо суспільних перетворень в Україні мала важливу специфіку – як у національному, так і в культурному питанні вона була націлена на досягнення конкретних політичних цілей, а не на забезпечення вільного національно-культурного розвитку. Відзначаючи «значні» успіхи у «боротьбі» з буржуазною ідеологією VII Всеукраїнська партконференція 10 квітня 1923р. зазначила, що «ідейний фронт буде для партії ще на довгий період найважливішою командною висотою» [10, арк.74]. Звідси теоретичним підґрунтям більшовицької культурної політики стала тотальна ідеологізація культури [197, с. 2].

Як наслідок систематичних репресій до середини 1925р. на всій території України не залишилося жодної антикомуністичної громадської організації. Залишилися лише ті, у культурно-освітній діяльності яких була зацікавлена держава, але й вони піддавалися ідеологічній обробці. Компартія взялася налагоджувати зв'язки добровільних товариств з агітаційно-пропагандистськими відділами парткомів та направила відповідні директиви щодо ідейного спрямування своєї діяльності [7, арк.59].

Такі умови визначали подальшу динаміку діяльності добровільних товариств. Комуністичним фракціям товариств наказали, щоб під час проведення агітаційно-пропагандистської роботи замість дорогої та малодоступної за змістом літератури, використовували масову, дешеву та

доступну літературу, яка б утверджувала у свідомості народу, особливо селян, класові, інтернаціоналістські засади [387, с.19]. Тому не зважаючи на важкий час як для країни так і для більшовиків питанню ліквідації неписьменності приділялась посилена увага.

Вплив на діяльність товариства «Геть неписьменність» йшов через різні інстанції, особливо через Головополітосвіту. Ця організація була утворена як орган державної пропаганди комунізму, що підпорядковувався прямому ідеологічному керівництву ЦК КП(б)У. Вона для здійснення своїх завдань організувала єдину щодо управління, організаційної побудови і взаємовідносин складових її частин та методів роботи сітку установ для суспільно-політичної і загальнокультурної освіти та виховання дорослого населення. Усі громадські організації України, що хоча б частково виконували завдання політичної освіти, повинні були погоджувати з партією свої плани. За допомогою державного апарату радянська влада добивалася керованості стихією мас, щоб не дати змоги відбутися хаосу або перевороту зі зміною устрою. Одним з інструментів такої керованості в цей період стали численні культурно-освітні установи. По суті названі установи не були громадськими організаціями, хоча в статутах і декларувалася виборність активу, а пізніше було введено систему індивідуального членства.

Громадськими вважала їх сама влада після зняття з державного забезпечення у зв'язку з голодом 1921-1923 рр., а також у випадках, коли комуністична партія не могла контролювати культурно-освітні установи через відсутність у селах партійних осередків. Саме на них уряд спрямував масову комуністичну пропаганду, агітацію антирелігійну та з природничо-наукових знань.

Практична діяльність Товариства «Геть неписьменність» вимагала роз'яснення значення неписьменності і необхідності ліквідації неписьменності як великого громадського нещастя. Від самого початку існування ТГН в агітаційній продукції, що мала залучати громадян до вступу в товариство використовувались тези вождя пролетаріату: «Писемний

прочитай неписьменному. Царі говорили: «Неграмотним народом управлять легче». А ми кажемо: «Кожна кухарка повинна вміти управляти державою» /Ленін/» [7, арк. 25.]; «Трудящі прагнуть знання, бо воно їм для перемого потрібне» /Ленін/» [7, арк. 26.]; «Сором коли до 10 роковин жовтня не всі зможемо прочитати його гасла. Часу до 10 річниці вже не багато» [7, арк. 27; 195, с. 2].

Влада, розгорнувши роботу з ліквідації неписьменності і малописьменності, поклала початок «вихованню мас», подоланню «старих звичок», всього, що залишилось у спадщину від поваленого ладу [41, арк.11, 16]. Отже, найпершим завданням культурних перетворень було формування у суспільній свідомості певних стереотипів, які робили б поведінку населення прогнозованою. При цьому культивувався утилітарний підхід до культурних надбань. Інтерес до них нової радянської номенклатури виявлявся як до засобу зміцнення радянського ладу, а громадські організації і культосвітні установи були покликані об'єднати усі наявні культурні сили. Потрібно було виробити нові форми, прийоми і методи агітації та пропаганди. Більшовики вважали, що українська культура є дрібнобуржуазною, тому потребувала ідеологічного перекокування [10, арк. 11].

Важлива роль в агітаційно-пропагандистській кампанії з ліквідації неписьменності покладалася на друковані видання товариства, зокрема на журнал «Геть неписьменність» та газету «Геть неписьменність». Було зроблено спробу наблизити їх якомога ближче до читача. Для цього встановлювалася символічна передплатна ціна, а в роздрібній торгівлі газета взагалі розходила по ціні 2 коп. за примірник. Від громадських організацій та державних установ, що відповідали за боротьбу з неписьменністю, вимагалось регулярно віднаходити кошти для передплати періодики та літератури відповідного профілю [387, с. 112]. З переходом видання газети на самоокупність, перед ТГН постало питання вишукування коштів. Для цього ТГН розгорнуло широку кампанію по передплаті газети, як серед членів товариства, так і серед інших добровільних організацій, особливо до

«Культзмички». Також ТГН звернулось з листом до всіх хат-читалень, книгозібрань, клубі і культкомісії про передплату газети. Щоб, хоч якось зводити кошторис видання ціна газети була піднята до 5 коп. за екземпляр [28, арк.151].

В журналах і газетах які видавались і поширювались ТГН більшовицьких тез було значно більше, ними була насичена кожна сторінка. Так у журналі «Геть неписьменність» ліквідацію цього явища відкрито називали «перепону на шляху до комунізму» та стверджували – «Знищимо цю перепону – прискоримо перемогу комунізму» [286, с.7]; «Освіта – зброя політичної боротьби робітництва й селянства» [286, с.10].

Окрема увага у цих виданнях приділялась компартійній верхівці. Малоосвіченим учням, які тільки вчилися читати, з номеру в номер давали «правильну» інформацію про аспекти життя і діяльності керівників держави. Так, наприклад пояснювалось, що у «Російському Центральному Виконавчому комітеті сидить за голову селянин-робітник Калінін, а в Українському – робітник Петровський, люди вибрані селянами й робітниками» [286, с.24]. Особлива увага була приділена Леніну, цитати якого були у більшості статей, незважаючи на їхню тематику. Смерті Леніна взагалі присвятили цілий номер журналу «Геть неписьменність». У ньому читачам пояснювали, «Чому нам дорогий Ленін» [287, с.5], що «Ленін – керівник Жовтневої революції», та навіть «Ленін – Вождь всього людства» [287, с.7]. Також у номері наводилась детальна біографія «батька» народів, описувалось «як жив Ленін», тощо. Остання ж сторінка номеру присвяченого Леніну, містила методичні поради для вчителів лікнепу. В них зокрема радили: «На пророблення матеріалу номера. треба виділити досить уваги і часу. Треба провести працю у школах так, аби було пророблено з учнями багато письменних та усних, колективних та індивідуальних творів учнів, присвячених пам'яті Леніна (Переживання, спогади учнів в дні жалоби)». Також, рекомендували при кожному губернському та окружному кабінеті ліквідатора утворити куточки імені Леніна, там же вмістити всі лозунги і тези

Леніна про ліквідацію неписьменності [287, с.30]. Ця тенденція у літературі, яку видавало ТГН, залишалася протягом всіх років його існування. Іноді траплялись вельми цікаві форми. Так, наприклад в газеті «Геть неписьменність» була опублікована детальна інструкція, як намалювати Леніна самостійно [205, с.8].

Важливе місце у лікнепівській роботі займала популяризація і впровадження у життя селян нового побуту, зокрема нових революційних, виробничих і побутових свят. Відзначення «по-новому» таких подій як: народження дітей, одруження («червоні весілля»), організація громадських поховань.

ТГН завжди приймало велику участь у пропагуванні більшовицьких свят і розробляло для осередків на місцях план їх проведення з конкретними рекомендаціями. Так, наприклад, перед наближенням святкування 1 травня ЦП ТГН рекомендувало на місцях влаштувати масові заходи, на яких потрібно було доповісти про ріст промисловості, сільського господарства та економіки, про задачі індустріалізації і лише наприкінці про вагоме місце культурно-просвітньої роботи та ліквідацію неписьменності. Щороку в цей день Тов. проводило низку заходів з агітаційної роботи по залученню нових членів до ТГН та піднесенню значимості серед суспільства до питань з ліквідації неписьменності. До них належали проведення випусків учнів лікнепу 1 травня, гуртки при лікнепах організовували голосні читання, члени ТГН спільно з учнями лікнепу проводили виставку робіт, що вони закінчили лікпункти. До 1 травня готувались святкові стінгазети, які освітлювали роботу ТГН на підприємствах та установах, осередки товариства проводили загальні зібрання [28, арк.53-54].

Практична діяльність Товариства «Геть неписьменність» вимагала роз'яснення значення неписьменності і необхідності ліквідації неписьменності як великого громадського нещастя. Для цього також видавалася спеціальна популярна література, доступна для сприйняття малоосвіченою особою. У 1926р. була опублікована і поширена по

лікнепівській мережі книжка П.Отави «Як дід Хома навчився письма», де розповідається про пересічного українського селянина, який власними зусиллями переосмислює зміни, що проходили на селі у зв'язку з поширенням лікнепу, його власні морально-психологічні переживання. Далі йшлося про головного героя як уже письменну людину, яка без освіти не бачить себе в житті, постійно прагне до самовдосконалення та по-іншому, по-особливому (радянському) сприймає навколишній світ. Для режиму у цьому контексті було важливо, що це нове сприйняття передбачало відсутність нарікань на владу, захоплення її політикою внаслідок ознайомлення із декларованою метою останньої [387 с.18]. Книга стала свого роду посібником для агітації за лікнеп, активно використовувалась у політичній пропаганді.

Захопивши владу в свої руки, більшовики оголосили про початок побудови нового суспільства, принципово відмінного від попередніх. Важливою складовою частиною, яка акумулювала в собі усе духовне життя цього суспільства, мала стати нова комуністична культура. Принципова відмінність цієї культури від інших полягала у тому, що вона базувалася на матеріалістичній марксистській філософії і рішуче відкидала право будь-яких релігій впливати на культурний розвиток народу. Більше того, вони оголошувалися «мотлохом історії». Войовнича атеїстичність була провідною рисою комуністичної культури, першим головним її завданням стало формування серед широких народних мас матеріалістичного світобачення, що сприяло «комуністичному переродженню суспільства». З іншого боку пролетарська культура покликана була виконувати велике і відповідальне завдання із залучення широких народних мас до соціалістичного будівництва.

Громадський сектор більшовицькою владою був втягнутий у широкомасштабну боротьбу з релігійними віруваннями, які як відомо розглядалися «опіумом для народу». «Тільки здійснення планомірності і свідомості в усій суспільно-господарській діяльності мас, – говорилося в

програмі діяльності більшовиків – поведе за собою повне відмирання релігійних забобонів» [337, с.57]. ТГН також було залучене до випуску антирелігійної літератури, у якій «викривалася контрреволюційна роль релігії і церкви»,

На сторінках періодики товариства «Геть неписьменність» постійно велась антирелігійна боротьба. Так у статті «Пауки і мухи» стверджувалось, що «Перемога пролетарської революції...здобула право розумних людей невірити нічому» Це підкріплювалось тезою, що «віра в бога тільки затемнює розуміння робітниками та селянами своїх інтересів» [285, с.3]. Учням лікнепу роз'яснювали, «Що таке релігія», знову ж таки цитуючи тези Леніна, «є однією форм духовного пригнічення народних мас» [285, с.5]. Також, на сторінках видання методично висміювали й переслідували священнослужителів, чіпляючи на них ярлик «служителів буржуазії» [285, с.9].

Антирелігійна пропаганда розглядатись складовою комуністичного виховання. Антирелігійна тематика вкраплювалася в ході гурткової роботи на природничі та сільськогосподарську теми в сільбудах і хатах-читальнях [206, с. 3]. В містах, де культурний і політичний рівень громади був вищим, відкрито дискутувалися (критикувались) канони релігії, подавалися з позицій класових. Більшовицьке керівництво, розуміючи тонкість і делікатність релігійного питання, намагаючись діяти «гнучко». Водночас, не вистачало атеїстично освічених кадрів пропагандистів, матеріальних умов, наочних посібників, на основі чого можна було переконливо проводити роботу. Для цього керівникам гуртків і вчителям лікнепу були розроблені методичні поради, як правильно вести антирелігійну пропаганду у школах лікнеп писемності [285, с.30]. В них радили проводити таку роботу у формі організації вечорів або ранків, з акцентом на тому, що необхідно «бути письменним щоб позбутись релігійного дурману». Пророблення питань антирелігійної пропаганди у школах лікнепу пропонували провадити звичайними методами лікнепу, але підходити до цього питання у двох

варіантах, окремо для письменних з одного боку і малописьменних з другого. У рекомендаціях були вже підбрані теми з фразами на кшталт «Попидармоїди живуть з брехні», «Боротьба з релігією є форма класової боротьби». Опрацювання ж цих тем і фраз у загальному курсі лік пункту мало бути таким же старанним, як і робота з букварем. Ці тези ліквідатори неписьменності мали використовувати не тільки з метою антирелігійної пропаганди, але й з метою ліквідації технічної неписьменності [285, с.30].

ТГН брало активну участь в антипасхальних кампаніях. Зазвичай вони починались за місяць до святкування Пасхи, і тривали ще тиждень після. За планом в осередках ТГН проводились бесіди на антирелігійні теми, з особливим акцентом на «викриття антипролетарської суті Пасхи». Осередків ТГН мали забезпечувати серед учнів лікнепу проведення антипасхальної кампанії і залучити всю масу лікнепу в цей час до весняно-посівної кампанії та реалізації завдань партії [111, арк. 12].

Під час проведення антипасхальних кампаній окремо розгорталась масова агітробота серед членів ТГН в боротьбі з прогулами під гаслом «100% вихід усіх робітників, колгоспників на роботу під час днів Пасхи». Осередкам «Юних друзів» ТГН в цей доручалось проведення виховної роботи серед своїх батьків з тим щоб забезпечити 100% вихід на роботу у пасхальні дні. Безпосередньо у день святкування Пасхи по школах лікнепу організовували для членів ТГН і учнів масові вечірки насичені революційним та пролетар змістом. Також в пасхальні дні для членів ТГН і учнів лікнепу організовувались екскурсії до антирелігійних музеїв [111, арк. 12].

Окремо в під час святкування Пасхи ТГН організовувало членів та учнів на підприємства, колгоспи, радгоспи, МТС, ударні бригади по проведенню весняної сівби, які мали показати «більшовицький зразок боротьби за виконання завдань весняного сіву». РК, бюро осередку належало перевіряти виконання членами ТГН завдань. Школи лікнепу випускали газети. Вся робота антипасхальної кампанії провадилась

соціалістичними методами роботи на засадах соцзмагань, ударництва [111, арк. 12; 247, с. 2].

З 1926р. відбулося посилення антирелігійної пропаганди [205, с. 2]. Це пояснювалося тим, що «релігійна агітація вийшла за межі обслуговування релігійних потреб віруючих, а особливо контрреволюційна діяльність духівництва потребувала мобілізувати увагу всієї громадськості на боротьбу проти релігії, проти контрреволюційної частини духівництва і, насамперед, усунути його вплив на маси» [128, арк.45]. Відповідно робились спроби переглянути зміст антирелігійної роботи. 27-29 квітня 1926р. антирелігійна нарада при Агітпропі ЦК ВКП(б) ухвалила постанову, у якій було засуджено спрощенство в атеїстичній роботі, підкреслено, що вона надалі має розглядатися не лише як політична боротьба проти духівництва, а й як ідейна боротьба з релігійною ідеологією [128, арк.12].

Такого роду наступ на релігію виникав передусім з тактичної мети сталінського керівництва – підкорення селянства та створення радянської людини – слухняного «гвинтика». Релігія, що орієнтувалась на конкретну людину, її духовні основи, мораль не вписувалась в нову модель духовності. Культосвітні установи вели й практичну боротьбу проти релігії: організовували громадян на масовий вихід з релігійних громад, збирали підписи за закриття молитовних будинків, зняття дзвонів тощо. Перед закриттям церков громадські організації проводили підготовчу роботу: виявляли чи «визрів» для цього ґрунт, конкретно намічали, для яких цілей буде використано приміщення, передбачали можливе невдоволення служителів культу [387, с.136].

В той же час, незважаючи на такий фронт робіт більшовицька влада критикувало громадські організації, зазначаючи, що антирелігійна пропаганда на місцях ведеться далеко не так, як треба. У більшості випадків, остання завдяки грубому і невмілому застосуванню викликає зворотній процес, а саме ще більше посилює співчуття мас до церкви [57, арк.51].

Для поширення і методичної роботи з населенням було створено мережу політосвітніх установ. Організаційним центром культурно-освітньої роботи для села стають «селянські будинки», які були міжвідомчою адміністративно-організаційною системою. Вони займали певне місце в цілій системі органів радянської влади, відігравали роль великого культурного чинника, вважалися широкою, масовою, самодіяльною організацією, що покликана виховувати народні маси в комуністичному дусі. У містах організаційним центром політико-освітньої роботи стають клуби. Як клуби в містах, так і сільбуди в селах включали ряд політико-освітніх закладів: бібліотеки, екскурсійні та виставочні пункти, музеї, курси, школи ліквідації неписьменності, театри, осередки організацій добровільних товариств: «Геть неписьменність», «Друзі дітей», «Авіахім», «Культзмичка», «Друзі радіо», «Друзів радянської кінематографії», «Спілка безвірників».

Для координації роботи цих осередків культури у 1928 році при ВУЦВК була створена рада громадських організацій. Керівництво добровільними товариствами покладено на секретаріат ВУЦВК, а також на наркомати і відділи місцевих рад. Ці установи займали особливе місце в системі громадських організацій, наділялися більш високим правовим статусом, користувалися підтримкою з боку держави. Зазначені громадські організації «несли на собі» основний тягар по формуванню так званої «нової соціалістичної свідомості» широких верств населення.

Таким чином більшовики створили цілісну систему ідеологічного контролю за всіма верствами і віковими групами населення [220, с. 3]. Вони сприяли роботі лише тих організацій, які йшли у фарватері «генеральної лінії» компартії. Основними напрямками діяльності громадських організацій у численних культурно-освітніх установах, що підтримувалися державою і більшовицькою партією були такі: ліквідація неписьменності, антирелігійна, виробнича і сільськогосподарська пропаганда, поширення елементарних хімічних і агрономічних знань, основ «політграмоти», художньо-масова робота, робота з жінками і «шефство міста над селом» [219, с. 4]. При цьому

методи і форми культурно-освітньої роботи в містах відрізнялися від методів і форм роботи в селах.

Таким чином практична діяльність організації різних типів була зорієнтована на формування громадської думки навколо соціально-політичних заходів влади й мобілізації населення на виконання державних завдань. Участь у соціалістичному експерименті стала умовою існування будь-якої організації. Вся галузь лікнепівської роботи перетворювалась в арену загостреного політичного двобою у створенні опори більшовицького режиму на місцях та поширенні у суспільній свідомості певних стереотипів.

ТГН виконувало партійні та урядові агітаційні завдання і не пов'язані з культурно-освітньою справою [218, с. 2]. Так, з метою загострення громадської уваги на питаннях ощадної справи, популяризації значення та роботи Ощадних Кас, а заодно і розвитку їх діяльності – з постанови ЦК КП(б)У від 15/IX по I/X 1927 р. проводився ударний двотижневик «Ощадження». ТГН популяризувало його висвітлення на сторінках газети «За грамоту». Після закінчення двотижневика роботи щодо популяризації «ощадної справи» мала надалі систематично і планово висвітлюватись на сторінках преси [30, арк. 3].

З початком колективізації ТГН було широко задіяне під час весняних посівних кампаній [256, с. 3]. Більшовицьке керівництво ставило конкретні завдання осередкам ТГН щодо участі членів ТГН у весняних посівних кампаніях. Перш за все вимагали збільшити врожайність [228, с. 4]. В весняній компанії 1933 року коли найбільших масштабів досяг геноцид на селі перед ТГН поставили завдання розгорнути роботу по зміцненню колгоспів, «рішуче борючись проти опору класового ворога куркуля та його агентури, проти порушників і лівих закрутів [98, арк. 23; 229, с. 1; 254, с. 4].

Партійне керівництво вимагало від активу ТГН «мобілізувати свої найкращі сили на боротьбу зі злютування колгоспних і радгоспних мас проти опору класового ворога в хлібозаготівля і засипанні фондів». Також члени ТГН мали забезпечити вчасний ремонт колгоспних тракторів та

сільськогосподарського реманенту, ліквідувати серед селянства «знеосібників й зрівняльників» у посівній роботі, доглядати за конем й тяглом, розгорнути роботу по опануванню сільськогосподарської техніки, підготувати до весняної сівби «кадри свідомих, політично-витриманих, добре обізнаних колгоспників і робітників МТС [98, арк. 24; 248, с. 4].

Всі члени осередків ТГН при МТС, колгоспах і радгоспах мушили знати план проведення кампанії по весняній сівбі, та сприяти підвищенню цих планів.

Осередки ТГН силами учнів мали забезпечувати проведення кампанії власним агітаційним матеріалом про роботу і рішення партії та уряду стосовно рішень по весняній сівбі. Окрім ідеологічної роботи для учнів ТГН передбачалась активна практична участь. Потрібно було допомагати колгоспам і радгоспам у підвищ врожайності. На громадських засадах лікнепівський актив мусив стати ініціаторам снігозатримки, вивозки гною на поля, запроваджувати штучне угноєння, лісонасадження, розгорнути боротьбу з бур'янами і шкідниками [98, арк. 24].

У постановах уряду неодноразово наголошувалося, що під час проведення всіх робіт з посівної кампанії ТГН має «завдавати рішучого удару по куркулям». Осередки ТГН «мусять загострювати увагу й пильність членів і учнів шкіл мережі освіти дорослих. Сигналізувати вчасно про всі прояви класових ворогів викривати їх, ставити перед управами колгоспами, радгоспами, політвідділами й дирекціями МТС про виключення шкідників, про рішуче застосування до них закону про охорону соціалістичної власності» [98, арк. 26]. Окремо, осередки ТГН мали стати «борцями за втілення» 6 історичних вказівок Сталіна [98, арк. 27].

Для більш активного втягнення в посівну кампанію ВУНКЛІН було розроблено індивідуальну методичну програму для ТГН та шкіл лікнепу [167]. Ліквідація неписьменності подавалась учням шкіл лікнепу відповідно до класового підходу більшовицької влади, як «уперта боротьба мільйонів наймитсько-бідняцьких та середняцьких мас за узброєння себе знанням для будування соціалізму, проти запеклого ворога – куркуля» [167, с. 3].

Особливий акцент робився на найбільш відсталій верстві – бідняках, яким пояснювали їх складне соціальне становище тим, що «куркуль – використовує на свою користь темряву та неписьменність бідноти» [167, с. 4]. Залучення активу ТГН та учнів шкіл неписьменності провадилось по трьох напрямках: 1) залученням господарств усіх лікнепівських учнів до колективізації та запровадження агромінімуму; 2) організацією громадської роботи активу з лікнепівських учнів (членів ради, кооператпівнів, КНС, СТВ, жінделегаток і т. ін.) за планом уповноваженого в справі колективізації та засівтрійки; 3) організацією роботи всієї маси лікнепівців, що скерована на їхню громадську участь у здійсненні плану колективізації села та запровадження агромінімуму [167, с. 6]. Програми навчання були перероблені таким чином, що в лікнепах почали вивчатись тільки питання про засоби колективізації та весняної сівби. Так як початок роботи на полі починався ще у лютому-березні, коли йшло навчання в школах, вийшла рекомендація змінити робочий план шкіл та груп і скласти його так, щоб, не порушуючи послідовності набування технічних навичок з читання, письма та математики, саме навчання «проводити на політично витриманому матеріалі та використовувати для математичних вправ цифрові покажчики, що ілюструють сьогоднішній темп соціалістичного будівництва». Для цього ВУНКЛН розробила 12 лекцій та спеціально розроблений матеріал [167, с. 8].

Зверталась і увага на кадри ТГН та шкіл лікнепу. Зазначалось що понад 75% ліквідаторів становлять селяни бідняки й середняки, що й самі не досить обізнані в питаннях колективізації. Влада наголошувала, що «деякий прошарок серед ліквідаторів, виконуючи вказівки куркулів, провадить у лікнеп мережі боротьбу проти соціалістичної перебудови села». Численні випадки селянського спротиву, що були спричинені жорсткою політикою колективізації знову ж таки списували на класову боротьбу. Так, для прикладу в літературі ТГН наводились випадки, коли по групах нібито йшла агітація куркульських агентів з ліквідаторів за знищення худоби, будівель

тощо. Тому партійне керівництво вимагало від членів ТГН «викинути геть із лав культармійців куркулів та їхню агентуру» [167, с. 9]. Компартійне керівництво наголошувало, що жодна округа не займалась класовим підбором кадрів, намагаючись зачистити освітній процес від представників «старого» світу. При обстеженні в мережі лікнепу було «виявлено чужі елементи, крім того намагання таких до праці». На Роменщині школою керував піп, що відрікся від сану, на Луганщині дочка равину, баптисти утворили групу неписьменних і намагались призначити свого керівника, на Маріупольщині в школах лікнепу працюють вчителі звільнені з праці в соцвиху як чужий елемент [62, арк. 70]. Нарком освіти Скрипник у постанові НКО «Про стан лікнепу на Україні» зазначав, що «з усіх округ поступають відомості про загострення класової боротьби навколо справи лікнепу». Зрив лікнепу через скрутний фінансовий стан проголошувався проявами шкідництва. Також говорилося випадки знущання над учнями та працівниками лікнепу [160, с. 92]

Були також розроблені розмови з колективізації та про весняну засівну кампанію з неписьменними та малописьменними по чітко розроблених темах: 1) Ленінів кооперативний план - шлях до соціалізму в сільському господарстві; 2) Наші успіхи та дальші завдання в справі колективізації; 3) Боротьба з куркулем та ліквідація його як класу; 4) Весняна сівба як частина п'ятирічного плану; 5) Як треба провести весняну засів кампанію; 6) Що таке масова колективізація; 7) Організація праці та розподіл прибутків у колгоспі. Зважаючи на реально важкий стан на селі не всі регіони УСРР змогли zorganizувати свою роботу по виконанню посівної кампанії. Більшість обмежувались лише агітаційною роботою та впровадженням методичних вказівок з навчання неписьменних. Щодо практичної реалізації, то наприклад, на Дніпропетровщині силами ТГН зібрали посівного матеріалу 376 пудів, з них очищено/потруєно 300 пудів, знищено бур'янів 1273 га брало участь 3 тисячі членів ТГН, знищено шкідників - 2360 ховрахів, підготовлено сільськогосподарських кадрів 242 чоловіка [98, арк. 75].

Київське ТГН організувало 125 виробничих бригад ім. ТГН. З них 13 по перевірці готовності сільськогосподарського реманенту до сівби, 15 по догляду за худобою, 12 возовиці угноєння, 6 протруєння насіння, 79 різних сільськогосподарських робіт, 319 членів ТГН брали актив участь у підготовці до сівби [93, арк. 53]. Але такі показники роботи не були масовим явищем. Обстеження обкомів ТГН показали, що у більшості районів УСРР робота по залученню до політ-господарчої роботи і зокрема у весняній сівбі поставлена кволо, а якість роботи доволі низка [97, арк. 13]. Найбільш масовим було залучення ТГН до III весняної більшовицької сівби. ЦК ТГН постановило організувати членів ТГН на роботу по виконанню річного плану хлібозаготівель, у школах ліккєпу проводили агітаційні години про завдання весняної сівби, впроваджувались агрокультурні заходи, посів зерна, його очистка та провітрювання, боротьба з недосіюванням «як явищем куркульського впливу» [87, арк. 4 зворот]. ТГН домовлялось з райколгоспспілкою про засів «культ га» на користь ліквідації неписьменності [87, арк. 5]. ЦК ТГН зобов'язувалось до XVII Всесоюзного і XII Всеукраїнського з'їздів партії організувати 25 бригад по ремонту сільськогосподарського інвентаря та охорону реманенту, виділити 2000 членів ТГН в радгоспи для охорони та догляду за кінським поголів'ям [87, арк. 122].

День виходу членів ТГН в колгоспи на весняний сів, варто було провадити, як практичну перевірку готовності членів та учнів ТГН до колективізації [87, арк. 5 зворот]. При ухваленні планів роботи осередки ТГН мушили користуватись виключно постановою ЦК КП(б)У про масову роботу під час весняної сівби та інструкторсько-методичними розробками НКО. Кожен осередок мав виконати конкретні завдання [87, арк. 6]. Окрім цього на ТГН було покладено багато доручень у межах завдань II культурмійської п'ятирічки що була розроблена на основі більшовицької реалізації 6-ти історичних вказівок Сталіна. ТГН мало забезпечити серед членів та учнів мережі освіти дорослих роз'яснення щодо рішень VII Всесоюзної

партконференції, IX Міжсоюзного з'їзду, нових рішень останніх Всеукраїнських і Всесоюзних партконференцій, роз'яснювати значення травневих постанов ЦК ВКП(б) і РНК СРСР про сільськогосподарський податок, хлібо та скотозаготівлі, торгівлю колгоспів [87, арк. 174].

Така завищена увага до колективізації принесла значний рецидив у навчання. Перевірки ЦК КП(б)У показали, що керівники районів та сіл закинули будь-яку допомогу ТГН та школам лікнепу. Секретар баришівського РПК Гузер на догану, щодо зриву лікнеп кампанії заявив представнику Обкому КПБ(у)У, що «тепер бур'яни та шкідники, мені ніколи займатись лікнепом». Повна безвідповідальність голів сільрад та колгоспів за роботу шкіл ліквідації неписьменності стала масовим явищем [84, арк. 13]

На Волині, у зв'язку з початком польових робіт, збільшеною у зв'язку з вказівками влади, було значне зниження до охоплення лікнепом широких мас [87, арк. 19]. Через весняну посівну кампанію навчальний рік розпочався дуже пізно. Рання весна і залучення в колгоспи призвели до значного скорочення зимового навчання. Однак навчання тре було виконати, тому ЦК ТГН пропонував під час масової сівби скоротити навчання до 3 навчальних днів на семиденку, а після сівби перед прополкою проводити навчання 6 днів на тиждень [98, арк. 53].

Залучила влада ТГН і до індустріалізації. Для популяризації серед громадськості «переможних» досягнень індустріалізації ТГН зосередило всі сили на Дніпробуді проголосивши «штурм неписьменності» [184]. У січні 1932 року після підготовчої роботи відбувся штурмовий місячник лікнепу ім. Наркома Освіти т. М. О. Скрипника. У спеціальній відозві до всіх трудящих Дніпровського будівництва Райком спілки будівельників, РК ЛКСМУ, товариство «Геть неписьменність» оголосили початок запланованого культпобутпланом штурм на фронті лікнепу [184, с. 7; 260, с. 3]. Було взято зобов'язання до 1-го травня 1932 р. зробити Дніпробуд суцільно письменним. Щомісяця, періодично перевіряли виконання роботи і тих завдань, що їх окремі групи взяли на себе порядком соцзмагання тощо. На Дніпробуді ТГН

винайшло нову форму перевірки роботи «на ходу». Загони легкої кінноти, піонерські пости, «аварійна» бригада. За допомогою їх керівництво лікнепроботою здійснювало систематичну перевірку і ліквідацію «на ходу» проривів у лікнеп роботі. Якщо не було чомусь у групі ліквідатора - телефоном викликали з аварійної бригади заступника; не мали приміщення для навчання - бригади просили господарників чи робітком, знаходять приміщення; не з'явився хто з лікнепівців на навчання - піонерський пост перевіряв причини, знаходив прогульника й нагадував йому про його «соціалістичний обов'язок» [184, с. 11].

Для заохочення неписьменних та малописьменних до відвідування шкіл лікнепу на Дніпробуду серед робітників було проведено дві безкоштовні позики ліквідації неписьменності. Суть цих позики полягала в тому, що кожному учню лікнепу видавалась облігація з портретами В. І. Леніна та Сталіна, на 432 години, 144 дні академроботи лікнепів ця. Учні на звороті записувала своє прізвище, фах, місце роботи й групу, де вони вчаться. Далі на звороті було місце для підпису на талоні старости групи та викладача. Відвідування кожного уроку навчання засвідчувалось. Кожного, хто відбув протягом ударних місяців лікнепу 432 години навчання, преміювали. Було роздано 2500 облігацій. 10 березня 1932 р. відбувся тираж позики. Дотриматись умов позики змогли лише 600 робітників. Виграші припали на 100 облігацій, разом на суму 1600 карбованців. Цей досвід ТГН згодом поширило на інші заводи України [184, с. 14].

Як і в справі колективізації на Дніпробуді активно закликали до пошуку класових ворогів. На Дніпробуді до таких зарахували всіх, хто пропускав заняття. Для боротьби з прогульниками були утворені показові суди культтрибуналу. Їх робота відбувалась з залученням широкого загалу. Приміром, на одному з засідань культтрибуналу в будинку громадських організацій були присутніми 850 робітників [184, с. 18].

Таким чином, більшовицька влада, розглядала громадські організації формально важливим елементом політичної системи, але вбачала саме в них

засіб активізації роботи по розгортанню масової освіти серед громадян. Грамотність народу, радянськими керівниками бачилась передусім як спосіб формування політичної опори режиму на селі і в місті. Справжні цілі перевиховання населення в комуністичному дусі свідомо маскувались і подавались на загаль у вигляді «залучення якомога ширшої громадської маси до політичного життя та управління державою». Ліквідація неписьменності та малописьменності вбачалося першим етапом політичної освіченості.

4. 2. Міжреспубліканські зв'язки товариства «Геть неписьменність та співпраця з громадськими організаціями УСРР

Товариство «Геть неписьменність» для залучення широкого загалу суспільства тісно співпрацювало з іншими громадськими організаціями. Ця робота не обмежувалась лише адміністративними межами УСРР, були встановлені міжреспубліканські зв'язки. Після організаційного оформлення ТГН в Україні та товариства «Долой неграмотность» у РСФРР і створення мережі осередків на місцях у 1924 - 1925 роках, між ТГН і ОДН намітилась тісна співпраця. У листопаді 1925 року Центральне правління ТГН України відправило до Москви свого представника Д. Златковського, для встановлення постійного організаційного зв'язку з російським керівництвом товариства [2, арк. 133]. В результаті його роботи, 23 червня 1926 року в Москві при Центральній раді товариства «Долой неграмотность» РРФСР почало роботу українське представництво [25, арк. 25]. Головною метою був пошук по лінії громадськості коштів для ліквідації неписьменності. Поповнення загальної каси товариств значною мірою сприяла діяльність створеного в цьому ж 1926 році об'єднаного виробничого бюро. Того ж року ТГН і ОДН організували спільний збір серед міського населення прочитаної літератури, газет, журналів в фонд лікнепу [15, арк. 3]. Представництво в першу чергу приступило до прийому замовлень на виконання типографічних замовлень, яких о 20 вересня зібрали на суму 19335 карб 85 коп. Ця робота розвивалась повільно через відсутність обігових коштів та через те, що Представництво тричі змінювало своє місцеперебування. [25, арк. 1]. Незважаючи на ці перепони, Представництво, яке почало роботу без обігових коштів, добре поставило свою роботу і вже через 2,5 місяці дало 5 тис. карб. чистого прибутку тільки по завершеним операціям та підготувало ряд рентабельних операцій [24, арк. 38].

Керівництво ОДН РРФСР надсилало в Україну велику кількість своєї друкованої продукції: різного роду інструкції, положення, директиви,

пам'ятки, книги, посібники, журнали, газети, плакати, листівки, значки, марки, тощо [117, арк. 1, 2.]. Наприкінці 1927 – початку 1928 р. ОДН надіслало до Харкова 100 тис екземплярів стінгазет «За грамоту» та «На культурному будівництві» [330, с. 30]. Та нерідкими були випадки, коли ця допомога так і не використовувалась. Так, букварі російською мовою «Червона зброя», які надіслало «Долой Неграмотность» майже не вживались вчителями. [70, арк. 8].

Конститутивним документом ТГН, скопійований із російського зразка, регламентувалися джерела фінансових надходжень у ТГН. Кошти ТГН України, як і російської організації, що склалися з членських внесків, зборів та пожертвувань спеціального призначення, доходів від експлуатації підсобних підприємств ТГН [116., арк. 17]. Однак, розпоряджатися коштами, що отримувало ТГН, воно не могло. Всі витрати з бюджету об'єднання на потреби лікнепу регламентувалися державними органами, а кошти товариства, у відповідності з статутом ТГН, повинні були витрачатися відповідно з планами і кошторисами органів державного управління. Через московське керівництво ТГН вирішувалося питання про звільнення підприємств і комерційних заходів ТГН України від державних податків і гербових зборів [45. арк. 50,52]. В серпні 1926 році ОДН узгодив з Наркомпочтель створення у великих будинках скриньок для отримуваної на ім'я квартирантів кореспонденції, та залучив до цієї компанії ТГН [12, арк. 1 зворот]. Також було досягнуто угоди з «Укрутильзбором», згідно якої Московське представництво ТГН спільно з ОДН закупили різне неліквідне майна на суму 8 тис. карб. В результаті було викуплено 75 предметів обладнання на фабриці ім. Бабаєва, ну суму 13610 карб. Обладнання після ремонту було перепродане зі значним прибутком. Наприклад, обрізна пила придбана за 500 карб. була перепродана за 1100 карб., а один з електромоторів придбаний за 600 карб. і потребувавший на ремонт ще 316 карб., був проданий за 1600 карб. [12, арк. 1 зворот]. Представництво

провадило всю спільну роботу з ЦР ОДН від імені Виробничого Бюро Всеросійського та Всеукраїнського ТГН [25, арк. 1 зворот].

Така тісна співпраця між керівництвом ТГН України і ОДН РРФСР у ряді випадків створювали проблеми в координації роботи. Деякі дії керівництва ОДН набували форму прямого втручання останнього у внутрішні справи ТГН. Так Центральне правління ТГН інформувало всі товариства в Україні, що має відомості про звернення ЦП ОДН до товариств в Україні, «надсилаючи директиви, розпорядження, вимагає відчитів і таке ін. не погодивши цього з нами» [7, арк. 59].

Керівництво ТГН попереджало, що такого роду непогоджені з центром звертання ОДН можуть викликати негативні явища та ускладнити працю ТГН. Всеукраїнське ТГН просило всі осередки товариства запитання, розпорядження, тощо від ЦП ОДН надсилати Центральному правлінню, яке даватиме йому необхідні відповіді ОДН. [7, арк. 59].

Також у товариств з ліквідації неписьменності УРСР і РРФСР виникали конфлікти через комерційну діяльність. Так, у червні 1928 року у зв'язку з поширенням комерційними структурами російського суспільства періодичних видань в Україні ЦП ТГН УРСР направило московському керівництву ОДН лист з вимогою всі заходи здійснювати через апарат української організації «Геть неписьменність» [113, арк. 102].

Також, ОДН пропонувало спільно з ТГН відкрити в Україні відділення свого видавництва «Долой неграмотность». ТГН відхилило цю пропозицію і доручило Експлуатаційному відділу детально вивчивши досвід ОДН організувати самостійне видавництво «Геть неписьменність» [14, арк. 53 зворот].

В пошуках засобів для здійснення лікнепу, керівництво ТГН змушене було не тільки напружувати сили, але й вдаватися до різних сумнівним заходів. 24 серпня 1926 року голова правління Всеукраїнського ТГН Лініченко звернувся до представника Центральної ради ОДН РРФСР Рома з пропозицією про проведення через ЦВК СРСР закону про введення

акцизного збору з продажу спиртних напоїв на користь товариства «Геть неписьменність». За підрахунками автора проекту, реалізація в Україні 5 млн. відер горілки повинна була дати суспільству за рік прибуток в 1 млн. руб. Механізм проведення цієї комерційної операції розкриває спеціальна телеграма, відправлена керівництвом українського суспільства на адресу ЦС ОДН Росії, в якій говорилося: «Зараз у зв'язку з відсутністю т. Калініна в ЦВК головує наш Григорій Іванович Петровський. Сьогодні з ним погоджено питання щодо впровадження цього закону. Ми цей закон будемо впроваджувати у себе в наших вищих партійних органах. Ви ж повинні наполягти і докласти всіх зусиль для впровадження його у себе. Ви напевно знаєте, що є така постанова ЦК про те, щоб прибуток з спиртової монополії була звернена на справу освіти... Якщо ми в нашій доповіді між рядків вставимо боротьбу з хуліганством та алкоголізмом по лінії наших товариств, то зможемо розраховувати на успіх» [11, арк. 7].

Через певні труднощі та прорахунки в системному плануванні ліквідації неписьменності, а також схожий комплекс проблем як у ТГН так у ОДН з'явилися спроби вирішити проблему лікнепу адміністративним шляхом. Для цього планувалося провести різні мобілізаційні заходи на рівні міжреспубліканських зв'язків радянської громадськості. Ця ідея вперше була висловлена ще на міжфедеративній нараді делегатів II Всеросійського з'їзду по ліквідації неписьменності, яка в постанові «Про вдосконалення роботи по ліквідації неписьменності в СРСР» від 26 травня 1923 року. Вона полягала в тому, що для ефективного проведення кампанії лікнепу в масштабах країни необхідно налагодити постійний зв'язок окремих республік зі Всесоюзної надзвичайною комісією лікнепу шляхом регулярного надання звітності республік центру та інструктування керівництва республіканських товариств по боротьбі з неписьменністю емісарами з Москви [293, с. 176].

У квітні 1926 року керівництво ОДН взагалі підіймало питання про організацію всесоюзного товариства «Долой неграмотность» [11, арк. 66].

Але після обговорення цього питання вирішили, що це воно є не своєчасним, оскільки союзні організації недостатньо зорганізувались [11, арк. 65.].

Також ТГН і ОДН співпрацювали по лінії соціалістичних змагань. IV Всеросійській з'їзд по ліквідації неписьменності прийняв рішення про виклик на соціалістичне змагання ТГН [365, с. 383-385]. II Всеукраїнський з'їзд ТГН прийняв виклик. До нього були також залучені нарком проси, профспілки, комсомольські організації УРСР та РРФСР [173, с. 5]. 31 грудня 1929 р. в Москві під час святкування 10-річчя ленінського декрету про ліквідацію неписьменності була підписана угода на соціалістичне змагання між ОДН і ТГН [173, с. 8]. Під час підписання угоди, також була ухвалена резолюція, яка підкреслювала значення методів соцзмагання на фронті лікнепу і закликала громадськість обох республік перетворити 3-річку лікнепу в 2-ріку і навчити грамоті в 1929-1930 роках 8 млн. неписьменних [249, с. 2]. У Російській Федерації на місця виїжджали 30 бригад ТГН для організації соцзмагання [51, арк. 25.].

В змагання були включені колективи фабрик і заводів, колгоспів та радгоспів, а також навчальних закладів УРСР та РРФСР. Так, Московський електрозавод змагався з Харківським паровозобудівним, колектив Дніпробуду, де налічувалось майже 10 тис. неписьменних, змагався з колективом Магнітстрою. [330, с. 38; 265, с. 2].

В жовтні 1930 р., були підведені підсумки змагання. Для перевірки виконання угоди в Україну виїжджали робочі бригади Москви та Ленінграду [16, арк. 41]. ТГН відзвітувало ВУЦВК про успішне виконання угоди про соціалістичне змагання з ОДН [257, с. 2]. Згідно звіту кількість членів ТГН виросла в 5 раз і нараховувала у 1930 р. 1 млн. чоловік. Силами членів ТГН було навчено 700 150 чоловік [271, арк., 84]. Своїм наслідком останнє мало лише пропагандистський ефект. В Україні провал зазначеної кампанії був настільки очевидним, що Центральне правління ТГН УРСР навіть не вирішилося на оприлюднення її результатів. Наслідки соцзмагання були підведені у вересні 1930 року тільки в РРФСР. Вони показали, що провідна

стаття угоди про юридичну членство в ОДН була виконана лише на 15%. Щодо завдань щодо створення осередків товариства в усіх колгоспах і радгоспах, російське керівництво ОДН констатувало, «що ці пункти в повному обсязі не виконані в РРФСР, ні в УРСР». Нереалізованими залишилися і зобов'язання про здійснення шефства міських осередків товариства не менше, ніж 25% сільських, створених у районах суцільної колективізації, навчання грамоті всього виборного активу села, повне охоплення навчанням у системі лікнепу робітників радгоспів і колгоспників [53, арк. 102.].

Паралельно з соцзмаганнями взаємини добровільних товариств по ліквідації неписьменності України та РРФСР, розвивалися в руслі кампаній міжреспубліканської шефства. У 1929 році в Москві на III Пленумі ЦС ОДН, який першочерговим завданням визначив згуртування національних республік в єдиній радянській спільності і підпорядкування їхніх інтересів вузловим моментам інтернаціонального перевиховання, українська делегація прийняла рішення здійснити заходи по налагодженню внутрішньо-організаційного шефства в рамках ТГН на території Чеченської автономної області РРФСР (сучасна Республіка Ічкерія). Аргументуючи своє рішення необхідністю подолання диспропорцій культурного розвитку окремих регіонів у складі Союзу РСР, українська організація ТГН зобов'язалася перед пленумом надати товариству «Геть неписьменність» Чечні допомогу за принципом аналого-районного відповідності осередків товариства.

На той час у підшефній Чеченській автономній області РРФСР не було жодної школи з рідно мовою навчання, а рівень грамотності серед місцевого населення складав лише 5%. Культурно-пропагандистський відділ ЦК КП(б)у в квітні 1931 року розробив широкий план шефства України над проведенням лікнепу в Чеченській автономній області силами громадських організацій республіки. Округи та окремі аули Чечні були закріплені за містами України. Сунженський округ закріплювався за Одесою, Урус-Мартановський за Харковом, Ітум-Калинський за Дніпропетровськом,

Веденський за Києвом.[164, с. 121]. Згідно плану в Чеченську автономну область направлялись бригади апаратників для вивчення стану культурно-пропагандистської роботи та налагодження допомоги навчальними посібниками для інструкторського складу і населення. Також ТГН допомагало фінансуванню підготовки кадрів 2 тис. ліквідаторів неграмотності, які повинні були впроваджувати схему роботи Московського відділення ОДН з організаціями лікнепу в національних автономних регіонах [52, арк. 146.]. Передбачалося також створити тут 100 осередків товариства ОДН, облаштувати 20 дитячих кімнат в гірських аулах і мобілізувати активістів ТГН України для роботи в Чечні на тривалий термін [52, арк. 23.].

ТГН України, почавши шефство в 1930 році, перерахувало у підшефну автономну область РРФСР 7 тис. руб., в наступному 1931 році - 5 тис. руб., які повністю були використані на підготовку кадрів ліквідаторів неписьменності [50, арк. 119]. Всього ж на потреби лікнепу Чеченської республіки було передано 20 тис. карбованців, а також підготовлено 400 організаторів шкіл лікнепу. [7, арк. 78]. По рішенню ЦК КП(б)У до роботи товариства долучились ВУСПС, ВУК Рабпрос, НКП УСРР. До Чеченської області виїжджали спеціальні бригади вчителів, надсилались наочні матеріали, підручники. З метою посилення шефської допомоги для Чеченської автономної області у 1931 р. була підготовлена і надіслана брошура «Допоможемо Чечні ліквідувати неписьменність». Влітку 1931 р. майже в кожній окрузі Чеченської автономної області уповноваженими по ліквідації неписьменності працювали бригади вчителів з України. Окрім своїх прямих зобов'язань, вони мусили виступати організаторами культпоходів, займатись підготовкою червоноармійців, відвідувати гірські аули для проведення роз'яснювальної роботи, організували навчання жінок. Враховуючи соціокультурні особливості регіону для жінок – чеченок та інгушок – відкривались окремі лік пункти та школи крою та шиття, в які окрім навчання грамоти читали лекції про санітарію та гігієну, виховання дітей, ведення домашнього господарства, тощо [164, с. 19].

В результаті цієї роботи, наприклад у Шатоївській окрузі за цей час було відкрито 66 пунктів лікнепу, в яких навчалось 1898 осіб, 145 пунктів, в Ішум-Калецькій окрузі 7591 особа відвідувала 216 лікпунктів, в Урус-Мартановском окрузі [52, арк. 92]. До кінця 1931 р. більшість населення Чеченської області відвідувало пункти лікнепу. Всього протягом 1930 – 1932 рр. до Чеченської автономної області виїжджало 12 бригад вчителів з України, які допомогли організувати роботу місцевого товариства «Долой неграмотость!».

Також за цей період було до Чечні було надіслано 100 тис зошитів, 15 тис. олівців, діапозитиви, глобус, кіно та радіоапаратуру, піаніно, вагон скла для приміщень де проводилось навчання, навчальне приладдя для шкільних майстерень [52, арк. 12, 19].

ТГН також прийняло участь у будівництві університету в Грозному, надало матеріальну допомогу театру. Загалом за 3 роки шефської праці ТГН витратило 200 тис. карб. на ліквідацію неписьменності в Чеченській автономній області [281, с. 2].

В цілому, загальна робота добровільних організацій УРСР і РРФСР по ліквідації неписьменності сприяла пошуку нових форм і методів у лікнеп роботі, обміну досвідом у культроботі, пошуку коштів, Співпраця ОДН і ТГН протягом усього періоду існування призводило до пошуку і прийняття спільних рішень по ліквідації неписьменності.

Влада всіляко намагалась скооперувати діяльність різних громадських організацій для вирішення питань ліквідації неписьменності. Так, для популяризації ТГН та боротьбі по ліквідації неписьменності, до нього активно почали залучати членів інших добровільних громадських організацій. Так 9 квітня 1924 року між Грамчека та КНС було укладено угоду про спільну боротьбу з ліквідації неписьменності. ЦКНС оголошувало компанію з лікнепу до 1 травня 1925 року і зобов'язалось спільно з рам чека за цей час навчити всіх неписьменних незаможників у кількості 400 тис у віці від 18 до 35 років. В рамках угоди, для забезпечення коштами і громадською

увагою ЦКНС зобов'язувалось приймати енергійну участь ТГН залучаючи в їх члени передусім незаможних селян [3, арк. 55]. Також Центральне правління ТГН поставило зобов'язало Окружні правління товариства з'ясувати яку участь можуть прийняти в боротьбі з ліквідацією неписьменності різні громадські організації. З цією метою, зі згоди ЦК Агітпропу керівництво ТГН скликало представників від: КВ ВУРПС, Роботземлісу, Робітосу, КНС, Женвідділу, кооперації, ЧХ, С-Г банку, Пролетстуду, Пролеткульту, ГАРТу, Плугу, редакції Культзмички та інших організацій [7, арк. 121].

Найбільш тісна співпраця ТГН серед громадських організацій була з профспілками. Це пояснювалось тим, що держава ставила завдання ліквідувати неписьменність перш за все серед неписьменних робітників.

Через те, що лени профспілок були перш за все задіяні на роботі, з різними графіками праці, найбільше страждало відвідування шкіл лікнепу. Ставлення Профспілок на цій ниві було зовсім байдуже. Жодного контролю відвідування з їх боку не було. Школи на протязі року поповнювались новими учнями завдяки чому вносились негативні риси в шкільну справу і перешкоджали проведенню планової роботи. Вчителю приходилось працювати в 1 кімнаті з 5-6 групами. Лікнеп періодично реорганізовував групи, комбінуючи їх з більш рівно рядними знаннями але нова хвиля учасників руйнувала планову працю. Часто зривалась праця в школі різними зборами і конференціями членів спілок учнів лікнепу. Стін газети, гуртки, кутки, голосні читання – явища рідкі. В школах не було дисципліни як серед учнів так і серед учительства. Учні ходили з запізненням, відносились до лікнепу байдуже, особистої зацікавленості не було, вчителі теж часом спізнялись або не з'являлись взагалі. У школах була повна відсутність наочних приладь. [70, арк. 3].

Також були суттєві проблеми з створенням осередків ТГН на підприємствах та установах. Профспілки відмовлялись створювати осередки

ТГН у своїх організаціях, мотивуючи це тим, що поміж робітників та службовців даної установи немає неписьменних [7, арк. 122].

Центральне правління пропонувало Окружним осередкам, щоб на таких підприємствах і установах організовувалась ліквідація неписьменності поміж неписьменних членів родини а також залучення членів родини до роботи товариства, надавалася допомога ТГН шляхом відкриття шкіл по ліквідації малописьменності, а також організовувалась допомога в справі лікнепу в підшефних та підвідомчих установах. В будь якому випадку ці організації мали приймати участь у загальній роботі ТГН в галузі ліквідації неписьменності [7, арк. 122].

Вдало співпрацювало ТГН з профспілкою Нархарчу по ліквідації неписьменності серед членів спілки. Нархарч вступив до юридичних членів ТГН, вніс 15 карб. вступних внесків і зобов'язався сплачувати щомісячно 5 карбованців [76, арк. 129] Були укладені угоди між ЦП ТГН та Всеукраїнською профспілкою сільськогосподарських і лісових робітників про проведення ліквідації неписьменності серед членів спілки сільгосплісробітників та неорганізованого наймитства. ТГН організувало навчання, провело облік неписьменних, допомагало проводити культурні заходи, виділяло гуртководів для лікнепу. Профспілка в свою чергу виділяла кошти на зарплату вчителям, канцприладдя, висвітлювала діяльність ТГН у пресі. Спілка, залучала письменних членів для навчання поодиноким гуртковим методом [76, арк. 141]. Добре поставленою була співпраця ЦП ТГН з Всеукраїнським комітетом спілки робітників Харчосмак. Профспілка вносила 50 карб вступних внесків і по 5 карб. щомісяця [76, арк. 141].

Для посилення участі профспілок у справі ліквідації неписьменності 5 березня 1929 р. вийшла постанова Президії ВЦРПС, в якій говорилось, що всі «ЦК союзів не пізніше 1 липня 1929 р. мають розробити і обговорити конкретний план ліквідації неписьменності серед членів спілки» [427, с.40.]

У березні 1933 ВУРПС у зв'язку з занепадом у галузі лікнепу наказав всім профорганізаціям, згідно з постановою президії ВУРПС з 15 по 25

березня провести перевірку стану лікнеп роботи. Для цього належало створити на виробництві бригади з представ партії, комсомолу та ТГН, й кращих удар підприємства. Перевірка було спрямована на виявлення справжнього стану неписьменності та підвищення ролі осередків ТГН на підприємствах, заводах та фабриках, питань фінансової дисципліни, забезпечення приміщеннями, опаленням, освітленням, підручниками [98, арк 39]

Вкрай незадовільним був стан ліквідації неписьменності та малописьменності в системі промкооперації. Абсолютно не вівся облік неписьменних. Окремі спілки системи Промкооперації – Металопромспілка, Разнопромспілка зовсім байдуже ставились до ліквідації неписьменності та діяльності ТГН [88, арк 2].

Серед зразкових відзначали осередок ТГН на Київській цукровій фабриці Карла Маркса. До членів ТГН було залучено 541 робітників. Організовано 12 виробничих бригад ТГН. Школа була забезпеч всім необхідним приладдям. Про досягнення з ліквідації неписьменності інформації не надавали, проте відзначали, що значно підвищився політичний рівень учнів школи грамоти. Доповідь Сталіна засвоїли на добре 65% задовільно 35% [94, арк 42]. Іншим досягненням ТГН називало виклик на соцзмагання харківської кондитерської фабрики. [94, арк 43]. Але вже літом гурток Карла Маркса став зовсім бездіяльним. ПО членським внескам накопилися борги, була відсутня масова робота. Відвідування становило 40% [94, арк. 93]. Київська і Дніпропетровська області обслуговували неписьменних і малописьменних сезонників на лісосплаві організувавши роботу гуртків на плотах та пристанях пристосувавшись до умов робітників. Харківська обком ТГН, Луганський МК ТГН, Сорочинський райкому ТГН обслуговували магістраль Донбас-Москва, та на водному транспорті [КАДО, 45, арк 45]

Добре була поставлена робота на низці київських заводів, частина з них у 1934 році, були оголошені заводами суцільної письменності: Ленінська кузня, Кораблевий, Інститут Кавчука, 5-та друкарня, завод Артема та ін.). [88, арк 49]. Але організація роботи у неналежних умовах часто призводила до низької якості освіти та рецидиву серед учнів. На заводі «Ленінська Кузня» в одній кімнаті у різних кутах одночасно проводили навчання 2 групи. Одна з них українською мовою, інша російською [66, арк. 2]. Учні сиділи у верхньому одязі та шапках, не вистачало лавок, про столи взагалі не йшлося [66, арк. 3].

На заводі «Більшовик» школи грамоти розвалились через те, що їх створили при клубах, далеко від житла. Робітники відмовлялись йти після роботи до клубу і в брудному одязі сидіти на заняттях. Більшість робітниць кинули навчання через те, що не мали на кого лишити дітей. Направлені від комсомолу на завод культармійці сам були малограмотними [68, арк. 3].

Складними були стосунки і з ЛКСМУ. Незважаючи на постійні постанови уряду і партії, щодо тісної співпраці з ТГН, ця робота виконувалась не в повній мірі та з доволі низкою якості [201, с. 3]. Щороку комсомольців залучали до культ армії. Найбільш масштабним було зобов'язання ЛКСМУ мобілізувати 100 тис культармійців та 50 тис піонерів на потреби лікнепу, виконавши зобов'язання лише на 40% [64, арк 20; 202, с. 1] У 1935 році Київське ТГН просило відлити для лікнепу 8000 членів ЛКСМУ на потреби культам, а отримало лише 2000, та й то не всі з'явилися до мережі лікнепу [84, арк 11]

До індивідуально-гуртового навчання на Волині у 1929 році залучили 300 студентів але вони відносились байдуже до роботи, навіть покидали роботу чим підривали серед учнів довіру і авторитет не дивлячись на настанови комсомол. 80% з виділених а потребу лікнепу студентів не провадили жодної роботи [78, арк 30]. ТГН надсилало скарги до ЦК ЛКСМУ, що товариство щодня одержує скарги від учнів лікнепу що комсомольці, які

були залучені до лікнепу не з'являться на заняття до учнів профшкіл [80, арк 159].

Для встановлення більш тісної співпраці між ТГН та ЛКСМУ у 1928 році, більшовицьке керівництво доручило провести їм спільний місячник ліквідації неписьменності [82, арк. 1]. У листі до всіх АПБ ОПК та Молдавського Обкому КП(б)У зазначалось, що за останній час увага до ліквідації неписьменності занепала з боку відповідальних установ і організацій. З метою зосередження уваги ЦК КП(б)У ухвалила провести з 1 по 30 вересня 1928 року по всі пунктах України «Місячник лікнепу» [223, с. 2]. Для кращого забезпечення виконання ЦК КП(б)У запропонувала утворити комісії у всіх округах, містах селах для підготовки проведення. Агітпропам потрібно було забезпечити популяризацію серед усіх кіл населення у повсякденній масовій агітації шляхом усної та друкованої продукції. Всю роботу по проведенню місячника закріпили за постійним партійним керівництвом для чого виділили кожному населеному пункту членів партії, які персонально відповідали за наслідки підготовки роботи та за недоліки. Для більш широкого проведення місячника було і налагодження контактів між громадськими організаціями до проведення місячнику було притягнуто профспілки, комсомол, ради КНС, органи наркому, шефські організації. Партійне керівництво наголошувало, що головним наслідком проведення місячника мало бути поживлення роботи ТГН [60, арк. 2].

ТГН підіймалось питання про об'єднання роботи Тов. з Культзмичкою, для чого домовились про взаємну участь в роботі [14, арк. 14 зворот].

У 1926 році ТГН провело спільно з Культзмичкою місячну кампанію по ліквідації неписьменності. 70% зібраних коштів з чистого прибутку були направленні ТГН на лікнеп на селі, а саме на утримання шкіл неписемних. Решта грошей була використана по лінії товариства «Культзмичка» на безпосередню культурно-освітню роботу на селі, без витрат на потреби апарату, роз'їзди, тощо [14, арк. 18]. Культзмичка закликала ТГН виступити

юридичним членом та налагодити спільну шефську роботу, але ця ініціатива не була реалізована. [80, арк. 96].

Тісно співпрацювало ТГН з Червоним хрестом. ТГН винаймало помешкання у УЧХ [14, арк. 39]. УЧХ запропонував ТГН передати їм облік і контроль податків по лікнепу патентів на продаж пива, вина і тютюнових виробів. ТГН погодилося при умові збільшення зборів [14, арк. 54].

Організовувало ТГН спільно з ЧХ лекції на суспільно політичні теми. Так наприклад була організована лекція письменника Каржанського, який повернувся з Парижу в якій було «показано всі язви емігрантського болота» [18, арк. 169].

Також разом з Червоним Хрестом товариство зводило фабрику, де мали виробляти сургуч. Ця справа мала давати до 3 тис. прибутку в місяць [22, арк. 54]. ТГН виділило на цю справу 6048 карб, а з боку ЧХ було перераховано 7576 карб. Загальна вартість фабрики складала 10848 карб. [29, арк. 1].

30 березня 1927 року на засідання Президії Ради Київського окружного ТГН було прийнято керування фабрикою «Зоря» згідно з умовами Центрального Правління, з постановою вважати, що ф-ка перейшла до Т-ва з 1 березня [29, арк. 3]. Восени Київське окружне товариство мусило взяти ще 15 тис. карб. банківської позики та звернулось з проханням до Центрального Правління прийняти негайні заходи для отримання фабрикою ліцензії та охопити Харківський регіон замовленнями [29, арк. 7]. Згодом відбулась виробнича нарада на якій було ухвалено план роботи фабрика «Зоря», згідно якого вона приступила до виготовлення світлочутливого паперу, пивної смолку (не менше 100 пудів смолки на місяць), сургуча (100 пудів на місяць, сургуча, різних, найбільш потрібних номерів), копіювального паперу (не менше 60 стоп на місяць), гектографічної маси. Загальне керівництво перейшло від ЧХ до Київського окружного ТГН [29, арк. 12].

По лінії антирелігійної боротьби ТГН активно співпрацювало з Спілкою безвірників. Представники товариства відвідували з'їзди

безвірників доповідаючи про атеїстичні досягненні серед учнів лікнепу. У свою чергу ТГН проводило навчання серед членів спілки [89, арк. 14].

Отже, у питаннях вирішення проблем ліквідації неписьменності та малописьменності товариство «Геть неписьменність» широко співпрацювало з різними партійними й громадськими організаціями. До лікнепроботи залучалися профспілки, комсомол, кооперативні та інші організації. Однак, в цій роботі було допущено багато помилок, непродуманих дій, поспішності. Виконання завдань лише за вказівками влади, а не на добровільній основі призводило до формалізму в роботі. Це заважало плідній співпраці ТГН з іншими організаціями.

* * *

Таким чином, стратегія радянської влади у культурному питанні була націлена на досягнення конкретних політичних цілей, а не на забезпечення вільного національно-культурного розвитку України. Важливу роль у вихованні громадян в комуністичному дусі уряд відводив профспілковим робітничим організаціям, культурна діяльність яких здійснювалась в основному в клубах і червоних кутках. Усі громадянські організації, що хоча б частково виконували завдання політосвіти, погоджували з партією свої плани роботи. Громади практично перетворювалися в механізм формування підвалин нової культури, пропагандистом нового ладу та елемент тотального контролю над культурним життям. Ідеологічна пропаганда супроводжувалась відривом громадян від національної культури породжувала їх духовне спустошення. Радянська держава в першу чергу дбала про розвиток базових галузей господарства та індустрії пристосовуючи лікнеп роботу під чергові завдання партій.

ВИСНОВКИ

Не дивлячись на значну увагу дослідників радянського періоду до питань культурно-освітньої діяльності в 20-ті – 30-ті роки ХХ ст., до цього часу немає спеціальних праць з вивчення діяльності товариства «Геть неписьменність». В основному увага приділялася так званому періоду відновлення (1921-1925 рр.) та рокам нової економічної політики (1921- 1929 рр). Хоча історичному періоду 20-х років присвячено велику кількість наукових робіт, проте переважна їх більшість вивчає культурні процеси в загальнореспубліканському масштабі. Питання культурно-освітньої діяльності громадських організацій, хоч і висвітлювалися, але з позицій панівної тоді ідеології комуністичної партії. Тому дана проблема вимагає переосмислення, що й обумовило вибір теми дисертаційної роботи. Досить різноманітна джерельна база дозволила уникнути однобічної оцінки історичних подій, науково обґрунтувати положення, які виносяться на захист, зробити відповідні висновки та узагальнення. Критичне і комплексне використання друкованих видань, співставлення їх з іншими джерелами дало змогу оцінити тодішні події і факти з різних точок зору.

Соціально-економічними причинами неписьменності та малописьменності в УСРР 20-30-х рр. стала політика Російської імперії у культурно-освітній сфері, руйнівні наслідки голоду 1921-1923 рр., недостатність фінансування, а також саботаж з боку населення. До обставин, які сприяли поширенню масової ліквідацією неписьменності та малописьменності, слід віднести також фінансову неспроможність радянської держави своєчасно подолати неписьменність та малописьменність населення, особливо серед селянства. Саме ця категорія громадян становила майже 2/3 неписьменних. Загальна кількість неписьменних в різні роки сягала від 3-х до 5-х млн. осіб. Лікпункти на початку 1923 р. могли навчити лише 1% від цієї кількості неписьменних. Ці

передумови призвели до пошуку державою додаткових ресурсів та утворення ТГН для вирішення проблем лікнепу за рахунок громадськості.

Товариство «Геть неписьменність» належало до добровільних товариств поява яких була зумовлена внутрішніми та зовнішніми потребами функціонування радянської політичної системи даного періоду. Товариство у своїй практичній діяльності велику увагу приділяло культурно-освітньому аспекту як дієвому й ефективному засобу впливу на широкий загал. Часто під офіційним прикриттям культурно-освітньої роботи проводилась відверта агітаційно-пропагандистська діяльність.

Стратегія радянської влади як у національному, так і в культурному питанні була націлена на досягнення конкретних політичних цілей, а не на забезпечення вільного національно-культурного розвитку України. Радянське керівництво не хотіло ні з ким ділити владу і не могло допустити багатопартійності. Завдяки цілеспрямованій репресивній політиці могутнього партійно-державного апарату зникають невідконтрольні більшовикам громадські організації і залишаються лише ті, що перебували під безпосереднім впливом комуністичної партії, члени якої керували їх діяльністю.

Вплив на діяльність ТГН йшов через різні інстанції, особливо через Головополітосвіту. Ця організація створюється як орган державної пропаганди комунізму, що підпорядковується прямому ідеологічному керівництву ЦК КП(б)У. Вона для здійснення своїх завдань організовує єдину щодо управління, організаційної побудови і взаємовідносин складових її частин та методів роботи сітку установ для суспільно-політичної і загальнокультурної освіти та виховання дорослого населення. Усі громадські організації України, що хоча б частково виконували завдання політичної освіти, повинні були погоджувати з партією свої плани. За допомогою державного апарату радянська влада добивалася керованості стихією мас, щоб не дати змоги відбутися хаосу або перевороту зі зміною устрою. Одним з інструментів такої керованості в цей період стали численні культурно-освітні установи. По

суті названі установи не були громадськими організаціями, хоча в статутах і декларувалася виборність активу, а пізніше було введено систему індивідуального членства. Громадськими вважала їх сама влада після зняття з державного забезпечення у зв'язку з голодом 1921-1923 рр., а також у випадках, коли комуністична партія не могла контролювати культурно-освітні установи через відсутність у селах партійних осередків. Саме на них уряд спрямував масову комуністичну пропаганду, агітацію антирелігійну та з природничо-наукових знань. Але нова економічна політика призводить до скорочення мережі шкіл лікнепу, клубів, сільбудів, хат-читалень, бібліотек, тому урядом приймаються всі можливі на той час заходи щодо організаційного і матеріального їх зміцнення і створення єдиної структури з централізованим керівництвом.

Для координації роботи цих осередків культури у 1928 році при ВУЦВК була створена рада громадських організацій. Керівництво добровільними товариствами покладено на секретаріат ВУЦВК, а також на наркомати і відділи місцевих рад. Ці установи займали особливе місце в системі громадських організацій, наділялися більш високим правовим статусом, користувалися підтримкою з боку держави. Зазначені громадські організації "несли на собі" основний тягар по формуванню так званої "нової соціалістичної свідомості" широких верств населення.

Основними напрямками діяльності товариства «Геть неписьменність» були такі: ліквідація неписьменності, антирелігійна, виробнича і сільськогосподарська пропаганда, поширення елементарних хімічних і агрономічних знань, основ "політграмоти", художньо-масова робота, робота з жінками і "шефство міста над селом". При цьому методи і форми культурно-освітньої роботи в містах відрізнялися від методів і форм роботи в селах.

Якщо робота з ліквідації неписьменності велася в містах доволі активно, то в селах вона практично не проводилася, тому й вирішено посилити увагу до цієї роботи з боку партійних, комсомольських, профспілкових організацій, міських і, особливо, сільських рад. Також

збільшується кількість осередків товариства «Геть неписьменність», зростає мережа лікпунктів, шкіл для неписьменних, а головне - зростають асигнування на їх утримання. Хоча і цей крок не зміг вирішити всі питання лікнеп компанії.

У практичній діяльності організації різних типів були зорієнтовані на формування громадської думки навколо соціально-політичних заходів влади й мобілізації населення на виконання державних завдань. Участь у соціалістичному експерименті стає умовою існування будь-якої організації. У системі громадських організацій встановлювалися такі загальні норми як представництво одних громадських організацій в інших, спільна або сумісна діяльність декількох організацій для вирішення запільних та спеціальних завдань, що ставилися партійним керівництвом. Товариство «Геть неписьменність» тісно координувало свою діяльність з роботою профспілкових організацій, регламентуючи їхню обов'язкову участь у процесі вербування неписьменних у школи лікнепу, фінансуванні ліквідації неписьменності з власних культфондів та обслуговуванні кампаній лікнепу усіма видами агітації та пропаганди. Профспілкові організації через систему апарату ВЦРПС здійснювали організаційне керівництво багатьма добровільними товариствами.

Між державними органами (НКО, ВУНКЛН) та Всеукраїнським товариством «Геть неписьменність» існували активні організаційні та функціональні зв'язки. Держава в особі ВУНКЛН при ВУЦВКу сприяла формуванню осередків товариства «Геть неписьменність», особливо протягом 1924-1926 рр., тобто на етапі становлення ТГН. ВУНКЛН була державною установою, а товариство «Геть неписьменність» громадською організацією, що вирізняло їх юридично, хоча вони мали спільні функціональні завдання - займалися ліквідацією неписьменності та малописьменності. Існуюча в історіографії думка про те, що товариство «Геть неписьменність» було організаційним додатком ВУНКЛН, не відповідає дійсності, не заперечуючи провідної ролі ВУНКЛН в організації

боротьби з ліквідацією неписьменності та малописьменності, особливо протягом першого періоду формування громадського об'єднання. Правові та фінансово-організаційні важелі належали ВУНКЛН, але суперечки між ним та товариством, які розпочалися після 1926 р., свідчили про своєрідний конфлікт повноважень між державним органом та громадською установою. Керівництво ВУНКЛН визнавало факт організаційно-функціональної відмінності обох установ, всіляко сприяло виокремленню осередків товариства з під «опіки» ВУНКЛН на місцях. Фінансова, консультативно-правова та шефська допомога товариству «Геть неписьменність» з боку ВУНКЛН не означала ліквідацію принципу добровільності та самодіяльності громадської інституції. Можна погодитися з тим, що осередки «Геть неписьменність» не мали самостійності протягом 1924-1925 рр., перебуваючи під безпосереднім впливом ВУНКЛН, але вони не могли тоді бути іншими, позаяк переживали стадію організаційного та юридичного оформлення. Товариство «Геть неписьменність» стало «добровільною громадською організацією», статут якої хоча і було затверджено у 1923 році, але тривав довгий процес його доопрацювання і змін до 1929 р. Принцип добровільності означав не лише набуття фізичними та юридичними особами статусу членів, а також факт самоуправління, тобто обрання органів керівництва.

За час існування товариство «Геть неписьменність» зазнало значних організаційних змін, які були пов'язані як з адміністративними реформами в державі, так і з пошуком найбільш оптимальних структурних форм. Статут товариства «Геть неписьменність», прийнятий у 1923 році, доволі довго узгоджувався центральним апаратом із керівництвом на місцях і під час проведення Всеукраїнських з'їздів товариства та остаточно був ухвалений у 1932 році. У 1934 році відбулись останні докорінні організаційні перетворення в роботі «Геть неписьменність» із метою наближення оперативного керівництва до низових організацій товариства, ліквідації знеособлення в роботі, забезпечення якості «організаційно-апаратного керівництва периферією».

Товариство «Геть неписьменність» провело значний обсяг робіт у справі ліквідації неписьменності. Основними напрямками його діяльності було відкриття та утримання лікпунктів і шкіл для неписьменних, забезпечення учнів навчальним приладдям та підручниками, пошук коштів на справу лікнепу, агітація населення до участі в процесі лікнепу. У зв'язку з організаційними та фінансовими проблемами товариства «Геть неписьменність» воно не змогло забезпечити повноцінне виконання поставлених перед ним завдань. Недостатнє забезпечення вчителів та керівників гуртків методичною літературою, проблеми з оплатою праці та її виконання на громадських засадах призводили до низької якості освіти та рецидиву неграмотності серед учнів лікнепу. У той же час поєднання державних та громадських форм боротьби в справі ліквідації неписьменності та малописьменності виявилось цілком оптимальним тандемом, незважаючи на часткове дублювання деяких функцій. Насаджування нетипових завдань (педагогізація дорослих, комуністичне виховання, участь у соціалістичному змаганні тощо) відволікало товариство «Геть неписьменність» від виконання його безпосередніх функцій.

Громадські організації були активно задіяні владою для перебудови суспільно-економічного життя країни в кінці 20-х та на початку 30-х рр. ХХ ст. Під гаслом впровадження культурної революції в СРСР, мета якої полягала в знищенні етнічної ідентичності населення та формуванні нової, радянської людини, товариство «Геть неписьменність» забезпечувало виконання більшовицьких завдань. Методична література, підручники та періодична преса з ліквідації неписьменності формували під час навчання неписьменних та малописьменних нову систему життєвих координат і цінностей, що відповідала більшовицьким вченням.

За отриманими результатами сформульовано ряд **практичних рекомендацій:**

1. Запропонувати всім державним та громадським інституціям брати участь у вдосконаленні існуючого українського законодавства через

відпрацювання юридичних механізмів розв'язання питань, які виникають у відносинах між державними органами влади і громадськими організаціями.

2. Запропонувати профільним міністерствам у рамках діючого законодавства допомагати культурно-освітнім організаціям у виконанні їхніх статутних завдань щодо просвітницької діяльності серед широкого загалу.

3. На державному рівні слід подолати деструктивні процеси, спрямовані на втягування громадських організацій до насиченої небезпечними елементами сфери політичного протистояння партій, рухів та інших політичних утворень.

4. Міністерству освіти та науки України, вищим органам центральної влади запропонувати спільну розробку та видання індивідуальних і колективних праць з історії відносин держави та громадських організацій в Україні.

5. Необхідним є також детальний аналіз внутрішнього змісту громадського руху України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

Джерела

1. Архівні документи

Центральний державний архів

вищих органів влади та управління України у м. Києві

Ф. 1. Всеукраїнський Центральний виконавчий комітет.

оп. 2

1.1. *Спр. 923. Положення* про Всеукраїнську надзвичайну комісію по ліквідації неписьменності. Протоколи засідань ВУНКЛН, матеріали про загальний стан неписьменності в УСРР, про мережу лікпунктів, березень 1922 р. – 16 травня 1924 р., 243 арк.

1.2. *Спр. 1012. Матеріали* про стан ліквідації неписьменності і малописьменності в УСРР. Документи про організацію товариства по ліквідації неписьменності і малописьменності в УСРР, 4 травня – 28 грудня 1923 р., 298 арк.

1.3. *Спр. 1663. Листування* з окружними товариствами допомоги ліквідації неписьменності про розгортання роботи, про вишукування матеріальних та фінансових можливостей для проведення роботи з ліквідації неписьменності, 9 січня – 31 грудня 1924 р., 113 арк.

Ф. 166. Народний комісаріат освіти УСРР.

оп. 3

1.4. *Спр. 1101. Матеріали* про організацію товариства по ліквідації неписьменності і малописьменності (постанова та виписки з протоколів РНК УСРР, статут товариства, тези доповідей на сесії ВУЦВКу, мережа лік

пунктів та листування з нарком фінансів про відпуск коштів на організацію лікпунктів, 4 вересня 1923 р. – 16 грудня 1923 р., 42 арк.

оп. 6

1.5. *Спр. 8634. Матеріали* про організацію і стан культосвітньої роботи серед нацменшостей / положення, інструкції, протоколи, виписи з протоколів, плани, висновки, листування, 4 лютого 1926 р. – 16 вересня 1928 р., 128 арк.

1.6. *Спр. 9171. Тези* доповідей до 2-ї Всеукраїнської парт наради по народній освіті про систему і стан народної освіти на Україні, 12 січня – 23 вересня 1929 р., 153 арк.

Ф. 387. Всеукраїнське ленінське товариство «Геть неписьменність» 1924 – 1933 р.

оп. 1

1.7. *Спр. 1 Обіжники* Всеукраїнського товариства допомоги ліквідації неписьменності та малописьменності ім. Леніна, 2 вересня 1924 – 9 вересня 1925 рр., 130 арк.

1.8. *Спр. 5. Документи* про роботу Одеського Окружного товариства / протоколи, резолюції, звіти, анкети, листування, / 7 лютого 1924 р. – 23 вересня 1925 р., 148 арк.

1.9. *Спр. 10. Документи* про вишукування Товариством матеріальних та фінансових можливостей для проведення роботи з ліквідації неписьменності, 28 червня 1924 р. – 26 вересня 1925 р., 249 арк.

1.10. *Спр. 12. Документи* про фінансовий стан Центрального правління та роботу Волинського окружного товариства / інструкції, протоколи, плани, звіти, доповідна записка, акт, список листування, / 26 лютого 1924 р. – 14 серпня 1925 р., 181 арк.

1.11. *Спр. 15. Обіжники* Центральної ради Всеросійського товариства «Долой неграмотность», 19 жовтня 1925 р. – 16 вересня 1926 р., 107 арк.

1.12. *Спр. 16. Обіжники* Центрального правління Товариства, 17 жовтня 1925 р. – 15 вересня 1926 р., 82 арк.

1.13. *Спр. 17. Протоколи* засідань робочого бюро Товариства, 30 квітня – 26 червня 1925 р., 56 арк.

1.14. *Спр. 18. Протоколи* засідань робочого бюро Товариства, 14 жовтня – 8 вересня 1926 р., 59 арк.

1.15. *Спр. 56. Документи* Центрального правління Товариства про проведення Тижня допомоги ліквідації неписьменності / протоколи, план, звіт, відозва, листування/ 4 серпня – 3 листопада 1925 р., 43 арк.

1.16. *Спр. 59. Умови* укладені з Центральною шефською комісією при Агітпропі ЦК КП/б/У, Всеукраїнською державною торгівельною конторою з експорту та імпорту, на виготовлення членських квитків та постачання друкарських машинок, 31 жовтня 1925 р. – 7 травня 1926 р., 27 арк.

1.17. *Спр. 60. Листування* з ВУЦВК, РНК УСРР, Наркомосвітою УСРР з питань організації роботи Товариства / 5 вересня 1925 р. – 12 серпня 1926 р., 264 арк.

1.18. *Спр. 61. Листування* з Окрправліннями Товариства з організаційних питань, 13 жовтня 1925 р. 30 серпня 1926 р., 358 арк.

1.19. *Спр. 63. Листування* з Головополітосвітою про передачу Товариству видавництва газети «Геть неписьменність» та з Окружними товариствами щодо форми відомості про стан мережі шкіл лікнепу, 17 жовтня 1925 р. – 19 грудня 1926 р., 14 арк.

1.20. *Спр. 64 Листування* з ВУЦВК, Українським відділенням ЦУП ВРНГ СРСР, окружними товариствами про розповсюдження карт та довідників адміністративно-територіального поділу УСРР. 10 вересня 1925 р. – 5 січня 1926 р., 77 арк.

1.21. *Спр. 83. Документи* про роботу ревізійної комісії Товариства /протокол/ 1 жовтня 1925 р. – 1 лютого 1927 р. 9 арк.

1.22. *Спр. 86. Проект* статуту Товариства резолюції Всеукраїнської наради активу правлінь окружних товариств та промова Г.І. Петровського на ній / 16 червня – 21 жовтня 1926 р., 78 арк.

1.23. *Спр. 87. Протоколи* засідань Центрального правління Товариства. 19 листопада 1926 р. – 31 травня 1927 р., 25 арк.

1.24. *Спр. 88 Протоколи* засідань Центрального правління та робочого бюро Товариства / 6 жовтня 1926 р. – 23 вересня 1927 р., 40 арк.

1.25. *Спр. 90 Документи* про роботу представництва Товариства в Москві/ 22 червня – 23 вересня 1926 р., 25 арк.

1.26. *Спр. 92. Документи* про роботу товариства «Геть неписьменність» АМ СРР/ 25 вересня 1926 р. – 12 березня 1927 р., 64 арк.

1.27. *Спр. 133. Документи* про роботу Товариства та «Культзмички» / протоколи, пропозиції, касові відомості листування/ 19 листопада 1926 р. – 20 травня 1927 р., 27 арк.

1.28. *Спр. 135. Короткий* огляд діяльності окружних товариств за 1924 – 1927 рр. та листування з ними з питань проведення I Всеукраїнського з'їзду, конкурсу на найкращий лік пункт, осередок, учителя та передплату газети «За грамоту». 10 жовтня 1926 р. – 30 вересня 1927 р., 162 арк.

1.29. *Спр. 137 Документи* про передачу фабрики «Зоря» Товариства УЧХ Київському окружному товариству / постанова, протокол, витяги з протоколів, листування. 4 грудня 1926 р. – 24 вересня 1927 р., 16 арк.

1.30. *Спр. 141 Листування* з центральними та окружними редакціями газет про висвітлювання в пресі підготовчої роботи до I Всеукраїнського з'їзду Товариства, передплату газет, уміщення дописів. 9 грудня 1926 р. – 20 вересня 1927 р., 125 арк.

1.31. *Спр. 184. Протокол* I Всеукраїнського з'їзду представників Товариства від 15 березня 1927 р., 33 арк.

1.32. *Спр. 185. Стенограма* I Всеукраїнського з'їзду Товариства від 15 березня 1927 р., 76 арк.

1.33. *Спр. 187. Документи* про роботу Центральної ради Всеросійського товариства «Долой неграмотность» / протоколи, інструкції, план, відомості листування/ 15 вересня 1927 р. – 3 вересня 1928 р., 101 арк.

1.34. *Спр. 188. Документи* про роботу Центрального правління Товариства / обіжники, інструкції, протоколи, плани, доповідні записки, кошторис, списки співробітників/ 1 жовтня – 9 травня 1927 р., 98 арк.

1.35. *Спр. 211. Документи* про роботу Одеського окружного товариства. 7 жовтня 1927 – 29 серпня 1928 р., 50 арк.

1.36. *Спр. 222. Зведення* про стан роботи щодо ліквідації неписьменності на Україні та зауваження до програми для шкіл малописьменних / 1927 – 1928 р., 70 арк.

1.37. *Спр. 223. Документи* про Всеукраїнський конкурс на найкращий лік пункт, поодинокі-групове навчання, осередок / протоколи, витяги з протоколів, план, умови конкурсу, кошторис, листування. 2 березня – 13 вересня 1927 р., 62 арк.

1.38. *Спр. 299. Постанови* та обіжники Центральної ради товариства «Долой неграмотность»/ 28 вересня 1928 р. – 12 серпня 1929 р., 106 арк.

1.39. *Спр. 300 Протоколи* засідань Президії та малої президії Всеукраїнського Центрального Виконавчого комітету / 3 січня – 14 серпня 1928 р., 110 арк.

1.40. *Спр. 301. Протокол* розширеного пленуму Всеукраїнської ради Товариства та матеріали до нього від 9-12 листопада 1928 р., 74 арк.

1.41. *Спр. 302. Протоколи* засідання Центрального правління Товариства. 3 жовтня 1928 р. – 17 грудня 1921 р., 44 арк.

1.42. *Спр. 304. План* остаточної ліквідації неписьменності та малописьменності на Україні на 1928 – 1932 р., 113 арк.

1.43. *Спр. 306. П'ятирічний* план шефської допомоги щодо ліквідації неписьменності в Чеченській автономній області на 1928 – 1933 рр., 115 арк.

1.44. *Спр. 308. Документи* про роботу Центрального правління Товариства / статут, протоколи, плани, доповіді, звіт, листування. 1 жовтня 1928 р. – 1 вересня 1929 р., 124 арк.

1.45. *Спр. 349. Інформація* про стан роботи Центрального правління та окружних товариств. 8 жовтня 1928 р. – 26 серпня 1929 р., 360 арк.

1.46. *Спр. 351. Документи* про проведення Місяця допомоги ліквідації неписьменності / протоколи, програми, плани, звіти, відомості, листування/. 10 серпня – 5 грудня 1928 р., 73 арк.

1.47. *Спр. 353. Пропозиції* ЦК ЛКСМУ до Наркомосвіти про організацію лікнепівської спартакіади, 25 арк.

1.48. *Спр. 406. Постанова* Центрального правління Товариства та висновки з обстеження стану ліквідації неписьменності в окружних товариствах. 17 січня – 10 грудня 1929 р., 47 арк.

1.49. *Спр. 407. Обіжники* Центрального правління Товариства. 1 жовтня 1929 р – 16 березня 1930 р., 60 арк.

1.50. *Спр. 409. Стенограма* II Всеукраїнського з'їзду Товариства від 20-23 вересня 1929 р., 281 арк.

1.51. *Спр. 506. Контрольні цифри* Наркомосвіти УСРР на 1930/31 рік щодо ліквідації неписьменності, 29 арк.

1.52. *Спр. 539. Листування* з Наркомосвіти УСРР про забезпечення загального 4-річного навчання, проведення Всеукраїнського конкурсу лікнеп роботи, шефської роботи щодо ліквідації неписьменності в Чеченській автономній області, 236 арк.

1.53. *Спр. 581. Постанови,* протоколи засідань ВЦВК, Колегії НК РСІ, Всеукраїнської Ради республіканських громадських організацій та матеріали до них про діяльність Товариства. 28 травня – 5 листопада 1933 р., 30 арк.

Ф. 539. Народний Комісаріат робітничо-селянської інспекції УРСР.

1.54. *Спр. 1073. Документы* об обследовании состояния культурно-просветительских учреждений УССР, 98 арк.

1.55. *Спр. 1119. Документы* об обследовании состояния культурно-просветительской работы в сельских районах УССР, 259 арк.

**Центральный державний архів
громадських об'єднань України у м. Києві**

Ф. 1. Центральный комитет Коммунистической партии Украины.

оп. 20

1.56. *Спр. 1885. Выводы* комиссии Политбюро ЦК КП (б)У по обследованию 6 районов Украины. Протокол Совещания комиссии госплана УССР, народных комисариатов финансов и земледелия УССР о едином сельскохозяйственном налоге. Тезисы доклады, отчеты, сведения Народного комисариата земледелия УССР и правления «Украинлес» в ЦК КП(б)У о состоянии сельского хозяйства Украины, ликвидация неграмотности среди сельских коммунистов и др. вопросам. 5 січня 1924 р. – 27 грудня 1924 р., 125 арк.

1.57. *Спр. 1917 Выписки* из протоколов заседаний бюро Секретариата Волынского губкома КП(б)У. Докладная записка губкома партии в ЦК КП(б)У о бюджете волынской губернии. Переписка с губернской партийной организацией об усилении антирелигиозной пропаганды на селе работе комитетов незаможных селян, распространении крестьянского займа среди рабочих и др. вопросам. 17 січня 1924 – 20 грудня 1924., 67 арк.

1.58. *Спр. 2002. Планы,* отчеты, информация Агитпропа ЦК КП(б)У о состоянии и проведении агитационно-пропагандистской, культурно-просветительской работы, деятельности среди национальных меньшинств. Протоколы заседания коллегии Агитпропа ЦК КП(б)У и совещаний при нем. 11 лютого 1925 – 19 грудня 1925 р., 152 арк.

1.59. *Спр. 2646. Докладные записки, справки Харьковского окружкома КП(б)У о внутрпартийной, агитационно-массовой, культурно-просветительской работе, партпросвещении, народном образовании, украинизации и другим вопросам. 11 лютого 1928 – 31 грудня 1928 р., 87 арк.*

1.60. *Спр. 2684. Циркулярные письма ЦК КП(б)У, тезисы докладов Агитпропа ЦК КП(б)У, выписки из протоколов заседаний секретариата ЦК КП(б)У, докладные записки, справки партийных и советских органов по вопросам ликвидации неграмотности и малограмотности, проведении массовых мероприятий, «Месячник Ликбеза», «Недели обороны страны», об антирелигиозной пропаганде, борьбе с алкоголизмом. 22 лютого 1928 – 03 жовтня 1928 р., 51 арк.*

1.61. *Спр. 2702. Докладные записки, справки Наркомпроса УССР, советских органов, выписки из протоколов заседания Политбюро ЦК КП(б), переписка о состоянии народного просвещения в республике, ликвидации неграмотности, работе музеев и библиотек, деятельности Пролеткульта, командировках за границу преподавательского состава. 29 февраля 1928 – 21 декабря 1928 г., 117 арк.*

1.62. *Спр. 2917. Дерективные письма ЦК КП(б)У, Агитационно-пропагандистского отдела ЦК партии об агитационно-пропагандистской работе во время проведения хлебозаготовок, условиях приема на курсы окружных партийных работников при ЦК КП(б)У и др. вопроса. Докладные записки Агитпропа о приеме в высшие учебные заведения, состоянии антирелигиозной пропаганды, ликвидации неграмотности и др. вопросам. Списки слушателей курсов окружных партийных работников. 14 января 1929 – 05 декабря 1929 г., 128 арк.*

1.63. *Спр. 4203. Постановления ЦК КП(б)У, докладные записки, письма Наркомпроса УССР, профсоюзных органов, проект постановления ВУЦИК по вопросам ликвидации неграмотности и малограмотности среди трудящихся, начальном и среднем образовании, строительстве школ. Письмо Наркомпроса УССР за подписью Н.А. Скрыпника в ЦК ВКП(б) на имя И.В.*

Сталина о ходе осуществления программы всеобуча на Украине. 12 января 1931. – 13 октября 1931 г., 86 арк.

1.64. *Спр. 5294. Докладные* записки, письма, справки Наркомпроса УССР, Днепропетровского обкома партии в ЦК КП(б)У о результатах поездки в районы наркома просвещения Н.А. Скрыпника, массовой работе в селах, ликвидации неграмотности, ходе капитального строительства институтов Украины и школ в Днепропетровской области, материальном обеспечении учителей. В деле имеются оригиналы писем Н.А. Скрыпника. 21 марта 1932 – 14 декабря 1932 г., 33 арк.

1.65. *Спр. 6635. Протоколы* заседаний Президиума Совета Национальностей ЦИК СССР, совещания при Совете Национальностей ЦИК СССР о содействии культурному развитию языков в национальных республиках и областях СССР. Постановление Президиума СССР о мероприятиях по ликвидации неграмотности в республиках СССР. 3 апреля 1935 – 21 октября 1935 г., 27 арк.

1.66. *Спр. 6865 Докладная* записка отделов культпросветработы ЦК ВКП(б) и ЦК КП(б)У, телеграммы ЦК КП(б)У обкомам партии; текст обращения В.П.Затонского о необходимости улучшения обучения неграмотны и малограмотных в УССР, ликвидации неграмотности. 15 февраля 1936 – 18 октября 1936 г., 45 арк.

Державний архів Житомирської області

Ф. Р-266. Волынская окружная инспектура народного образования исполнительного комитета совета рабочих, крестьянских и красноармейских депутатов города Житомир, Волынской округи.

1.67. *Спр. 4. Документы* о состоянии ликвидации неграмотности в Волынской округе (Отчеты, докладные записки, выписки из протоколов). Февраль – декабрь 1925 г., 329 арк.

1.68. *Спр. 33. Материалы* об организации и проведении обучения взрослого населения в Волынской округе. Май 1925 – октябрь 1926 г., 538 арк.

1.69. *Спр. 34. Планы* работы инспектуры народного образования по ликвидации неграмотности в Волынской округе. Отчеты, докладные записки и другие документы. Январь – декабрь 1928 г., 490 арк.

Ф. Р-330. Волинське окружне товариство допомоги ліквідації неписьменності і малописьменності ім.. В.І.Леніна. м. Житомир, Волинська губерня.

оп. 1

1.70. *Спр. 5. Протоколи* засідань Волинського окружного товариства допомоги ліквідації неписьменності і малописьменності ім.. В.І.Леніна. Обстеження окружних товариств, лютий 1925 – вересень 1926 р., 108 арк.

1.71. *Спр. 8. Документи* про фінансовий стан та роботу Волинського окружного товариства допомоги ліквідації неписьменності і малописьменності ім.. В.І.Леніна (інструкції, протоколи, плани, звіти, доповідна записка, акт, список листування), 26 лютого – 14 серпня 1926 р., 40 арк.

1.72. *Спр. 12. Документи* Волинського окружного товариства допомоги ліквідації неписьменності і малописьменності про проведення Тижня допомоги ліквідації неписьменності (протоколи, план, звіт, відозва, листування) 4 серпня – 3 листопада 1927 р, 13 арк.

1.73. *Спр. 17. Листування* з Центральним правлінням Товариства «Геть неписьменність» про забезпечення навчання серед дорослого організованого населення у Волинській окрузі, 4 лютого – 15 грудня 1927 р , 19 арк.

1.74. *Спр. 24. Короткий огляд діяльності міських товариств Волинської округи та м. Житомир за 1925 – 1927 рр. та листування з ними з питань проведення конкурсу на найкращий лік пункт, осередок, учителя. 11 січня - 2 жовтня 1928 р., 25 арк.*

1.75. *Спр. 26. Постанови Центрального комітету Всеукраїнського Товариства про підсумки і задачі ліквідації неписьменності та малописьменності в УСРР. Протоколи засідань Волинського окружного товариства допомоги ліквідації неписьменності і малописьменності, 14 березня – 23 жовтня 1928 р, 40 арк.*

1.76. *Спр. 28. Документи про фінансовий стан та роботу Волинського окружного товариства допомоги ліквідації неписьменності і малописьменності ім.. В.І.Леніна (інструкції, протоколи, плани, звіти, доповідна записка, акт, список листування), 18 січня 1928 – 23 листопада 1929 р., 40, 158 арк.*

1.77. *Спр. 29. Плани роботи Волинського окружного товариства допомоги ліквідації неписьменності і малописьменності на 1929 р. Звіти, доповідні записки та інші документи про стан ліквідації неписьменності та малописьменності серед дорослого населення Житомира, 4 вересня 1928 – 15 травня 1929 р., 40 арк.*

1.78. *Спр. 30. Листування з окружними комітетами товариства про звітну відчутність з ліквідації неписьменності та малописьменності за 1929 – 1930 навчальний рік. Витяги з протоколу засідань Волинського окружного товариства допомоги ліквідації неписьменності і малописьменності. 12 листопада 1929 р. – 20 червня 1930 р., 47 арк.*

1.79. *Спр. 32. Доповідні записки інструкторів Наркомпросу про стан ліквідації неписьменності та малописьменності, квітень 1930 р., 6 арк.*

1.80. *Спр. 35. Листування Волинського окружного товариства допомоги ліквідації неписьменності і малописьменності з Центральним Правлінням Товариства з організаційних питань, 17 жовтня 1929 р. – 30 серпня 1930 р., 163 арк.*

1.81. *Спр. 36. Протоколи* засідань Волинського окружного товариства допомоги ліквідації неписьменності і малописьменності, 1930 р., 32 арк.

1.82. *Спр. 37. Листування* Волинського окружного товариства допомоги ліквідації неписьменності і малописьменності з Центральним Правлінням Товариства про обстеження і стан ліквідації неписьменності та малописьменності серед дорослого населення Житомира, 19 січня – 30 листопада 1930 р., 141 арк.

Державний архів Київської області

Ф. Р-144. Відділ народної освіти Київського обласного виконавчого комітету Ради робітничих, селянських та червоноармійських депутатів /ОблВНО/ 1932 – XII 1939 рр..

оп. 1

1.83. *Спр. 1324. Плани* роботи обласного товариства «Геть неписьменність» на II півріччя 1935 р. Звіти, доповідні записки та інші документи про стан ліквідації неписьменності та малописьменності серед дорослого населення області, 1935-1936, 50 арк.

1.84. *Спр. 1329. Постанова* обкому КП/б/У та доповідна записка сектора про стан виконання постанови ЦК ВКП/б/ та РНК СРСР «Про ліквідацію неписьменності та малописьменності», червень – 10 листопада 1936 р., 59 арк.

Ф. Р-590. Київське губернське товариство сільськогосподарського кредиту (Сільбанк).

оп. 1

1.85. *Спр. 1. Статут* та протоколи засідань правління товариства за 1923 – 1924 рр., 26 листопада 1923 – 20 жовтня 1924., 185 арк.

Ф. Р-708. Киевский Губпросвет.

оп. 1

1.86. *Спр. 432. Протоколы* и выписки из протоколов заседаний Губпрофсовета и Губернских отедолов союзов, Бердичевского окрпрофбюро, исполнительного бюро профсекретариатов Вузов г. Киева, постановления ССовета Труда и Оборона, циркуляры Южбюро ВЦСПС, Губернского отдела труда, райкомов, союзов, постановления Губернскогго профессионального товарищества труда, резолюция тарифно-экономической конференции об экономической работе союзов, 3 января – 5 декабря 1923 г., 127 арк.

Ф. Р-2967. Киевский областной комитет общества «Долой неграмотность», г. Киев / Обком ОДН/ 1931 - 1934.

оп. 1

1.87. *Спр. 7. Положения* о работе обласного оргкомитета ОДН; Циркуляры и распоряжения Центрального правления ОДН, резолюция 3-го Всеукраинского съезда ОДН, виписка из протокола заседания секретариата ВУЦИК от 16. II. 1932 об итогах работы 3-го Всеукраинского съезда ОДН, 270 арк.

1.88. *Спр. 45. Постановления* и протоколы заседания Обкома ОДН и городского сектора Обкома за 1933 – 1934 гг., 1933 – 1934 гг., 57 арк.

1.89. *Спр. 58. Протоколы* заседаний Секретариата за 1933 г., 64 арк.

1.90. *Спр. 93. Сведения* о деятельности ячеек ОДН при школах и техникумах г. Киева за 1933 г., 8 арк.

1.91. *Спр. 95. Дело* о Всеукраинском и Киевском областном конкурсе ОДН за 1933 – 1934 гг., 1933 – 1934 гг., 56 арк.

1.92. *Спр. 101. Договор* соцсоревнования с Черниговским и Одесским обкомами ОДН за 1933 – 1934 гг., 12 арк.

1.93. *Спр. 112. Постановления* Совнаркома УССР от 16 II 1934 г. об итогах и задачах ликвидации неграмотности, протоклы заседаний Секретариата ВУЦИК и заседания арбитра по соцсоревнованию Южной и Юго-западной ж-д по ликвидации неграмотности, резолюція 1-й Всеукраинской конференции ОДН, характеристики организаций и лиц, представленных к премированию по Всеукраинскому конкурсу ОДН, списки делегатов на Всеукраинскую конференцию ОДН за 1934 г., 1934 г., 189 арк.

1.94. *Спр. 115. Протоколы* заседаний президии за 1934 г., 1934 г., 95 арк.

1.95. *Спр. 125. Докладные* записки инструкторов Обкома ОДН о состоянии ликбезработы в районах области за 1934 г., 303 арк.

1.96. *Спр. 126. Докладные* записки инструкторов Обкома ОДН о состоянии ликбезработы в г. Киеве за 1934 г., 30 арк.

1.97. *Спр. 141. Протоколы* заседания президиума обкома от 4 января 1936 г., 4 января 1936 г., 7 арк.

Державний архів Чернігівської області

Ф. Р-655. Чернігівський обласний організаційний комітет товариства допомоги ліквідації неписьменності та малописьменності “Геть неписьменність”, м. Чернігів, 1932 – 1936 рр.

оп. 1

1.98. *Спр. 29. Документи* (протоколи, плани, звіти, відомості, листування) про роботу районних комітетів товариств «Геть неписьменність», 10 січня – 25 грудня 1932 р., 134 арк.

1.99. *Спр. 43. Обіжники* Чернігівського комітету товариств «Геть неписьменність». Листування з Центральним комітетом Всеукраїнського Товариства. Протоколи, плани, звіти, відомості, листування, 17 січня – 12 листопада 1933 р., 109 арк.

1.100. *Спр. 82. Постанови* Центрального комітету Всеукраїнського Товариства про підсумки і задачі ліквідації неписьменності та малописьменності в УСРР. Протоколи засідань Чернігівського комітету товариства «Геть неписьменність», листування з районними комітетами товариства, 14 березня – 23 жовтня 1934 р, 106 арк.

1.101. *Спр. 93. Листування* з районними комітетами товариства про звітну відчутність з ліквідації неписьменності та малописьменності за 1934 – 1935 навчальний рік. Витяги з протоколу засідань Чернігівського комітету товариства «Геть неписьменність». 9 грудня 1934 р. – 20 вересня 1935 р., 246 арк.

1.102. *Спр. 129. Протоколи* засідань Чернігівського комітету товариства «Геть неписьменність». Листування з Центральним комітетом Всеукраїнського Товариства. Звіти по ліквідації неписьменності у Чернігівській області. Виконання контрольних цифр по ліквідації неписьменності за 1934 р., 17 листопада 1934 – 18 грудня 1935 р., 94 арк.

1.103. *Спр. 166. Матеріали* Чернігівського комітету товариства «Геть неписьменність» та висновки з обстеження стану ліквідації неписьменності в районних товариствах. 17 січня – 10 грудня 1935 р., 24 арк.

1.104. *Спр. 175. . Документи* Чернігівського комітету товариства «Геть неписьменність» про проведення Тижня допомоги ліквідації неписьменності / протоколи, план, звіт, відозва, листування/ 4 серпня – 3 листопада 1935 р., 10 арк.

1.105. *Спр. 176. Матеріали* Чернігівського комітету товариства «Геть неписьменність» по виконання постанови РНК УСРР про фінансову звітність, сплату членських внесків, тощо. 12 квітня – 19 вересня 1935 р., 13 арк.

1.106. *Спр. 177. Протоколи* засідань Чернігівського комітету товариства «Геть неписьменність», 11 червня – 18 листопада 1935 р., 11 арк.

1.107. *Спр. 178. Протоколи* засідань Чернігівського комітету товариства «Геть неписьменність». Листування з районними комітетами Товариства.

Звіти по ліквідації неписьменності у Чернігівській області, 13 березня – 4 грудня 1935 р., 18 арк.

1.108. *Спр. 179. Переписка* з Центральним комітетом Всеукраїнського Товариства про фінансовий стан, вересень 1935 р., 13 арк.

1.109. *Спр. 180. Матеріали* про стану ліквідації неписьменності в Чернігівській області. 18 січня 1936 р., 5 арк.

1.110. *Спр. 188. Матеріали* Чернігівського комітету товариства «Геть неписьменність» та висновки з обстеження стану ліквідації неписьменності в районних товариствах. 17 грудня 1935 – 15 лютого 1936 р., 14 арк.

1.111. *Спр. 189. Протоколи* засідань Чернігівського комітету товариства «Геть неписьменність». Листування з Центральним комітетом Всеукраїнського Товариства. Звіти по ліквідації неписьменності у Чернігівській області. Виконання контрольних цифр по ліквідації неписьменності за 1935 р., 21 лютого – 24 грудня 1935 р., 70 арк.

Державний архів Російської Федерації у м. Москві

Ф.А406. Народный комиссариат рабоче-крестьянской инспекции РСФСР (НК РКИ РСФСР).

оп.1

1.112. *Спр. 832. Проекты постановлений* Совнаркома РСФСР, протоколы и выписки из протоколов заседаний коллегии НК РКИ РСФСР, докладная и объяснительная записка, предложения социально-культурной инспекции НК РКИ РСФСР о деятельности Всероссийского общества "Долой неграмотность" и по проверке просветительной работы среди нацменьшинств, 25 января - 25 декабря 1928, 19 арк.

1.113. *Спр. 2026. Дело* об обследовании Всероссийского общества "Долой неграмотность", 25 января - 2 февраля 1928 г., 193 арк.

оп. 12

1.114. *Спр. 2287. Дело об обследовании деятельности Центрального и местных Советов общества "Долой Неграмотность", 1 января - 31 декабря 1931 г., 96 арк.*

оп. 25

1.115. *Спр. 1326. Переписка с ЦК ВКП(б) о прекращении коммерческой деятельности общества "Долой неграмотность", 3 августа 1929 - 31 декабря 1930 г., 6 арк.*

Ф. А2306. Министерство просвещения РСФСР (МИНПРОС РСФСР).

оп. 1

1.116. *Спр. 2229. Выписка из протокола заседания Наркомпроса о создании общества "Долой неграмотность" и из протоколов Главполитпросвета, проект устава общества "Долой неграмотность" и обращение к губернским и волостным исполкомам, к профессиональным и общественным организациям, 28 сентября - 28 ноября 1923 г., 23 арк.*

оп. 69

1.117. *Спр. 494. Ходатайство Наркомпроса в ЦК РКП /б/ об изменении срока ликвидации неграмотности, 24 - 26 сентября 1925 г., 4 арк.*

1.118. *Спр. 496. Заключение Наркомпроса на ходатайство о-ва "Долой неграмотность" об освобождении от всех налогов и сборов зрелищных и иных предприятий общества, 7 декабря 1925 - 8 февраля 1926 г., 8 арк.*

1.119. *Спр. 1819. Переписка с Совнаркомом РСФСР и Наркоматом Рабоче-Крестьянской инспекции об обследовании работы общества "Долой неграмотность", 25 января - 22 марта 1928 г., 43 арк.*

оп. 70

1.120. *Спр. 382. Проекты постановлений, положения, обращения, информационные и методические письма, тезисы докладов ВЦИК и СНК РСФСР, НКП РСФСР, Центрального Совета общества "Долой неграмотность", Центрального штаба ликбезпохода, Московского областного Совета культурного строительства о начальном обязательном обучении взрослых и об очередных задачах по ликвидации неграмотности, 7 января - 21 сентября 1931 г., 57 арк.*

Ф.А2313. Главный политико-просветительный комитет (Главполитпросвет) при Наркомате просвещения РСФСР.

оп. 1

1.121. *Спр. 2. Декреты Совнаркома РСФСР об учреждении Всероссийской Чрезвычайной комиссии ликвидации безграмотности и о ликвидации неграмотности среди населения РСФСР и протоколы заседаний коллегии Народного комиссариата просвещения РСФСР (Наркомпроса), 14 декабря 1920 - 1 декабря 1921 г., 166 арк.*

оп.2

1.122. *Спр. 6. Положения об агитационном отделе подотделе агитационных кампаний, управлении агитационными аппаратами Главполитпросвета, о губернских чрезвычайных комиссиях по ликвидации безграмотности, культурно-массовой работе, задачах пропаганды, работе фото-кино отдела, тезисы докладов Главполитпросвета о политико-просветительной работе среди национальных меньшинств и другие материалы, 21 апреля - 19 ноября 1921, 97 арк.*

1.123. *Спр. 297. Положение о культурном шефстве города над деревней, о школе передвижке по ликвидации политнеграмотности среди*

крестьян о марксистском самообразовании, о доме крестьянина, о стенной газете и другие, 30 января - 29 марта 1924 г., 159 арк.

Ф. А2314. Всероссийская чрезвычайная комиссия по ликвидации неграмотности и малограмотности (ВЧКЛБ) при Наркомате просвещения РСФСР.

оп. 1

1.124. *Спр. 30. Положение* о Всероссийской и местных чрезвычайных комиссиях по ликвидации безграмотности утвержденное председателем ВЧКЛБ, протоколы заседаний ВЧКЛБ за июль 1921 г. , Июль 1921 г., 10 арк.

оп. 9

1.125. *Спр. 7. Стенограмма* заседаний II Всероссийского съезда по ликвидации неграмотности от 8-9 июня 1924 г., 8 июня - 9 июля 1924 г., 206 арк.

1.126. *Спр. 12 Стенограмма* Всесоюзного методического совещания по ликвидации неграмотности и малограмотности от 22-23 мая 1925 г. с приложением тезисов докладов, резолюций комиссий и др. материалов, 22 - 23 мая 1925 г., 191 арк.

1.127. *Спр. 19. Материалы* по разработке методики работы по ликвидации неграмотности за 1926 г. (Протоколы заседаний и планы работы уездных методических бюро, методической работы учителей в кружках и др.), 26 августа 1925 – 1926 г., 28 арк.

1.128. *Спр. 22. Стенограмма* заседаний I Всероссийского съезда общества "Долой неграмотность" от 18-24 января 1926 г., 16 - 24 января 1926 г. , 167 арк.

1.129. *Спр. 35. Постановления* Секретариата ЦК ВЛКСМ № 35 от 10 апреля 1929 г. протоколы заседаний Главполитпросвета НКП РСФСР и совещания работников ликбеза, конференции по ликвидации неграмотности;

акт обследования культработы на заводе "Серп и Молот", тезисы докладов на II Всероссийском съезде общества "Долой неграмотность" и др. материалы о работе по ликвидации неграмотности, 24 декабря 1928 - 4 декабря 1929 г., 125 арк.

1.130. *Спр. 47. Тезисы докладов Всеукраинского съезда общества "Долой неграмотность", сентябрь 1929 г., 17 сентября 1929 г., 30 арк.*

1.131. *Спр. 49. Статистические сведения ВЧКЛБ и сводки местных отделений общества "Долой неграмотности" о работе по ликвидации неграмотности и малограмотности по состоянию на 1 января 1929 г., 28 арк.*

2. Опубліковані документи

2.132. *50 лет ВЛКСМ: документы и материалы. – М.: Молодая гвардия, 1969. – 491 с.*

2.133. *Агіт-збірник по проведенню кампанії ліквідування неписьменності на селі. – Х., 1924. – 64 с.*

2.134. *Агітсуд над неписьменним (для села). – Одеса, 1924. – 26 с.*

2.135. *Агітсуд над неписьменним (для клубів, червоних кутків та ін.) / Склали А. І. Богуславський, М. Б. Зайдман. – Одеса, 1930. – 32 с.*

2.136. *Будівництво Радянської України: збірник. – Х.: Державне видавництво України, Б.Р. – За ленінську національну політику. – 270 с.*

2.137. *ВКП(б) в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК - изд. 6. – М., 1940. – 400 с.*

2.138. *Вопросы культурного строительства на Украине. – К.: Пролетарій, 1928. – 42 с.*

2.139. *Всеобщее обучение, ликвидация неграмотности и подготовка кадров. Статистический очерк. М., 1930. – 45 с.*

2.140. *Грамотность и образование в дореволюционной России и СССР. Историко-статистические очерки / И.М. Богданов. – М., 1964. – 195 с.*

2.141. *Директивы* ВКП(б) и постановления Советского правительства о народном образовании. Вып. 2. Сборник документов за 1917 – 1947 гг.: приложение к журналу «Советская педагогика» / Сост.: Н.И. Болдырев. – М.: АПН РСФСР, 1947. – 304 с.

2.142. *Договор* социалистического соревнования между Московской и Харьковской окружными организациями общества «Долой неграмотность» на 1930 г. – М., 1930. – 16 с.

2.143. *Інструкція* сільрадам Київщини в справі ліквідації неписьменності. – К., 1924. – 9 с.

2.144. *Інструктивно-методическое письмо* №1, окт. 1924. О ликвидации неграмотности среди народностей нерусского языка. – 21 с.

2.145. *История* культурного строительства в СССР 1917-1977: Документы и материалы. Культурное строительство в СССР 1917–1927 : Разработка единой государственной политики в области культуры: Док. и мат. Отв. ред. А. П. Ненароков / АК СССР, Ин-т ист. – М., 1989. – 464 с.

2.146. *Итоги* культурного строительства в цифрах к XVIII партийному съезду. – М., 1935. – 84 с.

2.147. *Засоби* присилування // *Порадник* ліквідатора не- та малописьменності. – Х., 1924. – 84 с.

2.148. *Короткі* підсумки перепису населення України 17.XII.1926: Національний і віковий склад, рідна мова та письменність населення / ЦСУ УСРР. – Х., 1928. – 210 с.

2.149. *КПСС* в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК. Изд.7. – М.: Государственное издательство политической литературы, 1954. – 831 с.

2.150. *КПСС* в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК. – М., 1970. – 146 с.

2.151. *КПСС* во главе культурной революции в СССР. – М, 1972. – 376 с.

2.152. *КПСС* о культуре, просвещении и науке. Сборник документов. – М.: Изд-во полит. лит-ры, 1963. – 552 с

- 2.153. *КПСС о культурно-просветительной работе. Сборник документов.* – М.: Советская Россия, 1968, – 168 с.
- 2.154. *КПСС о культурно-просветительской работе. Сборник документов.* – М.: Советская Россия, 1981. – 136 с.
- 2.155. *КП України в резолюціях і рішеннях. Збірник документів.* – К.: Держвид. УРСР, 1958. – Т.1. – 691 с.
- 2.156. *КП України в резолюціях і рішеннях.* – К., 1958. – Т.2. – 704 с.
- 2.157. *Культурная жизнь в СССР. Хроника 1917 – 1927 гг.* – М.: Наука, 1975. – 768 с.
- 2.158. *Культурная жизнь в СССР. Хроника. 1928 – 1941 гг.* – М.: Наука, 1976. – 816 с.
- 2.159. *Культурне будівництво в Українській РСР 1917-1927: збірник документів і матеріалів.* – К.: Наукова думка, 1979. – 667 с.
- 2.160. *Культурне будівництво в Українській РСР 1928- червень 1941: збірник документів і матеріалів.* – К.: Наукова думка, 1986. – 415 с.
- 2.161. *Культурне будівництво Української РСР. Статистичний довідник.* – К. 1940. – 125 с.
- 2.162. *Культурне будівництво в УРСР. Т.І. Найважливіші рішення Комуністичної партії і радянського уряду 1917-59 рр.: Збірник. документів.* – К., 1960. – 882 с.
- 2.163. *Культурная революция в СССР. 1917-1965 гг. / Отв. ред. М. П. Ким.* – М.: Наука, 1967. – 471 с.
- 2.164. *Культурное строительство в Чечено-Ингушетии, 1920 – июнь 1941г.: сборник документов и материалов.* – Грозный.: Чечено-Ингушское книжное изд-во, 1979. – 242 с.
- 2.165. *Культурное строительство в СССР Текст.: статистический сборник.* – М.: Госстатиздат, 1956. – 332 с.
- 2.166. *Куток Леніна в сельбудах та хатах-читальнях.* – К., 1925. – 32 с.
- 2.167. *Ліквідація неписьменності та весняна сівба 1930 року / Р. Златковська.* – Х. Пролетарій, – 39 с.

- 2.168. *ЛКСМ* України в рішеннях з'їздів та конференцій. 1919-1966: Збірник документів. – К.: Видавництво ЦК ЛКСМУ «Молодь», 1969. – 671 с.
- 2.169. *На вищій щабель: матеріали III Всеукраїнського з'їзду ленінського Т-ва «Геть неписьменність» на Україні.* – К., 1932. – 46 с.
- 2.170. *Нариси розвитку народного господарства УРСР.* – К.: В-во Акад. наук УРСР, 1949. – 579 с.
- 2.171. *Народна освіта України. Статистичний збірник. X., 1929 р., Україна. Статистичний щорічник. X, 1929 р.* – 121 с.
- 2.172. *Народное образование в СССР. Общеобразовательная школа. Сборник документов: 1917-1973 гг.* – М. Педагогика 1974. – 559 с.
- 2.173. *О проведении социалистического соревнования между ОДН РСФСР и ОДН УССР.* – М., 1930. – 19 с.
- 2.174. *Первые декреты советской власти: Сб. факсимильного воспроизведения документов.* – М., 1987. – 334 с.
- 2.175. *Пільги для тих, що скінчили школи ліквідації неписьменності або вчаться в них.* – Х., 1925 – 31 с.
- 2.176. *Політико-освітня робота на селі влітку.* – Х., 1927, – 81 с.
Про готування кадрів товариства «Геть неписьменність». – Х.: Радянська школа, 1931, – 55 с.
- 2.177. *Постанови третьої Всеукраїнської методичної конференції в справах ліквідації неписьменності.* – Х.: ВУНКЛН, 1925. – 16 с.
- 2.178. *Порадник до самопідготовки робіт лікнепу (курси лікнепу вдома).* – Х., 1926. – 39 с.
- 2.179. *Порадник ліквідатора неписьменності та малописьменності.* – Х.: Червоний шлях. – 1924. – 183 с.
- 2.180. *Профсоюзы СССР. Документы и материалы в 4-х томах (1905-1963). Т.2.* – М.: Профиздат. – 867 с.
- 2.181. *Хроника социалистического строительства на Украине (1921-1925) / Отв. ред С. В. Кульчицкий // АН УССР Институт Истории.* – К.: Наукова думка, 1989. – 232 с.

2.182. *Хронологічне зібрання законів, указів Президії Верховної Ради, постанов і розпоряджень уряду Української РСР: Збірник документів. В 7-ми томах.* – К.: Державне видавництво політичної літератури УРСР, 1963. – Т.1. (1917- 1941). – 771 с.

2.183. *Форми и методи клубной роботи: Хрестоматия* /Под ред. Е. Шалагиновой. – М. –Л.: Долой неграмотность, 1927. – 392 с.

2.184. *Штурм неписьменності на Дніпробуді* / І. Дубинський. – Х.: Радянська школа, 1933 – 43 с.

3. Архівна періодика

а) газети

- 3.185. *Вісті ВУЦВК.* – 1923. – 14 жовтня.
- 3.186. *Вісті ВУЦВК.* – 1923. – 16 жовтня.
- 3.187. *Вісті ВУЦВК.* – 1923. – 20 жовтня.
- 3.188. *Вісті ВУЦВК.* – 1923. – 1 листопада.
- 3.189. *Вісті ВУЦВК.* – 1923. – 4 листопада.
- 3.190. *Вісті ВУЦВК.* – 1923. – 24 листопада.
- 3.191. *Известия ВЦК.* – 1923. – 30 листопада
- 3.192. *Геть неписьменність.* – 1924. – 5 лютого.
- 3.193. *Геть неписьменність.* – 1924. – 19 травня.
- 3.194. *Геть неписьменність.* – 1924. – 20 липня.
- 3.195. *Геть неписьменність.* – 1924. – 8 серпня.
- 3.196. *Геть неписьменність.* – 1924. – 15 жовтня.
- 3.197. *Геть неписьменність.* – 1924. – 20 листопада.
- 3.198. *Геть неписьменність.* – 1924. – 31 грудня.
- 3.199. *Геть неписьменність.* – 1925. – 23 лютого.
- 3.200. *Геть неписьменність.* – 1926. – 18 січня.
- 3.201. *Геть неписьменність.* – 1926. – 15 лютого.
- 3.202. *Геть неписьменність.* – 1926. – 5 квітня.

- 3.203. *Геть* неписьменність. – 1926. – 1 травня.
- 3.204. *Геть* неписьменність. – 1926. – 23 травня.
- 3.205. *Геть* неписьменність. – 1926. – 25 липня.
- 3.206. *Геть* неписьменність. – 1926. – 1 листопада.
- 3.207. *Геть* неписьменність. – 1926. – 30 листопада.
- 3.208. *Геть* неписьменність. – 1926. – 15 грудня.
- 3.209. *Геть* неписьменність. – 1926. – 31 грудня.
- 3.210. *Геть* неписьменність. – 1927. – 18 січня.
- 3.211. *Геть* неписьменність. – 1927. – 12 лютого.
- 3.212. *Геть* неписьменність. – 1927. – 23 лютого.
- 3.213. *Геть* неписьменність. – 1927. – 1 квітня.
- 3.214. *Геть* неписьменність. – 1927. – 27 квітня.
- 3.215. *Геть* неписьменність. – 1927. – 28 травня.
- 3.216. *Геть* неписьменність. – 1927. – 19 липня.
- 3.217. *Геть* неписьменність. – 1927. – 21 жовтня.
- 3.218. *Геть* неписьменність. – 1927. – 9 листопада.
- 3.219. *Геть* неписьменність. – 1927. – 30 листопада.
- 3.220. *Геть* неписьменність. – 1928. – 23 лютого.
- 3.221. *Геть* неписьменність. – 1928. – 29 лютого.
- 3.222. *Геть* неписьменність. – 1928. – 13 березня.
- 3.223. *Геть* неписьменність. – 1928. – 26 жовтня.
- 3.224. *Геть* неписьменність. – 1928. – 7 листопада.
- 3.225. *Геть* неписьменність. – 1928. – 27 листопада.
- 3.226. *Геть* неписьменність. – 1928. – 31 грудня.
- 3.227. *Геть* неписьменність. – 1929. – 29 січня.
- 3.228. *Геть* неписьменність. – 1929. – 15 березня.
- 3.229. *Геть* неписьменність. – 1929. – 31 березня.
- 3.230. *Геть* неписьменність. – 1929. – 1 травня.
- 3.231. *Геть* неписьменність. – 1929. – 22 травня.
- 3.232. *Геть* неписьменність. – 1929. – 5 червня.

- 3.233. *Геть* неписьменність. – 1929. – 18 червня.
- 3.234. *Геть* неписьменність. – 1929. – 23 серпня.
- 3.235. *Геть* неписьменність. – 1929. – 31 серпня.
- 3.236. *Геть* неписьменність. – 1929. – 25 вересня.
- 3.237. *Геть* неписьменність. – 1929. – 30 вересня.
- 3.238. *Геть* неписьменність. – 1929. – 10 жовтня.
- 3.239. *Геть* неписьменність. – 1929. – 24 жовтня.
- 3.240. *Геть* неписьменність. – 1929. – 31 жовтня.
- 3.241. *Геть* неписьменність. – 1929. – 14 листопада.
- 3.242. *Геть* неписьменність. – 1929. – 21 листопада.
- 3.243. *Геть* неписьменність. – 1929. – 12 грудня.
- 3.244. *Геть* неписьменність. – 1929. – 26 грудня.
- 3.245. *Геть* неписьменність. – 1930. – 8 січня.
- 3.246. *Геть* неписьменність. – 1930. – 8 січня.
- 3.247. *Геть* неписьменність. – 1930. – 15 січня.
- 3.248. *Геть* неписьменність. – 1930. – 28 лютого.
- 3.249. *Геть* неписьменність. – 1930. – 14 березня.
- 3.250. *Геть* неписьменність. – 1930. – 25 квітня.
- 3.251. *Геть* неписьменність. – 1930. – 30 червня.
- 3.252. *Геть* неписьменність. – 1930. – 31 серпня.
- 3.253. *Геть* неписьменність. – 1930. – 7 вересня.
- 3.254. *Геть* неписьменність. – 1930. – 30 вересня.
- 3.255. *Геть* неписьменність. – 1930. – 5 жовтня.
- 3.256. *Геть* неписьменність. – 1930. – 8 жовтня.
- 3.257. *Геть* неписьменність. – 1930. – 15 жовтня.
- 3.258. *Геть* неписьменність. – 1930. – 20 жовтня.
- 3.259. *Геть* неписьменність. – 1930. – 25 жовтня.
- 3.260. *Геть* неписьменність. – 1930. – 15 листопада.
- 3.261. *Геть* неписьменність. – 1930. – 20 листопада.
- 3.262. *Геть* неписьменність. – 1930. – 30 листопада.

- 3.263. *Геть* неписьменність. – 1930. – 20 грудня.
3.264. *Геть* неписьменність. – 1931. – 30 січня.
3.265. *Геть* неписьменність. – 1931. – 10 лютого.
3.266. *Геть* неписьменність. – 1931. – 20 лютого.
3.267. *Геть* неписьменність. – 1931. – 28 лютого.
3.268. *Геть* неписьменність. – 1931. – 10 березня.
3.269. *Геть* неписьменність. – 1931. – 30 березня.
3.270. *Геть* неписьменність. – 1931. – 10 квітня.
3.271. *Геть* неписьменність. – 1931. – 20 квітня.
3.272. *Геть* неписьменність. – 1931. – 30 квітня.
3.273. *Геть* неписьменність. – 1931. – 10 травня.
3.274. *Геть* неписьменність. – 1931. – 20 травня.
3.275. *Геть* неписьменність. – 1931. – 10 червня.
3.276. *Геть* неписьменність. – 1931. – 15 червня.
3.277. *Геть* неписьменність. – 1931. – 20 червня.
3.278. *Геть* неписьменність. – 1931. – 20 липня.
3.279. *Геть* неписьменність. – 1931. – 20 серпня.
3.280. *Геть* неписьменність. – 1931. – 20 вересня.
3.281. *Геть* неписьменність. – 1933. – 31 березня.
3.282. *Геть* неписьменність. – 1931. – 20 липня.
3.283. *Комсомольская правда*. – 1928. – 2 вересня.
3.284. *Комсомольская правда*. – 1935. – 16 грудня.
3.285. *Правда*. – 1936. – 27 февраля.

б) журнали

- 3.286. *Геть* неписьменність. – 1924. – №1.
3.287. *Геть* неписьменність. – 1924. – №2.
3.286. *Геть* неписьменність. – 1924. – №3.
3.285. *Геть* неписьменність. – 1924. – №4.

- 3.286. *Геть* неписьменність. – 1924. – №5-6.
- 3.287. *Геть* неписьменність. – 1925. – №1-2.
- 3.288. *Геть* неписьменність. – 1925. – №3-4.
- 3.289. *Геть* неписьменність. – 1925. – №5-6.
- 3.290. *Геть* неписьменність. – 1927. – №1.
- 3.291. *За грамоту*. – 1928. – №1-2.
- 3.292. *За грамоту*. – 1929. – №3.
- 3.293. *Коммунистическое* просвещение. – 1923. – №6.
- 3.294. *Коммунистическое* просвещение. – 1924. – №5.
- 3.295. *Коммунистическое* просвещение. – 1928. – №2-3.
- 3.296. *Коммунистическое* просвещение. – 1928. – №5.
- 3.297. *Коммунистическое* просвещение. – 1929. – №3.
- 3.298. *Культпоход*. – 1930. – №2.
- 3.299. *Народное* просвещение. – 1927. – №4.
- 3.300. *Повысим* грамотность. – 1936. – №1.

ЛІТЕРАТУРА

4. Монографії, брошури, статті

- 4.301. *Авдієнко М.О.* Письменність людності України / М.О. Авдієнко. – Х, 1930. – 119 с.
- 4.302. *Амелин П.П.* Культурная революция в СРСР (1928 – 1941 гг.) / П.П. Амелин. – Л.: Высший военный педагогический институт им. М.И. Калинина, 1951. – 80 с.
- 4.303. *Андреева М.С.,* Виноградов А.П., Пиналов С.А. История культурно-просветительской работы в СССР / М.С. Андреева. – Х.: Харьковский государственный институт культуры, 1970. – 229 с.
- 4.304. *Андреева М.С.* Коммунистическая партия – организатор культурно-просветительской работы в СССР (1917-1933) / М.С. Андреева. – М.: Высшая школа, 1963. – 99 с.

4.305. *Андреева М.С.* Политико-просветительская работа в деревне в конце восстановительного периода (1921-1925 гг.) / М.С. Андреева. - М.: Госкультпросветиздат, 1953. – 24 с.

4.306. *Анпілогова Т. Ю.* Культурно-освітня діяльність гуманітарної інтелігенції Луганщини в період нової економічної політики/ Т.Ю. Анпілогова // Вісник ЛНПУ імені Тараса Шевченка. Історичні науки. – 2005. – № 14. – С. 122-129.

4.307. *Афанасьев В. В.* Нариси історії культурно-освітньої роботи на Україні (1917-1941 рр.): [навч. посіб.] / В. В. Афанасьев, В. О. Ветров, С. А. Канавенко. - Х., 1968. - 178 с.

4.308. *Березовчук М. Д.* Перші соціалістичні перетворення на селі: Про організацію сільської бідноти та їх роль у здійсненні перших соц. перетворень / М.Д. Березовчук. - К.: Видавництво політичної літератури України, 1976. - 149 с.

4.309. *Білінський А.* Громадські організації в СРСР / А. Білінський. – Мюнхен-Чикаго, 1969. – 160 с.

4.310. *Білоцерківський В. Я.* Боротьба за ліквідацію неписьменності на Україні /1926-1932 рр./ В. Я. Білоцерківський //Питання Історії СРСР. – Х, 1975. - Вип.20. – С.83-91

4.311. *Бондарев Д. А.* Ликвидация неграмотности (цифры, факты, перспективы) / Д.А. Бондарев. – М. –Л.: Госиздат, 1929. – 72 с.

4.312. *Бондарев Д.А.* Ликвидация неграмотности на пороге 10-летия Октябрьской революции / Д.А. Бондарев// Коммунистическое просвещение. – 1927, №10. – С. С.39-42.

4.313. *Борзов. Л.* Комсомол в борьбе за грамоту / Л. Борзов. – М.-Л.: Госиздат, -1929. - 32 с.

4.314. *Братское* сотрудничество советских республик в хозяйственном и культурном строительстве. Сборник статей. – М.: Мысль, 1971. – 240 с.

4.315. *Васильев В.В.* Формування системи державного нагляду за громадськими об'єднаннями України в першій половині двадцятих років ХХ

століття / В.В. Васильєв // Культура народів Причорномор'я. – 2007. – № 120. – С. 17-23.

4.316. *Власов Ю.* Добровольные объединения как форма советской демократии / Ю. Власов // Советское строительство. – 1929. – №4. – С. 56-73

4.317. *Вовк Л.П.* Жіночі ради України в боротьбі за ліквідацію неписьменності / Л.П. Вовк // Вісник Київського державного університету. – 1974. – №16: серія історії. – С. 40-47.

4.318. *Вожгальский А.* Изба-читальня. (Ее организация и методы работы) / А. Вожгальский. - М.: На помощь деревне и школе, 1925. - 110 с.

4.319. *Войналович О.* Організація шкільної освіти національних меншин в Україні 20-30-ті рр. / О. Войналович. – К.: Рідний край, 1992. – 149 с.

4.320. *Воронець А.І.* Неписьменність на Україні і боротьба з нею / А.І. Воронець. – Х.: Радянська освіта, 1924. – 19 с.

4.321. *Воронець А.І.* «Етапи ліквідації неписьменності серед дорослого населення України»/ А.І. Воронець // Радянська освіта. – 1925. – №2. – С.45-51

4.322. *Галин С. А.* Исторический опыт культурного строительства в первые годы Советской власти (1917-1925) / С. А. Галин. – М.: Высшая школа, 1990. – 142 с.

4.323. *Генін С.* Піднесення матеріально-культурного рівня трудящих СРСР в роки передвоєнних п'ятирічок / С. Генін. – К.: Державне видавництво політичної літератури УРСР, 1950. – 63 с.

4.324. *Голуб Ф.* ЛКСМУ в культурному будівництві / Ф. Голуб. – Х.: Держвидав України, 1929. – 60 с.

4.325. *Грищенко М.М.* Розвиток народної освіти на Україні за роки Радянської влади / М.М. Грищенко. – К., 1957. – 132 с.

4.326. *Гутянський С.К.* В.І. Ленін і культурне будівництво на Україні / С.К. Гутянський. – К.: Наукова думка, 1965 – 198 с.

4.327. *Даниленко В.М.* Здійснення Ленінського декрету про ліквідацію неписьменності на Україні у 1920 році / В.М. Даниленко // В кн.: У боротьбі за Жовтень, К.: Наукова думка, – 1981. – 214 с.

4.328. *Даниленко В.М.* Рабочий класс и культурная революция на Украине / В.М. Даниленко. – К.: Наукова думка. – 1986. – 213 с.

4.329. *Даниленко В. М., Лукаш О.І.* Рух ентузіастів народної освіти (60-річчя товариства «Геть неписьменність»)/ В.М. Даниленко // Український історичний журнал. – 1983. - № 11. – С. 132-134.

4.330. *Даниленко В. М.* Сотрудничество УССР и РСФСР в области образования и науки в период построения социализма / В. М. Даниленко. – К.: Наукова думка, 1981. – 190 с.

4.331. *Данильченко О. П.* Ліквідація неписемності серед національних меншостей півдня України в 20-х рр. ХХ ст. / О. П. Данильченко // Український історичний журнал. – 1999. - № 3. – С. 74-88.

4.332. *Демченко М. О. В.* Культурне будівництво на Україні за роки Радянської влади (1917-1990 рр.)/ М.О. Демченко. – К., 1992. – 156 с.

4.333. *Дерман І.П.* Ліквідація неписьменності серед населення Північного Приазов'я в 20-ті – на початку 40-х років ХХ століття / І.П. Дерман. – Режим доступу: // <http://www.sworld.com.ua/konfer29/987.pdf>

4.334. *Епштейн М.* До майбутнього з'їзду т-ва ліквідації неписьменності / М. Епштейн // Радянська освіта. – 1927. – №3. – С. 52 – 55.

4.335. *Єсіп М.* Гендерні аспекти в культурних процесах Донбасу в 20-30-х рр. ХХ століття /М. Єсіп // Історичні і політологічні дослідження. Науковий журнал. Видання Донецького національного університету, історичний факультет. – Донецьк, 2012 № 1 (49) С. 199-206.

4.336. *Журба М. А.* Етнонаціональні та міжнародні аспекти діяльності громадських об'єднань українського села (20–30 рр. ХХ ст.) / М. А. Журба. – К.: Наук. світ, 2002. – 456 с.

4.337. *Журба М.А.* Культурницькі об'єднання українського села в контексті міжреспубліканських зв'язків радянської громадськості (20-30-ті

рр. XX ст.) / М.А. Журба // Культура народов Причерноморья: научный журнал / Крымский научный центр НАН Украины. – Симферополь, 2004. – № 56, Т. 2. – С. 65-69.

4.338. *Зак Л.М.* История культурного строительства в советской историографии (1956 – 1963 гг) / Л.М. Зак // Вопросы истории. – 1964. – № 2. – С. 3-21.

4.339. *Затонський В.П.* Країна вчиться. / В. П. Затонський //Комуністична освіта. – К, 1936. – № 12. – С. 18-24

4.340. *Затонський В.П.* Чергові завдання культосвітньої роботи на селі: Промова на пленумі ЦК ЛКСМУ 14 грудня 1936 р. / В.П. Затонський // Комуністична освіта. – 1937. – №1. – С. 20-26

4.341. *Зиновьев М.Н., Плешакова А.В.* Как был выполнен ленинский декрет / М.Н. Зиновьев. – М.: Госполитиздат, 1961– 128 с.

4.342. *Зленко А. М.* Участь громадських молодіжних організацій в процесі ліквідації неписьменності в 1920-х рр.: історіографія / А. М. Зленко // Зміст громадянської освіти і виховання: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 14-15 вересня 2006 р. – Херсон : РІПО, 2006. – С. 59-60

4.343. *Золотоверхий І. Д.* Ленін і Сталін про радянську соціалістичну культуру / І.Д. Золотоверхий. - К.: Державне видавництво УРСР, 1952. – 92 с.

4.344. *Золотоверхий І.Д.* Становлення Української радянської культури (1917-1920) / І.Д. Золотоверхий. – К.: Вид-во АН УРСР, 1961 – 346 с.

4.345. *Зубалій О.Д.* Парторганізації республіки в боротьбі за ліквідацію неписьменності / О.Д. Зубалій //Наукові праці з історії КПРС. – К., 1975. – Вип.79. – С.48-52.

4.346. *Івановський А.* Лікнеп і політосвітробота / А. Івановський. – Х., 1927. – 20 с.

4.347. *Иванова, А. М.* Что сделала Советская власть по ликвидации неграмотности среди взрослых / А. М. Иванова. – М.: Учпедгиз, 1949. – 96 с.

4.348. *Кабанов П.И.* История культурно революции в СССР / П.И. Кабанов. – М.: Высшая школа, 1971. – 271 с.

4.349. *Калинин М. И.* О воспитании и обучении. Избранные статьи и речи / М.И. Калинин. – М.: Учпедгиз, 1957. – 343 с.

4.350. *Калинин М.И.* К 10-летию Октября / М.И. Калинин // За грамоту. – 1927. - № 8. – С. 8-12.

4.351. *Калинин М.И.* За всеобщую грамотность и культурный подъем масс / М.И. Калинин // Правда. – 1930. – 13 сентября.

4.352. *Калинин М.И.* Ко всем советам, ячейкам и членам ОДН. Ко всем культурмейцам и учащимся школ грамоты / М.И. Калинин. – Известия. – 1932. – 11 августа.

4.353. *Карпов Г. Г.* О советской культуре и культурной революции в СССР / Г.Г. Карпов. – М.: Госкультпросветиздат, 1954. – 243 с.

4.354. *Карпов Г. Г.* Партия и культурная революция в СССР / Г.Г. Карпов. – М.: Госполитиздат, 1955. – 72 с.

4.355. *Київський М.І., Кожаріна Е.Д.* Джерела про ліквідацію неписьменності на Київщині у 1919-1934 роках.//Історичні джерела та їх використання/ Інститут історії АН УРСР; Архівне управління при Раді міністрів УРСР. – К., 1972. – №7. – С.20-25

4.356. *Ким М.П.* 40 лет советской культуры / М.П. Ким. – М.: Госполитиздат, 1957. – 388 с.

4.357. *Ким М. П.* Коммунистическая партия - организатор культурной революции в СССР / М.П. Ким. – М.: Высшая школа, 1955. - 339 с.

4.358. *Кичеріна Н. Р.* Шефська допомога робітничого класу селу у відбудовний період (1921-25 рр.) / Н.Р. Кічеріна // Український історичний журнал. - 1979. – №8. – С.93-99.

4.359. *Клочко В.Ф.* Культурное строительство в советской деревне в годы II пятилетки (1933-1937 гг)/ В.Ф. Клочко. – М., 1956 – 144 с.

4.360. *Кокошко Ф. І.* Розвиток культурно-освітньої діяльності в українському селі у 1920-і роки (на матеріалах півдня України) / Ф.І. Кокошко. – Миколаїв: Приват-Поліграфія, 1998. – 89 с.

4.361. *Кольцов А.В.* Культурное строительство в РСФСР в годы первой пятилетки (1928 – 1932 гг.) / А.В. Кольцов. – М. – Л.: Издательство Академии наук СССР, 1960 – 208 с.

4.362. *Крупская Н.К.* Культурный поход и ликвидация неграмотности / Н. К. Крупская. – М. – Л.: Главполитпросвет-Госиздат, 1928. – 24 с.

4.363. *Крупская Н.К.* Ликвидация неграмотности. Сборник статей, докладов и разных материалов за 1920 – 1936 гг. / Н. К. Крупская. – М.: Наркомпрос РСФСР, 1938, – 97 с.

4.364. *Крупская Н.К.* О культурно-просветительской работе. Избранные статьи и речи / Н. К. Крупская. – М.: Советская Россия. 1969, – 246 с.

4.365. *Крупская Н.К.* Педагогические сочинения: в 11 т. / Н. К. Крупская. – М.: Академия педагогических наук, 1960. – Т. 9. – 688 с.

4.366. *Куліченко М.Г.* Братерська допомога російського народу трудящим України в культурному будівництві (1917-1922рр.) / М.Г. Кулініченко //Український історичний журнал: науковий журнал / Інститут історії АН УРСР. – К., 1960. – №3. – С. 104-115.

4.367. *Культурная революция в СССР. 1917-1965.* Материалы всесоюзной сессии Научного совета по истории социалистического и коммунистического строительства в СССР (отв редактор Ким М.П.) М. Наука, 1967, – 471 с.

4.368. *Куманев В.А.* Массовый культурный поход за ликвидацию неграмотности в советской деревне (1928-1932 гг.) / А.В. Куманев // История СССР. – 1958. - № 5. – С. 92-110

4.369. *Куманев В.А.* Некоторые вопросы историографии культурной революции в СССР/ В.А. Куманев // Очерки по историографии советского общества. – М., 1965. – 597 с.

4.370. *Куманев В.А.* Революция и просвещение масс / А.В. Куманев. – М.:Наука, 1973. – 335 с.

4.371. *Куманев В.А.* Социализм и всенародная грамотность. Ликвидация массовой неграмотности в СССР / А.В. Куманев. – М. Наука, 1967. – 328 с.

- 4.372. *Куток* Леніна в сельбудах та хатах-читальнях. - К.: Видавництво Губкому, 1925. – 32 с.
- 4.373. *Лаврут О.О.* Громадська діяльність студентства УСРР в 20-ті роки ХХ ст./ О.О. Лаврут // Гілея. – Вип. 26. – К. – 2009. – С.71-80
- 4.374. *Лекції* з історії світової та вітчизняної культури: Навчальний посібник для студентів / С.М. Шендрик, С.О. Черепанова; за загальною редакцією А.В. Яртися. – Львів: Світ, 1994. – 496 с.
- 4.375. *Лозицький В.С.* Політика українізації в 20-30-х роках: історія, проблеми, уроки. / В.С. Лозицький// Український історичний журнал: науковий журнал / Інститут історії АН УРСР. – К., 1989. – №3. – С. 46-55.
- 4.376. 5.358. *Ленин В. И.* Полное собрание сочинений / Владимир Ильич Ленин. – М.: Госполитиздат, 1961. – Т. 23. – 594 с.
- 4.377. *Ленин В.И.* Полное собрание сочинений / Владимир Ильич Ленин. – М.: Госполитиздат, 1962. – Т. 36. – 741 с.
- 4.378. *Ленин В.И.* Полное собрание сочинений / Владимир Ильич Ленин. – М.: Госполитиздат, 1963. – Т. 37. – 747 с.
- 4.379. *Ленин В.И.* Полное собрание сочинений / Владимир Ильич Ленин. – М.: Госполитиздат, 1963. – Т. 38. – 579 с.
- 4.380. *Ленин В.И.* Полное собрание сочинений / Владимир Ильич Ленин. – М.: Госполитиздат, 1963. – Т. 42. – 606 с.
- 4.381. *Луначарский А.В.* Десятилетие революции и культура / А. В. Луначарский. – М. – Л., 1927. – 24 с.
- 4.382. *Луначарский А.В.* Культурная революция и общественность / А. В. Луначарский. – М. – Л.: ОДН-Госиздат, 1929. – 32 с.
- 4.383. *Луначарский А.В.* О воспитании и образовании / А. В. Луначарский. – М.: Педагогика, 1976. – 636 с.
- 4.384. *Магазинер Е.* За грамоту. Вечера агітації за ліквідацію неграмотності / Е. Магазинер // Сб. мат. - Изд. 2. – М., 1925. – 164 с.

- 4.385. *Мазепа І. П.* Більшовизм і окупація України. Соціально-економічні причини незрілості української революції / І.П. Мазепа. – Львів: [б.в.]; Київ [б.в.]. – 1922. – 155 с.
- 4.386. *Маля М.* Радянська трагедія: історія соціалізму в Росії 1917-1991 – The Soviet Tragedy: A History of Socialism in Russia, 1917-1991 / М. Маля. – К.: Мегатайл, 2000. – 606 с.
- 4.387. *Мандрик Я.І.* Культура українського села в період сталінізму 1923-1938 рр. / Я.І. Мандрик. – Івано-Франківськ, 1998. – 253 с.
- 4.388. *Мандрик Я.* Навчання дорослого населення в селах радянської України на початку 30-х років ХХ століття / Я.І. Мандрик // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. – № 16, Ч. 2. – Київ: Інститут історії України НАН України, 2007. – С. 142–146.
- 4.389. *Масненко В. В., Шаров І. Ф.* Вчительство та становлення радянської школи на Україні в першій половині 20-х років / В.В. Масненко // Український історичний журнал: науковий журнал / Інститут історії АН УРСР. – К., 1990. – №2. – С. 100-104.
- 4.390. *Мединский Е.Н.* Народное образование в СССР / Е.Н. Мединский. – М.: Издательство АПН РСФСР, 1952. – 259 с.
- 4.391. *Месеняшин І.* Історичні етапи розвитку самоосвіти і заочного навчання в світлі постанов партії про самоосвіту і заочне навчання / І. Месеняшин // Самоосвіта. - 1932. - № 19-20. - С.17.
- 4.392. *Митяева О.И.* Культурно-просветительская работа в деревне в годы первой пятилетки (1928-1932) / О.И. Митяева. – М.: МГИК, 1964. – 56 с.
- 4.393. *Михайлов О.О.* Допомога міста селу у піднесенні культури / О.О. Михайлов. – К., 1968. – 204 с.
- 4.394. *Михайлов О.О.* Культурний розвиток українського села в роки соціалістичного будівництва (1929-1941)/ О.О. Михайлов. – К., 1963. – 160 с.
- 4.395. *Михайловський І.Н.* Комсомол Украины в борьбе за построение социализма в СССР (1925-1937гг) / И.Н. Михайловский. – Львов: Изд-во Львовского Университета, 1966. – 317 с.

4.396. *Мороз А.В.* Боротьба за подолання неписьменності серед робітників Донбасу у 1921-1925 роках / А.В. Мороз // Питання Історії СРСР. –1974. – Вип.18. – С.35-43.

4.397. *Мороз А.В.* Ліквідація неписьменності і розвиток загальної освіти трудящих в 1921-1925 роках / А.В. Мороз // Український історичний журнал: науковий журнал / Інститут історії АН УРСР. – К., 1976. – №8. – С.111-116

4.398. *Молоткіна В.К.* Критерії класифікації громадських організацій України, які займались культурно-освітньою роботою в період нової економічної політики (1921-1929 рр.) / В.К. Молоткіна // Наукові записки з української історії: Збірник наукових статей. – Переяслав-Хмельницький, 2008. – Вип. 21. – С. 218–226.

4.399. *Молоткіна В.К.* Роль книги в повсякденному житті українського суспільства в 20-30-ті рр. ХХ ст. / В.К. Молоткіна // Наукові записки з української історії: Збірник наукових статей. – Вип. 29. – Переяслав-Хмельницький, 2012. С. 207 – 214

4.400. *Нагаєвський І.* Історія Української держави двадцятого століття / І. Нагаєвський. – К.: Український письменник, 1993. – 413 с.

4.401. *Нариси української популярної культури.* - К., 1998. – 540 с.

4.402. *Народные массы и строительство советской культуры.* – М., 1969. – 333 с.

4.403. *Николишин С.* Культурна політика більшовиків і культурний процес. - Б.м., 1947. – 119 с.

4.404. *Озерський Ю.* Десять років політосвітньої роботи на Україні / Ю. Озерський. – Х.: Держвидав України, 1927. – 43 с.

4.405. *Паниотов И.И.* Из истории борьбы партийных организаций Донбасса за развитие народного образования в 1921- 1930 гг. / И.И. Паниотов //Материалы научной конференции кафедр истории КПСС. Донецк. – 1969. - С.33-53.

4.406. *Піддубний Г.* Десять років ліквідації неписьменності в УСРР / Г. Піддубний // Шлях освіти. – 1927. – №10. – С.114-120.

4.407. *Пільги* для тих, що скінчили школи ліквідації неписьменності або вчаться в них. – Х., 1925. – 31 с.

4.408. *Піркін П.* Проти загальності керівництва всією практикою роботи Т-ва «Геть неписьменність» / П. Піркін. – К. 1932, – 21 с.

4.409. *Пиналов С. А.* История культурно-просветительской работы в СССР. – К.: Вища школа, 1983. – 263 с.

4.410. *Петровський Г.І.* Вибрані статті і промови / Г.І. Петровський. – К.: Політвидав України, 1978. – 436 с.

4.411. *Петровський Г.І.* Очередные задачи работы партии на селе / Г.І. Петровський. – Х., 1928. – 23 с.

4.412. *Петрунін І.Є.* Учителство України у боротьбі з неписьменністю / І.Є. Петрунін //Радянська школа. – 1969. – №12. – С.8-13

4.413. *Политико-просветительская* работа Коммунистической партии среди крестьянства на юге Украин в 1920 – 1925 годы. – Сборник трудов кафедры общественных наук Одесского института инженеров морского флота, вып. 2. – Одесса, 1957. – 145 с.

4.414. *Полторацький А.* Ради в культурному будівництві / А. Полторацький. - Х.: Пролетар, 1929. – 123 с.

4.415. *Попов М. М.* Нарис історії компартії (більшовиків) України. - Х.: Пролетар, 1931. – 234 с.

4.416. *Попович М.* Нарис історії культури України / М. Попович. – К.: АртЕк, 1998. – 728 с.

4.417. *Порадник* до самопідготовки робіт лікнепу (курси лікнепу вдома). – Х., 1926. – 39 с.

4.418. *Процес “СВУ”* крізь призму пропагандистських заходів на Чернігівщині (березень – квітень 1930 р.) // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: Міжвід. зб. наук. пр. Вип. 15 / Відп. ред. С. В. Кульчицький. - К.: Ін-т історії України НАН України, 2006. – С. 326 – 338.

4.419. *Олеся Розовик.* Робота державних органів влади і громадських організацій УСРР з ліквідації неписьменності серед жіночого населення

республіки у 1920-х роках / Олеся Розовик // Часопис української історії. – К, 2011. – Вип. 21. – С. 121-123.

4.420. *Розвиток української культури за роки Радянської влади.* К., 1967 123 с.

4.421. *Развитие социалистической культуры в союзных республиках.* – М. 1960. – 378 с.

4.422. *Ряппо Я. П.* Народна освіта на Україні за десять років революції / Я.П. Ряппо. – К.: Держ. вид-во України, 1927. – 126 с.

4.423. *Смирнов И. С.* Ленин и Сталин о культуре и культуре революции / И.С. Смирнов. – М.: Государственное издательство культурно-просветительской литературы, – 1951. – 71 с.

4.424. *Слуцький О. Б.* Радянське і культурне будівництво на Україні в перші роки боротьби за соціалістичну індустріалізацію країни (1926-1929 рр.) / О.Б. Слуцький. – К.: Вид-во АН УРСР, 1957. – 209 с.

4.425. *Сотрудничество народов СССР в культурном строительстве.* Сборник статей. – М., 1973. – 178 с.

4.426. *Спірідонова Д.С.* Ліквідація неписьменності - одна з вирішальних передумов культурної революції / Д.С. Спірідонова // Радянська школа. – 1974. – №12. – С.20-23.

4.427. *Сталь Л.Н.* Работать по новому, по революционному / Л.Н. Сталь. – М.: ОДН и Госиздат, 1929. – 79 с.

4.428. *Субботин Д.Т.* Попов Т.Т. К истории советских общественных организаций / Д.Т. Субботин. – М.: Высшая школа, 1970. – 439 с.

4.429. *Суровий А.Ф.* Ліквідація неписьменності на Поділлі в 1920-х роках / А. Ф. Суровий // Наукові праці Кам'янець-Поділ. ун-ту ім. І. Огієнка. Іст. науки. – Кам'янець-Подільський, 2011. – Т. 21: На пошану професора О. М. Завальнюка. – С. 436-448.

4.430. *Тарапон О. А.* Повсякденне життя населення Переяслава в умовах соціально-політичних та ідеологічних процесів кінця 1920-х / О.А. Тарапон // Наукові записки з української історії: Збірник наукових статей. – Вип. 29. –

Переяслав-Хмельницький, 2012. С. 164 – 173

4.431. *Тичина П.Г.* Народна освіта на Україні за 30-х років / П.Г. Тичина // Більшовик України. – К, 1948. – № 1. – С.26-34

4.432. *Турков В. В.* Культурно-освітня політика радянської держави щодо болгарської національної меншини України у 20–30-х рр. ХХ ст. / В.В. Турков. – Режим доступу: // http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/drzb/2011_4/Turkov_V.pdf.

4.433. *Українська культура: історія і сучасність: Навчальний посібник за загальною редакцією Черепанової С. О.* – Львів., 1994. – 495 с.

4.434. *Форми и методы клубной работы: Хрестоматия* /Под ред. Е. Шалагиновой. – М.-Л.: Долой неграмотность, 1927. – 392 с.

4.435. *Хоменко О.Г.* Здійснення загального обов'язкового навчання в УСРР. / О.Г. Хоменко // Комуністична освіта. – К, 1938. – №8. – С.24-36.

4.436. *Чернявский Г. С., Пиналов С. А.* Политико-просветительная работа в период развертывания социалистической индустриализации и подготовки сплошной коллективизации сельского хозяйства (1926-1929 гг.) / Г.С. Чернявский. – Х., 1964. – 46 с.

4.437. *Чунаков А. В.* Комунистическая партия в борьбе за культурное строительство деревни 1927-1937 гг / А.В. Чунаков. - М., 1981. – 144 с.

4.438. *Шалашев П.* Культурно-массовая работа среди молодежи/ П. Шалашев. - 1928. - 96 с.

4.439. *Шевчук Г.М.* Культурне будівництво на Україні у 1921-1925 роках / Г.М. Шевчук. – К.: АН УРСР, 1963. – 435 с.

4.440. *Щиглик А.И.* Добровольные общества в переходный период от капитализма к социализму / А.И. Щиглик // Вопросы теории и истории общественных организаций. – М. 1971. – С.173-230.

4.441. *Щиглик А.И.* Закономерности становления и развития общественных организаций в СССР. Политико-правовое исследование / А.И. Щиглик. – М.: Наука, 1977. – 252 с.

4.442. *Элькина Д.Ю.* На культурном фронте. Из истории борьбы за

ликвидацию неграмотности в СССР / Д.Ю. Элькина. – М.: Изд-во Академии пед. наук РСФСР, 1959. – 143 с.

4.443. *Якунин В. К.* Социалистическое строительство на Украине (Историография 20-х – второй половины 30-х гг.) / В.К.Якунин. – Днепропетровск, 1989. – 72 с.

4.444. *Якубова Л.* Повсякденне життя етнічних меншин радянської України у міжвоєнну добу / Л. Д. Якубова. – К.: Поліграф. д-ця Ін-ту історії України НАН України, 2011. – 338 с.

4.445. *Ямпольская Ц.А.* Вопросы теории и истории общественных организаций / Ц.А. Ямпольская. – М.: Наука, 1971. – 258 с.

4.446. *Ямпольская Ц.А.* Общественные организации СССР. Некоторые политические и юридические аспекты / Ц.А. Ямпольская. – М., 1972. – 216 с.

4.447. *Ямпольская Ц.А.* Общественные организации и развитие советской социалистической государственности / Ц.А. Ямпольская. – М. 1965. – 197 с.

4.448. *Ясницький Г. І.* Розвиток народної освіти на Україні (1921-32 рр.) / Г. І. Ясницький - К.:Видавництво Київського університету, 1965. – 256 с.

4.449. *Kolasky John.* Edukation in Soviet Ukraine;; A study in discrimination and Russification / John Kolasky. – Piter Martin Associates, 1968. – 238 s.

4.450. *Kolarz W.* Die Nationalitätenpolitik der Sowjetunion / W. Kolarz. – F. am Main, 1956. – 378 s.

4.451. *Krawchenko B.* Social Change and National Consciousness in Twentieth Century Ukraine / B. Krawchenko. – New York, 1985. – 333 s.

5. Дисертації та автореферати дисертацій

5.452. Бакланова Н. М. Політичні процеси та культурологічні проблеми в умовах становлення тоталітаризму (на прикладі України в 20-х рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук: 23.00.04 «політичні проблеми міжнародних систем та глобального розвитку» / Н.М. Бакланова. – Одеса, 1996 – 26 с.

5.453. Бакулина Т.И. Роль Общества «Долой неграмотность» в осуществлении ленинского плана культурной революции: дис. канд. ист. наук: 07.00.02 «История СССР» / Т.И. Бакулина. – Л., 1984. – 229 с.

5.454. Виговський М.Ю. Становлення та функціонування номенклатури радянської системи освіти в Україні 20-30-х рр. ХХ ст.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня док. іст. наук: 07.00.01 «Історія України» / М.Ю. Виговський. – К., 2006. – 35 с.

5.455. Вовк Л.П. Генезис пріоритетних тенденцій освіти дорослих в Україні (II пол. ХІХ -20-ті рр. ХХст.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня док. пед. наук: 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / Л.П. Вовк. – К., 1996. – 49 с.

5.456. Галамай О.М. Особливості радянської модернізації релігійного життя на Поділлі у 20-х рр. ХХ ст.: дис. канд. іст. наук: 07.00.01 «Історія України» / О.М. Галамай. – К., 2006. – 238 с.

5.457. Головки Б.Г. Рабочие сахарной промышленности УССР (1921-1932 гг.): автореф. дис. на соискание ученой степени кан. ист. наук: 07.00.02 «История СССР» / Б.Г. Головки. – Х., 1990. – 16 с.

5.458. Гололобов В. М. Ліквідація неписьменності серед дорослого населення України у 20-х роках: дис. канд. іст. наук: 07.00.01 «Історія України» / В.М. Гололобов. – Х., 1998. – 179 с.

5.459. Горбань Т. Ю. Українство в контексті національно-культурного відродження в Україні (1918-28р.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: 07.00.01 «Історія України» / Т. Ю. Горбань. - К., 1996. - 24 с.

5.460. Кармазина М.С. Деятельность добровольных обществ УССР в период социалистической реконструкции народного хозяйства 1926-1936 гг.: автореф. дис. на соискание ученой степени кан. ист. наук: 07.00.02 «История СССР» / М.С. Кармазина. – Днепропетровск, 1989. – 17 с.

5.461. Кізюн В. К. Видавнича діяльність державних, суспільно-політичних та громадських організацій України в 20-ті рр.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня кан. іст. наук: 07.00.06 «Історіографія,

джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни» / В. К. Кізюн. – К.; 1994. – 26 с.

5.462. Коржихина Т.П. Общественные организации в СССР в переходный период от капитализма к социализму: автореф. дис. на соискание ученой степени кан. ист. наук: 07.00.02. «История СССР» / Т.П. Коржихина. – М. 1986. – 38 с.

5.463. Красовцев И.Т. Советские профсоюзы и культурное строительство в годы второй пятилетки (1933-1937 гг): автореф. дис. на соискание ученой степени кан. ист. наук: 07.00.02 «История СССР» / И.Т. Красовцев. – М. 1970. – 23 с.

5.464. Кутний С. И. Проблемы народного просвещения в украинской советской печати (первая половина 20-х годов): автореф. дис. на соискание ученой степени кан. ист. наук: 07.00.02 «Отечественная история» / С.И. Кутний. – Днепропетровк, 1992. – 18 с.

5.465. Маключенко В.И. Политико-просветительская работа на Украине 1923-1925 гг.: автореф. дис. на соискание ученой степени кан. ист. наук: 07.00.02 «Отечественная история» / В.И. Маключенко. – К., 1984. – 24 с.

5.466. Мельниченко А.М. Деятельность Коммунистической партии по созданию системы народного образования на Украине (1918 – 1920 гг.): дис. канд. ист. наук: 07.00.01 «История КПСС» / А.М. Мельниченко. – К., 1979. – 202 с.

5.467. Молоткіна В. К. Культурно-освітня діяльність громадських організацій України в умовах НЕПу (1921-1929 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня кан. іст. наук: 07.00.01 «Історія України» / В.К. Молоткіна. – К.; 2005. - 18 с.

5.468. Плахотник С.С. Рост общеобразовательного и культурного уровня крестьянства Украинской ССР в годы первых пятилеток (1928-1937): автореф. дис. на соискание ученой степени кан. ист. наук: 07.00.01 «История КПСС» / С.С. Плахотник. – Львов, 1985. – 19 с.

5.469. Свистович С.М. Громадські об'єднання України в політиці більшовицького режиму 20-30-х років ХХ століття: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня док. іст. наук: 07.00.01 «Історія України» / С.М. Свистович. – Донецьк. – 2007. – 36 с.

5.470. Тростогон А.М. Шефство рабочего класса над крестьянством в 1923-1929гг. (На материалах Украинской ССР): автореф. дис. на соискание ученой степени кан. ист. наук: 07.00.02. «Отечественная история» / А.М. Тростогон. – К., 1990. – 16 с.

5.471. Филипова Л.Д. Борьба за всеобщую грамотность женщин-работниц СССР в период построения социализма: автореф. дис. на соискание ученой степени кан. ист. наук: 07.00.02. «Отечественная история» / Л.Д. Филипова. – М., 1963. – 18 с.

5.472. Черкаський А.В. Національно-культурне будівництво на Півдні України у 20-і роки: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня док. іст. наук: 07.00.01 «Історія України» / А.В. Черкаський. – Одеса, 1994. – 24 с.

5.473. Чирва Ю. І. Розвиток народної освіти України (1917 - 1932 рр.): історіографія проблеми: дис. канд. іст. наук: 07.00.01 «Історія України» / Ю.І. Чирва. – Дніпропетровськ, 1995. – 216 с.

5.474. Чумак В.М. Комитеты незаможных селян в период восстановления народного хозяйства (1921-1929 гг.) На материалах юга Украины: автореф. дис. на соискание ученой степени кан. ист. наук: 07.00.02 «Отечественная история» / В.М. Чумак. – Х, 1978. – 24 с.

5.475. Якубова Л. Д. Етнічні меншини УСРР і влада: динаміка соціально-економічних, політичних і культурних перетворень (1921 – 1935 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня док. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / Лариса Дмитрівна Якубова. – К., 2007. – 35 с.